شىنجاڭ مەدەنىيىتى قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال

42 - يىل نەشرى 1993 - يىل 5 -، 6 - سان (ئومۇمىي 204 -، 205 - سان)

بۇ سانىدا

تۆمۈر داۋامەت شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت، سەنئەت ئىشلىرىنى گۈللەندۈرۈش - راۋاجلاندۇرۇش ئۈستىدە توختالدى .... ۋەن يۇڭ، بەي جېيەنياۋ 2

مەخسۇس ماقالە

سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكى ۋە مەدەنىيەت - سەنئەت تۈزۈلمە ئىسلاھاتى ....مۇھەممەت زۇنۇن 5

تاماشىبىنلار سادالىرى

«يىلان ئۇسسۇلى»دىن تۇغۇلغان ئويلار .... ھاجى مىرزاھەمەد كېرىمى 19

ئەدەبىيات گۈلزارى

كەلكۈن .... (پوۋېست) .... مۇھەممەت باغراش 24

تەپەككۇر گۈلشەنى

تەپەككۇر دەرىخىدىن مېۋىلەر ....ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن 93

جاھالەت دەۋرى ئاخبارلىرىدىن

تارىختىكى بەزىبىر مىجەز نۇقسانلىرىمىز .... نىزامىددىن ھۈسەيىن 111

ئاممىۋى مەدەنىيەت باغچىسى

دولان مەشرىپى ...... (تېلېۋىزىيە بەدىئىي سەنئەت فىلىمى) ...... مۇتەللىپ سىپىيىت 131

مەدەنىيەت، سەنئەت گېزىتى

سەنئەت خەۋەرلىرى .... ۋەن يۇڭ، گاۋيەنمىڭ، ئامىنە ئابدۇرېشىت، قەدىردان قەييۇم 154

سەنئەت گۈلزارىدا ئېچىلغان ئۆزگىچە گۈل ...... (مۇلاھىزە) ...... جۈرئەت كامىل 157

مۇقاۋىدا: مەشھۇر مۇقامچى مۇھەممەد موللا — كاروشاڭ ئاخۇنۇم (1840 — 1924) ئابدۇشۈكۈر كېرىم سىزغان. مۇقاۋىنىڭ 4 - بېتىدە: كۆسەن ئۇسسۇلى (جۇڭگوچە رەسىم) تۇردى ئىمىن سىزغان. رەسسام: ئابلىمىت ئابلىز، ئىسمائىل ئىبراھىم (تەكلىپ قىلىنغان). مۇقاۋا لايىھىلىگۈچى: رىسالەت مۇھەممەت

باش مۇھەررىر: مۇھەممەت زۇنۇن

مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: قۇربان مامۇت (ئىجرائىيە)، ساتتار توختى

بۇ ساننىڭ مۇھەررىرى: قۇربان مامۇت، رىسالەت مۇھەممەت

بۇ ساننىڭ مەسئۇل مۇھەررىرى ۋە تېخرېداكتورى: قۇربان مامۇت

(پوۋېست)

مۇھەممەت باغراش

ئادەمدىن ھايا كەتسە، ئورنىغا بالا كېلەر.
- ئۇيغۇر خەلق ماقالىسى

1

دەريانىڭ كۆلگە قۇيۇلىدىغان ئېغىز قىرغىقىغا جايلاشقان كۆجۈم مەھەللە. مەھەللىنىڭ قايسىلا تەرىپىدىن قارىسا، ئەجدىھادەك تولغىنىپ ئېقىۋاتقان دەريا بىلەن نېرىقى چېتى ئۇپۇققا تۇتىشىپ، كۆك ئاسمانىنىڭ پارچىسىدەك سوزۇلۇپ ياتقان ھەيۋەتلىك كۆك كۆل كۆزگە تاشلىناتتى. مەھەللە ئىككى پېشى تاغ تەرەپكە قاراپ ئېگىزلەپ بارغان ئويمانلىقنىڭ ئوتتۇرىسىغا، دەريا بىلەن كۆل بولسا ئاشۇ ئويمانلىقنىڭ يۇقىرى پېشىگە جايلاشقانىدى، شۇڭا، دەريا بىلەن كۆل مەھەللىدىن ئېگىز كۆرۈنەتتى.

مەھەللىدە ئاران 40 — 50 تۈتۈن ياشايتتى. مېۋىلىك باغلار ھويلا - ئاراملارنى پۈركەپ ياتاتتى.

بۇ مەھەللىدە نە كىنوخانا، نە قىرائەتخانا يوق ئىدى. تولىمۇ چەت بولغاچقا، يېزىنىڭ كىنوچىسىمۇ كەمدىن كەم كېلەتتى.

بۇ يەردىكىلەر، بولۇپمۇ چوڭلار كىنو
كۆرۈشكە ئادەتلەنمىگەنىدى. شۇڭا، كىنو
كەلسە پەقەت كىچىك باللار ۋە بەزى
ياشلارلا كۆرەتتى. مەھەللىدە تېخىچە ئې-
لېكتر يوق ئىدى. پەنەر، قاراچىراغ يېقى-
شاتتى. ئادەملەر كەچ بولۇش بىلەنلا يې-
تىپ قېلىشاتتى. پۈكىيىنى كېسەكتىن
قوپارغان كىچىككىنە بىر ملىش مال
دۇكىنى بار ئىدى. بۇ يەردە ئەرزان با-
ھالىق رەختلەر، شام - كىرسىن، تۇز-
چاي، قەنت - گېزەك، ئارغامچا - توقۇناق
دېگەندەك نەرسىلەر سېتىلاتتى. دېھقانلاردا
پۇل يوق ئىدى. تاپقان - تەرگىنى چاي
بىلەن تۇزغا ئاران چىقىش قىلاتتى. بەزى
كىشىلەر ئاشۇ لازىملىقلىرىنىمۇ ھېساب
دەپتەرگە پۈتكۈزۈپ قويۇپ ئېلىشاتتى.
پۇلىنى قولى قاچان پۇل كۆرسە، شۇ
چاغدا بېرىشەتتى. قەنت - گېزەك دېگەن-
لەرنى سېتىۋالىدىغان ئادەم بولمىغاچ توپا
بېسىپ ياتاتتى. رەختلەر ۋە كىيىم - كې-
چەكلەرمۇ ئىس ۋە توپا - تۇمان دەستىدىن
قول تەگمەي تۇرۇپ كونىراپ كېتەتتى.
گۆش - كۆ... ۋە ئاشلىقى قەدىر - ئەھ-
ۋال يېتىشەتتى، سىرتتىن سېتىۋالمايتتى،
سىرتقىمۇ ساتمايتتى. شۇڭا، بۇ يەردە
بازار بولمايتتى.

مەھەللىكلەر بىر - بىرى بىلەن ئىناق
ئۆتىشەتتى. يىللار ئۆتۈپمۇ كىشى ئۆندە-
رىگۈدەك بىرەر ئىش سادىر بولمايتتى.
مەھەللە ھاياتى ئۈچيۈز ئاتمىش كۈن
بىر خىلدا، جىمجىت ئاقىدىغان دەرياغا
ئوخشايتتى. ئۆلۈم - يېتىم، توي - تۆكۈن
ئىشلىرى پۈتۈن مەھەللىكلەرنىڭ قاتنى-
شىشى ۋە قولىمۇ قول ياردىمى بىلەن
ئۆتكۈزۈلەتتى. بىرەر ئائىلىگە كەلگەن
بەختسىزلىككە ھەممە كىشى بىردەك قايغۇ-
راتتى. بۇنداقلارنى قوشنا - قولۇملىرى
نۆۋەت بىلەن چايغا چىللاپ تەسەللىي بېرى-
شەتتى. بىرەركىم قازا قىلسا، ھەممە ئائىلە
ھازىدارلارنىڭ قارىسىنى ئۇشتۇيتتى. ئۇ-
لارنىڭ نەزىر - چىراغ ئىشلىرىغا روزىغارى-
دىكى بارىنى ئاياپ ئولتۇرمايتتى. ئۆي
سىلىش، ئورما ئورۇش، خامان ئېلىش،
تام چۆرۈش ... تەك بىر قەدەر چوڭ ئىش-
لاردا ھەممە ئائىلە بىر - بىرىگە «ھە،
ھۇ» دېيىشىپ ياردەم قىلىشاتتى. بۇ، قە-
دىمدىن تارتىپ داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان
ئادەت ئىدى. باشقىچە بولۇشى مۇمكىن
ئەمەس ئىدى. ئېيتىشلىرىچە، بىر چاغلاردا
دەريا سۈيى پات - پات قاشنى چېقىپ
كېتىپ مەھەللىگە كەلكۈن ئارام بەرمەي
ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ جېنىغا زامىن
بولاتتىكەن. دەريا قېشىنى قاشلاش بۇ
يەردىكىلەرنىڭ ئومۇمىي ئەمگىكى بولغان-
كەن. مەھەللىكلەر بىر ياقىدىن باش
چىقىرىپ، بارىنى تەڭ كۆرۈپ، بىر - بىرى-
گە ھەمدەم بولۇشۇپ كەلكۈندىن قوغدى-
نىپ كەلگەنىكەن. پات - پات بولۇپ
تۇرۇدىغان كەلكۈن ۋەھىمىسى ئۇلارغا
بىر ئادەمنىڭ ياشىشى ئۈچۈن، نۇرغۇن
ئادەمنىڭ ياشىشىنىڭ لازىملىقىنى، شۇڭ-
لاشقا كۆپىنىڭ كۈچىگە تايىنىش، كۆپ
تۇرغان يەردە تۇرۇش، كۆپچىلىكنىڭ قاتا-
رىدىن ئايرىلىپ قالماسلىق، كۆپچىلىك-
نىڭ نەزەرىدىن چۈشۈپ قالماسلىق، كۆپ-
نىڭ غەزىپىگە يولۇقماسلىق ئۈچۈن تاپ-
تىن چىقماي، ئىنساب بىلەن پاكىز ياشاش
لازىملىقىنى ئۆگەتكەنىكەن. قېرىلارنىڭ
ئولتۇرسا - قوپسا ئۆگۈت قىلىدىغىنىمۇ
مۇشۇ ئىدى. ياش - ئۆسمۈرلەرمۇ ئاتا-
ئانىسىنى ئۆزلىرىنى ئاپىرىدە قىلغۇچى
سۈپىتىدە ئۇلۇغلىسا، ئاتا سۆزىنى ياشاش
مىزانى دەپ بىلىشەتتى. مەھەللە ھاياتىدى-
كى تىنچلىق ۋە بىر خىللىق مەھەللىكلەرنىڭ

قېيىنغاسىتىپ كەتكەن ئاشۇ قۇد-
رەتلىك روھىي كۆچنى ھىمات قىلغانىدى...
كۆنلەرنىڭ بىرىدە، مەھەللىنىڭ ئاياغ
چېتىگە، دەرياغا يېقىن قىيپاس تۈزلەڭگە-
مەھەللىنىڭ ئايىغىدىن ئۆتتۇدىغان چوڭ
يولنىڭ بويىغا بىر ئاشپۇزۇل ئېچىلدى.
بۇ، مەھەللىگە نىسبەتەن ئاجايىپ يېڭىلىق
ئىدى. قېرىلار ھەيران بولسا، ياش -
ئۆسمىلەر خۇشال بولۇشتى. بۇ، ئۇلارغا
كىچىككىنە بولسىمۇ يېڭىلىق تۇيۇلغانىدى.
راستىنى ئېيتقاندا، بۇ يەردىكىلەر ئاش-
پۇزۇلدا تاماق يەپ ئۆگەنمىگەنىدى. ئاي-
دا - يىلدا، بىرەر قېتىم، ئېشەك بىلەن
ماڭسا، قاتتىق بىر كۈنلۈك (يول) يىراق-
لىقتىكى ناھىيە بازىرىغا بېرىشقىنىدا
سامسىخانا ياكى ئاشخانىغا تەرەپبال كى-
رىپ قېلىشمىسا، ئاشخانا دېگەنلەرگە يې-
قىن يولىمايتتى؛ بالا - ۋاقا بىلەن بىر
داستىخاندا دەرقەمتە ئولتۇرۇپ غىزالانمى-
سا، يېگەن غىزا غىزا بولمايتتى. خۇددى
ئۆيىدىكىلەرنىڭ رىسقىنى يەۋالغاندەك
گۇناھلىق تۇيۇلاتتى. ئاشپۇزۇلدا تاماق
يەپ يۈرۈش، پەقەت خۇدانىڭ ئۆزلىرىگە
ئاتا قىلغان كۈنلىرىگە شۈكرى قىلمايدى-
غان، ئۆي - ۋاقىلىق بولغۇسى، جاھان
تۇتقۇسى كەلمەيدىغان، كەلدى - كەتتى-
سىنىڭ، ئالدى - بەردىسىنىڭ تايىنى
يوق، تۇتسا سىپى، قىچقارسا ئېتى يوق
ماكانسىز ساياقلارنىڭ، يا بولمىسا تەكەببۇر
ئاكابىر - چوڭچىلارنىڭ قىلىدىغان قىلى-
قى ئىدى. شۇڭا، بىرەر ئىش - كۈش
بىلەن ناھىيە بازىرىغا بېرىپ قالغانلار
قورسىقى ئاچسا، بىلگە تۈگكۈۋالغان
نانلىرىنى ئۆستەڭ سۈيىگە چىلاپ، بەلبېغى-
نى داستىخان قىلىپ سىلىپ ئولتۇرۇپ
يەيتتى. ناھايىتى **كەتسە**، ئۆيلىرىگە بىرەر-
يېرىم جىڭ گۆش ئالغاچ كېتەتتى. ياش-
ئۆسمىلەر بىرەر ئاشخانىغا تاسادىپىي
كىرىپ قالغان بولسا، قايتىپ بارغاندىن
كېيىن تەڭتۇشلىرىنىڭ ئالدىدا خېلى ئۇ-
زۇن ۋاقىتلارغىچە ئۆزى كىرگەن ھېلىقى
ئاشپۇزۇلنىڭ گېپىنى قىلاتتى. نېمىلا دې-
گەنبىلەن ئۇلارغا بازار بالىلىرىنىڭ ئاشپۇ-
زۇللاردا توپ - توپى بىلەن كىرىلىشىپ
ئولتۇرۇشۇپ، كۆلكە چاقچاق، قىيا - چىيا
قىلىشىپ غىزالىنىشلىرى يېڭىچە تۇيۇلات-
تى. ئۇلارغا ھەۋەسمۇ قىلىشاتتى...
ئاشپۇزۇلنىڭ ئىگىسى ھادى دېگەن
كىشى ئىدى. ئۇ مۇشۇ مەھەللىدە تۇغۇ-
لۇپ ئۆسكەن دېھقان بالىسى بولسىمۇ،
دېھقانچىلىقنى ياراتمايمۇ ياكى كوممۇناغا
ئۈچيۈز ئاتمىش كۈن جان تىكىپ ئىشلى-
سىمۇ، يىل ئاخىرىدا يەنىلا ئۇماچ پۇلغا
قەرزدار بولۇش ئۇنىڭ جېنىغا تەگدىمۇ،
ئىشقىلىپ ئەترەتتىن: «دەريا قاشلىغىلى
بارىسەن» دەپ ئۇقتۇرغان بىر كۈنى كې-
چىدىلا قوپۇپ چىقىپ كەتكەنىدى. ئۇ
چاغلاردا ھادىنىڭ تازا قىران چاغلىرى
ئىدى. قېرىپ كۆچىدىن قالغان ئاتا - ئا-
نىسى زار - زار يىغلاپ تۇسقان بولسىمۇ،
ئۇنى تۇتۇپ قالالمىدى. شۇنىڭدىن كې-
يىن ئۇ، نە ئاتا - ئانىسىغا، نە مەھەللى-
لىكلەرگە قارىسىنىمۇ كۆرسەتمىدى. ئۇنىڭ-
دىن نە خەت - چەك، نە خەۋەر كەلمىدى.
ئۇ، يېزىدىن ئەڭ ئۇزۇن ئايرىلغان تۇن-
جى مەھەللىلىك ئىدى. ئارىدىن ئون نەچ-
چە يىل ئۆتۈپ، ئۇ ئۇشتۇمتۇت مەھەللىدە
پەيدا بولدى. ھادى ئەمدى 46 — 47 ياش-
لارغا كىرىپ قالغانىدى. ئۇنىڭ بىلەن
چاچلىرى ساپسېرىق، كۆزلىرى كۆك ۋە
ئېگىزگىنە بىر خوتۇن بىللە كەلدى. بۇ
خوتۇننى «ئايالىم» دەپ تونۇشتۇردى ئۇ
مەھەللىلىكلەرگە. كىشىلەر ئۇنىڭ «بىزنىڭ
بالىلار بولدۇ» دېمەستىن، تونۇغىرىدىن

توغرا جىمى ئادەملەرنىڭ يۈزىچە، قىزار-
ىي تۇرۇپ: «ئايالىم» دېگىنىدىن ھەيران
لدى. بۇ يەردىكىلەر ئايالىنى ئۇنداق
يىشمەيتتى. پەقەت: «بىزنىڭ باللار»،
بالىنىڭ ئانىسى»، ياكى بولمىسا «بىز-
ىڭ ئۆيدىكىلەر» دېيىشەتتى. ھېچكىم
دىدەك ئۇنداق تولۇمدىن توقماق چى-
اندەك ئايالىم دەپ ئاتاشمايتتى. ئۇنداق
اش، ئەلۋەتتە ئەدەبسىزلىك ئىدى. لې-
ن ھادى بۇلارنى ئويلاپمۇ قويمىدى.
ونىڭ گەپ - سۆزلىرىمۇ ئۆزگىرىپ كەت-
ن، ئاغزىغا ئالتۇن چىش سالدۇرۇۋال-
اندى. پايدا قىلارمىش. «زىيان» دەيدى-
ان نېمىنى چېكىدىغان بولۇۋاپتۇ. ئۇنىڭ
ىلىقى مۇشۇككە ئوخشايدىغان كۆككۆز
يالى بولسا، قاشلىقنى بولۇشىغا ئېتىپ
الپۇكىنى بويىۋاپتۇ. بۇ يەردىكى قىز-
وكانلار ئوسما قويۇپلا، قاشلىق ئەتمەيت-
ى. ئەگلىك - پەگلىك دېگەنلەرنى يېقىن
ولاتمايتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇلارنىڭ ئۆگى-
ك ئېقى - ئاق، قىزىلى - قىزىل تۇراتتى.
ز - كۆزلىرىنى گۈل سوپۇن بىلەن
ويۇۋالغان كۈنلىرى بولسا، ئۇلارنىڭ
زى مىس تاۋاقتەك يالتىراپ كېتەتتى.
نۇ خوتۇنىنىڭ ھېچ ئىزا تارتماي، شۆ-
وكتەك نېپىز كالپۇكىنى بولۇشىغا بوياپ،
يتەك قاشلىق ئېتىپ، مەھەللە كوچىسى-
ا قىسىپ دەسسەپ، تىكىسلاپ مېڭىپ يۈر-
گىنىنى كۆرۈپ، مەھەللىدىكى قىز - چوكان-
لارنىڭ «ھۆ» قىلغۇسى كەلدى. شۇنىڭ
لەن مۇشۇ مەھەللىدە تۇغۇلۇپ - ئۆس-
ەن ھادى ئۆز مەھەللىكىلىرىنىڭ نەزەرى-
ە يات ۋە يۈچۈن ئادەم بولۇپ قالدى.
ىشلەر قائىدە يۈزىسىدىن ھادى بىلەن
ونىڭ ئايالىنى ئۆي بېسىپ ئۆيلىرىگە
اقىرىپ، تاپقان - تەرگىنىنى ئايىماي
ولتۇرماي مېھمان قىلىۋاتقان بولسىمۇ،

ئۇنىڭغا يەر تېگىدىن قارىشاتتى. لېكىن
ھادى مەھەللىدىكىلىرىنىڭ مۇئامىلىسىدىكى بۇ
ئۆزگىرىشنى بايقىمىغاندەك ئىدى. ئۇ،
يەيدىغىنىنى يەپ، ئىچىدىغىنىنى ئىچىپ،
خوتۇنىنى ئەگەشتۈرۈپ ئۆيمۇ ئۆي يۈرۈپ
مېھمان بولۇۋەردى. ھادى گەپچى ۋە خۇش
چاقچاق بولۇپ قالغانىدى. قىزىق - قىزىق لەتى-
پىلەرنى ئۆگىنىۋاپتۇ. ئۇ، ئادەملەرنى كۈلدۈ-
رۈشنى بىلىدىكەن. ئۇنىڭ بىلمەيدىغىنى
يوق ئىكەن. ئۈرۈمچىدىكى كاتتا مېھمان-
خانا، ئاۋات بازار - باغچىلار، ئېگىز بى-
نالار، ئىككى قەۋەتلىك كۆۋرۈكلەر، مۈكى-
دەك چېپىپ يۈرىدىغان ماشىنىلار، ئۈۋۈ-
سى بۇزۇلغان چۈمۈلىلەردەك قىمىلدىشىپ
يۈرگەن ئادەملەر توغرىسىدا ئاغزى - ئاغزى-
غا تەگمەي سۆزلەيتتى. ئۈرۈمچىدە ئەر -
ئاياللارنىڭ كۈپكۈندۈزدە بىر - بىرى
بىلەن قولتۇقلىشىپ ماڭىدىغانلىقى، بالى-
لىق ئەر - ئاياللار كوچىغا چىقسا، بالى-
نى ئەر كىشى كۆتۈرۈدىغانلىقى، ئۇ يەردى-
كى 40—50 ياشلىق ئاياللارنىڭمۇ پەدەز
بىلەن قىز بالىدەك ياسىنىپ يۈرىدىغان-
لىقى سورۇندىكى ئاياللارنى تاڭ قالدۇر-
غان بولسا، ئۈرۈمچىدە پۇل دېگەننىڭ شۇ
قەدەر كۆپلىكى، يولنىڭ ئۇ قېتىدىكى
ماگىزىنىدىن ماال ئېلىپ، بۇ دوقمۇشقا ئۆ-
تۈپلا ئۇنىڭغا نەچچە ھەسسە باھا چاپلاپ
ساتسا، خەقلەرنىڭ يەنىلا تالىشىپ ئالى-
دىغانلىقى، ئۇ يەردە پۇل تاپماقنىڭ
ئوڭايلىقى، ئايروپىلان بىلەن بىر كۈندە
شاڭخەي، گۇاڭجۇ دەيدىغان شەھەرلەرنى
ئايلىنىپ يەنە ئۈرۈمچىگە يېنىپ كەلگىلى
بولىدىغانلىقى، ھازىر ئانچىكى بىر ئو-
قەتچىلەرنىڭمۇ ئايروپىلاندا ئولتۇرۇپ ئو-
قەت قىلىشىدىغانلىقى، ئۇلار ئەتىگەنلىك
چاينى ئۈرۈمچىدە ئىچسە، چۈشلۈك تاما-
قىنى شاڭخەيدە، كەچلىكىنى بېيجىڭدا

يەيدىغانلىقى، دۇنيانىڭ نېرىقى چېتىگە
تېلېفون ئۇرسا، يېرىم پىيالە چاينى سۇ-
مۇرۇپ بولغىچىلىك ئۇلىنىدىغانلىقى،
ئۈرۈمچى بازارلىرىدا شەخسلەرنىڭ ماشى-
نا ئېلىپ - ساتىدىغانلىقى، سەپسىن چەت
ئەل ماللىرى بىلەن سودا قىلىشىدىغانلىقى،
ياپياشلا يىگىتلەرنىڭ مۇشۇ يېزىنى سې-
تىۋالغۇدەك پۇلى بارلىقى ... توغرىسىدى-
كى گەپلەر سورۇندىكى ياشلارنى ھەيرانۇ
ھەس قىلسا، ئۈرۈمچى دېگەن يەردە قار-
سا ئادەمنىڭ بۆكى چۈشۈپ كەتكۈدەك
ئېگىز بىنالارنىڭ بارلىقى، خەقلەرنىڭ ھېچ
قورقماي ئاشۇ بىنالاردا ئولتۇرۇدىغانلىقى،
ئۇ بىنالاردا تالادىن سۇ توشۇپ ئىچمەي-
دىغانلىقى، سۇنىڭ قازان بېشىغىلا كېلى-
دىغانلىقى، ئوچاقتا ئوتۇن ياكى كۆمۈر
قالىماي قانداقتۇ «گاز» دەيدىغان نېمى-
نى يېقىپلا قويسا تاماق پىشىدىغانلىقى،
ئۆينىڭ ئىچىدە ھاجەتخانىمۇ بار ئىكەنلى-
كى، ئۆيدە ئولتۇرۇپ ھاجەت قىلىدىغانلى-
قى، كوچىدىكى ھاجەتخانىغا كىرمەكچى بول-
سا پۇل تۆلەيدىغانلىقى، بۇ ھاجەتخانىنىڭ
مېھمانخانىدەك پاكىز ۋە ياسىداق ئىكەن-
لىكى، نىجاسەتلەرنى سۇ بىلەن ئېقىتىپ
كېتىدىغانلىقى، ئۇ يەردە داڭگال ئىشلەت-
مەي، يۇمشاق قەغەز ئىشلىتىدىغانلىقى ...
توغرىسىدىكى گەپلەر قېرىلارنى ھاڭ - تاڭ
قالدۇردى. ئۇلار دەسلىپىدە ھاڭۋاققىنىدىن
ئاغزىنى كۈشۈكتەك ئېچىپ ئولتۇرۇپ
قالغان بولسا، ئاخىرىغا كېلىپ: «ۋاي بى-
چارىلەرەي... » دېيىشىپ ياقىلىرىنى تۇ-
تۇشتى. بىچارە بولمايچۇ؟! بۇ ئادەملەر
ئۆيلىرىدىگە ھاجەت قىلىشىدىكەن، پۇلى
بولمىسا تالادىكى ھاجەتخانىلارغا كىرەل-
مەيدىكەن تېخى، پۇلى يوق چاغدا ئىش-
تىنىغا قويۇپ بېرەمدىغاندۇ؟ ... يېتىپ-
قوپۇدىغان، تاماق يەپ، ناماز ئۆتەيدىغان،
مېھمان كۈتۈدىغان ئۆيلىرىگە ھاجەت قى
دىغان قانداق ئادەملەر - ئۇ؟ يا خۇدا
يىم، قۇلىقىم ساغرۇ، بىزدەك بەندەڭگە
شۇنداق كۈننى راۋا كۆرمىگەيسەن! ھاۋ
يى - مۇئەللەقنىڭ تۆپىسىدە ياشايدىغ
نىچۇ تېخى؟ ئالمادىس يەر تەۋرەپ قال
سا، يا قاتتىقراق بوران چىقىپ كەت
كۆر، بىچارىلەرنىڭ جېنىغا ۋاي ... ئۇۋ
سىنى بوران ئۇچۇرتۇپ كەتكەن قۇچقاچ
بالىلىرىدەك «پوك - پوك» چۈشكىلى تۇر
سا، كۆر!

ھادى مېھماندارچىلىق سەل سىلىككە
دىن كېيىن، يۇرتقا نەزىر بەردى
ئۇنىڭ بىچارە ئاتا - ئانىسى ھادى كې
تىپ ئۈچىنچى يىلىلا ئارقا - ئارقىدىن
ئۆلۈپ كەتكەنىدى. ئۇلار يالغۇز ئوغلى
نىڭ يولىغا تەلمۈرۈپ جان بەرگەنىدى
شۇ چاغدا مەھەللىلىكلەر ھادىنى يوقسىنى
قان، گاھىلىرى ھادىنى قارغىغانىدى. شۇمۇ
ئوغۇل بوپتۇمۇ؟ ئاتا - ئانا بالادېگەننى
نېمىگە باقىدۇ!

ھادىنىڭ نەزىر بەرگىنى مەھەللىلىكلەرنى
خۇش قىلدى، كېچىككەن بولسىمۇ! مەھەل
لىنىڭ ئەڭ مويسىپىتى جامالىددىنباي (ب
يەردە كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئېتىنىڭ ئاخ
رىغا «باي»، «بەگ» لەرنى قوشۇۋېلىش
ئامراق) نەزىرنىڭ تۆپىسىدە تۇرۇپ بەردى
ئۇنىڭ ئوغلى كامالىددىن ۋە جېمى تونۇ
قوشنىلار ھادىنىڭ ئىشلىرىغا يۈگۈرۈشتى
يۇرتقا ئاش تارتىلدى. قەبرە قاتۇرۇشتى
تۇپراق بېشىدا ئۈچ كۈن خەتمە قۇرئان
قىلىندى. مانا ئەمدىلا مەھەللىلىكلەرنىڭ
بولۇپمۇ قېرىلارنىڭ كۆڭلى ئارامىغا چۈش
كەندەك بولدى. ئۇزۇن يىللاردىن بۇ يان
ھادىنىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ قازايىۇ -
قەدىرىگە ئىگە بولىدىغان ئوغلى چىقمىغىنى
ئۈچۈن ئۇلارنىڭ كۆڭلى پەرىشان بولۇشقانىدى،

ئۆزلىرىنىڭ ئاخىرەتلىكىمۇ مۇنداق بولىدىغاندەك.

جامالىدىنباي ساقىلى ئۇچتەك ئاقارغان بەستلىك بوۋاي ئىدى. يۇرت ئىچىدە ھۆرمىتى چوڭ ئىدى. ئۇ، نەزىر - چىراغنى تۈگىتىپ ئۆيىگە قايتىپ كېلىۋاتاتتى. جامائەتتىن ئايرىلىپ ئۆز ئۆيى تەرەپكە بۇرۇلغان چاغدا، ئىككى بالىلىق بولۇپ قالغان بولسىمۇ ئۆزىنىڭ كۆزىگە يەنىلا ئون ياشلىق بالىدەك كۆرۈنىدىغان كەنجى ئوغلى كامالىدىننى توپتىن چاقىرىۋالدى. بۇ بوۋاي نېمىشقىدۇر مۇشۇ ئوغلىغا ئامراق ئىدى. ئۇنىڭ ھەر دائىم ئۆز يېنىدا بولۇشىنى خالايتتى. ئۇنىڭدىن ئايرىلغۇسى كەلمەيتتى، ھاسىسىدىن ئايرىلالمىغاندەك.

— ھادى نەزىر بەردى، — دېدى بوۋاي ھاسىسىنى توكۇلدىتىپ ئالدىرىماي كېتىۋېتىپ، ئۆزىگە سۆيگىنىپ كېلىۋاتقان ئوغلىغا، — نەزىر ئېشىنى جامائەت يېدى، بىز يېنىپ كەلدۇق، ئىش تۈگىدىمۇ؟ ياق ... ئىش تۈگىمىدى، ھادى تۇپراققا كىرگىچە تۈگىمەيدۇ. دۇرۇس، بۈگۈن خۇدا بىلىدۇكى، ھادىنىڭ رەھمەتلىك ئاتا - ئانىسىنىڭ روھى بىر قېتىم خۇش بولدى، قۇۋۋەت تاپتى. ئەمدى ئۇلار كېلىدىغان جۈمەدىكى مەككە - مۇكەررەم سەپىرىدە باشقا روھ - ئەرۋاھلارغا يېتىشىپ ماڭالايدۇ. ئەمما كېيىنچۇ؟ ھادى بىر قېتىم نەزىر بېرىپلا «ئىشىم تۈگىدى» دەپ ئاتا-ئانىسىغا دۇئا قىلىشنى ئۇنتۇپ قالسىچۇ؟ ئۇ چاغدا رەھمەتلىكلەرنىڭ روھى يەنە كۈچتىن قالىدۇ، يېتىمسىراپ قالىدۇ. مەككە - مۇكەررەمگە بېرىپ جۈمە نامىزىغا داخىل بولالمايدۇ. ئادەم ئۆلگەندىن كېيىن ئۇنىڭ روھى ئۆلمەيدۇ، مۇشۇ ئالەمنى كېزىپ يۈرىدۇ. ئۇرۇق - پۇشتىدىن دۇئا تەلەپ قىلىدۇ، خالىس نىيەت ئادەملەردىن دۇئا تەلەپ قىلىدۇ. ئۇلار ئاشۇ دۇئانى ئوزۇق قىلىدۇ. مۇبادا كىشىلەر تەرىپىدىن ئۇنتۇلۇپ قالسا، ئۇ چاغدا — شۇڭا دەيمەنكى ئوغلۇم، ھەرۋاق تائامدىن كېيىن ئاتا - ئانا، قېرىنداشلىرىنىڭ، ئەجدادلىرىنىڭ روھىغا دۇئا قىلماقنىڭ خاسىيىتى بەك ئۇلۇغ. بۇنىڭ خاسىيىتى ئىككى، بىرى، ئەجدادىڭنى ھەر ۋاقىت ئۇنتۇمايسەن، ئەجدادىڭنىڭ نامى - سىماسىنى كۆز ئالدىڭغا كەلتۈرسەڭ، ئۆزۈڭنى پاكلاپ تۇرىسەن، ياخشى - يامان يولغا ماڭمايسەن، ئەجداد يولىدىن چىقىپ گۇمراھلىق يولىغا كىرىپ كەتمەيسەن؛ يەنە بىرى، ئەجدادىڭنىڭ روھى سەندىن رازى بولىدۇ، سېنى يۆلەيدۇ، سېنى ھىمايە قىلىدۇ، خېيىم - خەتەر، بالا - قازادىن ساقلايدۇ، شۇنىڭ بىلەن قىلغان ئىشىڭ راۋاج تېپىپ، ئۇرۇق - ئەۋلادىڭ كۆپىيىپ، يىلتىز تارتىسەن. كۆكلەپ، گۈللەيسەن. ئەۋلادىڭمۇ ئەجدادىنى ئۇنتۇمايدىغان ئادەم بولۇپ چىقىدۇ.

بوۋاي ھاسىسىنى بېلىگە قويۇۋېلىپ، ئىككى قولىنى ھاسىغا ئارتىۋالدى. ئۇنىڭ بېلى تالغانىدى.

— يەنە بىر مۇھىم گەپ بار، ھېلىقى سۇ پەرىلىرى توغرىسىدىكى گەپنى ئۇنتۇمىغانسەن؟ ھە ... ئۇ يالغان گەپ ئەمەس، ئاتا - بوۋاڭنىڭ روھىغىلا دۇئا قىلىش كۇپايە قىلمايدۇ، ئاشۇ پەرىلەرگىمۇ دۇئا قىلىش كېرەك، ئۇلار بىزنى، مەھەللىمىزنى كەلكۈندىن ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن سۇغا قۇربانلىق قىلىنغانلارنىڭ روھى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ جېنىدىن كەچمىگەن بولسا، مەنمۇ، سەنمۇ، بالىلىرىڭمۇ، مۇشۇ مەھەللىمۇ بولماس ئىدى. قەدىمدىن شۇنداق، ئۇلار دېگەن تۈگىمەس ساۋابنىڭ

ئىگىلىرى، ئاللانىڭ ھىممىتىگە نائىل بول-
غانلار، ئۇلار دېگەن ياخشىلىق ... ئۇلار-
مۇ تىرىكلەردىن دۇئا تەلەپ قىلىدۇ. ئادەم-
لەرنىڭ توغرا، ھالال ياشىشىنى، پاسىق،
گۇناھكار، گۇمراھ بولماسلىقىنى تىلەيدۇ،
شۇڭا بالىلىرىڭغىلا سۆزلەپ بېرىپ قالماي،
ئۆزۈڭمۇ سوغۇق سۇ ئىچسەڭمۇ ئۇلارغا
دۇئا قىلىشنى ئۇنتۇما، بۇنىڭ خاسىيىتىدىن
توغرا، ھالال ئادەم بولسەن، ئىنساب
ۋە ياخشىلىقنى دوست تۇتىسەن ... ھەممىلا
ئادەم شۇنداق بولسا، شۇلارنىڭ كۆتكى-
نىدەك ياشىسا، ئاندىن ئۇلارنىڭ روھى
قۇۋۋەت تېپىپ، خۇدائى ئارامغا ئېرىشىدۇ.
ئادىمىلىك دېگەن مانا شۇ؛
ئۆزلىرىمۇ ئۇ ئالەمدە خاتىرجەم، خۇشال-
خۇرام ياشايدۇ. مابادا بىز ئۇلارنى ئۇنۇ-
تۇپ قالساق، ئۇلارنىڭ ئادەملەرگە قىلغان
ياخشىلىقىغا، پاك نىيىتىگە، ئادەملەرنىڭ
بەختى ئۈچۈن جېنىدىن كېچىپ قىلغان
ئەقىدىسىگە تۇزكورلۇق قىلساق، ئۇ چاغ-
دا بۇ دۇنيادا بىزنى ھامان بىر پالاكەت
باسىدۇ، ئۇ دۇنيادا بولسا تۈگىمەس
ئازاب - ئوقۇبەتكە قالىمىز ...

جامالىددىنباينىڭ غىلاجىددىن، سىراجىد-
دىن دېگەن ئوغۇللىرىمۇ بار، ئۇلارغىمۇ
دەيدىغاندۇ بۇنداق گەپلەرنى، لېكىن
كامالىددىنغا بولسا، ئولتۇرسا - قوپسا
دەيدىغىنى مۇشۇ ئىدى. بۇنى كامالىددىن
چۈشىنەلمەيتتى.

— بۇنى مەنمۇ بىلمەن دادا، ئۇنتۇپ
قالىدۇ دەپ ئويلىماڭ ... — كامالىددىن
ئەمدىلىكتە دادىسى بىلەن مۇرىدىشىپ
كېتىۋاتاتتى. ئۇ، دادىسىنىڭ سۆزلىرىگە
دادىسى رازى بولغىدەك جاۋاب ئىزدەيتتى.
ئۇنىڭ كۆزلىرى ئۆتۈكىنىڭ باشلىقىغا
تىكىلگەنىدى. ئۆتۈك كونىراپ كەتكەن،
بەكمۇ كونىراپ كەتكەنىدى. ئاكىسى

كېيىپ ئۇنىڭغا بەرگەن، ئاكىسىغا چو...
ئاكىسىدىن قالغانىدى. «ئادەمدەك ياشا...
مىز، ئادەمدەك ياشاپ ئۆتەرمىز جاھاندىن...
شۇنداق، كامالىددىن ئىنسابلىق، كۆيۈ...
چان، ئەدەبلىك يىگىت بولدى. ئاتا ...
ئانىسىغا تىك قارىمايدۇ، ئاكىلىرىنىڭ ئا...
دىدىن توغرا ئۆتمەيدۇ، تا شۇ كۈنگىچە
ئاتا - ئانىسىنىڭ ئايىغىدا ئولتۇرۇپ...
ئۇلار سۇنغان ئاشنى يەيدۇ، ئاكىلىرى...
كېيىپ تاشلىغاننى كىيىدۇ. تاپقان - تەر...
گىنىنى دادىسىنىڭ پېشىگە تۆكىدۇ. ئا...
ئىزنى بېسىپ،مەھەللە ئىچىدە يۈزى يورۇق...
ياشاۋاتىدۇ ... نومۇسلۇق بالا بولدى...
جىگەرلىك ئەر بولدى ... ئاتا يولىنى...
تاشلىمايدۇ، ئەجداد چىرىغىنى ئۆچۈرمەيدۇ...
نومۇسىنى بۇلغىمايدۇ، خۇدايىم بۇي...
رۇسا ... جامالىددىنباي يېنىك تىن ئالدى...
قەدىمى ئىتتىكلىدى.

2

ھادى ئاشپۇزۇلنى ئاچقان كۈنى مە...
چىت جامائىتىنى چىللاپ، ئاشپۇزۇلدا چاي...
بەردى. پاقلان سويۇپ ئاش - مانتا قىل...
غانىدى. جامائەت ھەيران بولسىمۇ تەر...
بولمىدى، داستىخانغا ئوبدان داخىل بو...
لۇپ بەردى. شۇغىنىسى، ھادىنىڭ ھېلىقى
كۆككۆز خوتۇنى جامائەتنىڭ ئالدىدا بې...
شىغا ياغلىقمۇ سالماي، ئۇياقتىن - بۇياق...
قا، بۇياقتىن - ئۇياققا نايناقشىپ چېپىپ
يۈردى. پەقەت مۇشۇ ئىشلا جامائەتنىڭ
كۆڭلىگە تەگدى. يامان خوتۇن ئىكەن،
چىشى ئالۋاستىنىڭ ئۆزىلا. يالاڭباش بو...
لۇۋېلىپ، ساغرىسىنى ئويнитىپ غىتىلداپ
يۈرگىنى يەتمىگەندەك، شۇنچە ئادەمنىڭ...
تېخى ئېرى بولغان ھادىنىڭ كۆزىچىلا
ئاشخانىغا قارىشىۋاتقان ياش باللارغا
قاش - قاپاقلىرىنى سوزۇپ غىلجىڭلاشلىر...
چۇ، تېخى!ھەتتا ھادىنىمۇ ھېلىدىن - ھېلىغا

چاقىرىپ، جامائەت بىلەن بىللە ئارامخۇدا ئولتۇرغىلى قويمىدى. جامائەتنىڭ ئۆزىگە قاراپ ياقىسىنى تۇتۇپ تووۋا-ئىستىغپار ئېيتقانلىرىنى، كۆزلىرىنىڭ ياختىسىنى چىقىرىشىپ ئۈنلۈك غۇدىراشلىرىنى ئاڭلاپ تۇرۇپ قىرىغىنىمۇ ئېلىپ قويمىدى. ھار كەلدى، بوۋايلارغا، ساقاللىرىنىڭ ئۇچلىرىنى زەردە بىلەن چىشلەپ قويۇشتى. لېكىن كۆڭۈلگە ھار كەلگەن بىلەن ئىشتەيگە ھار كەلمىدى. لىگەنلەرنى يالىۋەتتى. قوللىرىدىكى ياغ يۇقىلىرىنى ساقال-بۇرۇتلىرىغا، ئاشقىنىنى مەيىسىنىڭ قونچى-باشلىرىغا سۈۋاشتى. ئۇلار بۇنداق مېھماندارچىلىقنى 30 — 40 يىلدىن بېرى ئاز كۆرگەنىدى. لەززەتلىك تائاملارغا تازا تويۇنۇشتى، شامال ۋە ئاپتاپتا يېرىلىپ كەتكەن يۈز-كۆزى، يۇلغۇن قاقشىلىدەك قېتىپ كەتكەن بارماقلىرى، ياغسىراپ، يوغانسىراپ قالغان، ئاداپ قۇرۇپ كەتكەن ئىچى-باغرى ياغلىشىپ يۇمشىدى. ئىلىك-ئىلىكلىرىگە ئىسسىق ئۆتۈپ، تارتىشىپ كەتكەن ئەزايى-بەدەنلەر راھەتلىنىپ بوشاشتى. كېكىرىشتى، لەۋلىرىنى يالاشتى، تائام ھوزۇرى بىلەن مەست بولۇشتى، ياغقا چىلىشىپ يايراپ ياتقان يېڭى پىلىكتەك...

ياشلارغا بولۇپ بەردى، بوۋايلار قايتىشقاندىن كېيىن مەشرەپ قىلىشتى. دەسلەپىدە تارتىنغاندەك قىلىشىدى، ھادى ئەدەپ كەتتى، خوتۇنىمۇ ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كەتتى. كېيىن ئۇلارنىڭ كەيپى بالىلارغا ئۆتتى-دە، ئاستا-ئاستا ئېچىلغىلى تۇردى. سەھرانىڭ مۆك بالىلىرى بىردىنلا ھۆركىرىشىپ سورۇنغا تاشلىنىپ، قىيغىتىپ چىچاڭ ئاتقىلى تۇردى، ئېغىلدىن قېچىپ چىققان غۇنۇجۇندەك. گاھلىرى چولاق دۇتارغا تەڭكەش قىلىپ ئالا-تاغىل ۋارقىرىشىپ ناخشا توۋلايتتى، سەپسەن سەھرا ناخشىلىرىنى:

ئېشىكىم ئورۇق دېسەم،
يوغان تاغارنى ئارتىدۇ.
چۆنتەكىمدە موچەن يوق،
كۆڭلۈم بازارنى تارتىدۇ.

كامالەددىن باشتا ئۇسسۇلغا چۈشمىدى، ناخشىغا جۆر بولدى، قورۇنۇپراق. ئۇنىڭ يۈز-كۆزى ئوت ئالدىرىغاندەك لاۋۇلداپ كەتكەنىدى. كېيىن ئۆزىمۇ سەزمەستىن ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كەتتى. قارا تەرگە چۆمدى، كارنىيى قىزىپ تامىقى قۇرۇدى، ئاۋازى خىرىلداپ قالدى. ئۇ خۇشال بولدى. ئۇلار خۇشال بولدى. ئىلگىرى بۇلچىلىك خۇشال بولۇشۇپ باقمىغانىدى، زەيكەش، شورتاڭ يەرمۇ، كۆل ئاسمىنىمۇ، دەريامۇ، ھاۋامۇ ... يۇلتۇزمۇ ...

غالجىرانە قىزغىنلىق ئىچىدە ئەۋجىگە كۆتۈرۈلگەن قىقاس-چۇقاندىن مەھەللىدىكى قىز-چوكانلار ئالاقزادە بولۇشتى. چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتكەن قىزلار كۆزلىرىنى جامدەك ئېچىشىپ، ئۆيلىرىنىڭ روجەكلىرىدىن، ھويلىنىڭ قاشاسىدىن، باغ شورىلىرىدىن بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ، ئاشپۇزۇل تەرەپكە-مەھەللىنىڭ چېتىدىكى ئوت كەتكەندەك لاۋۇلداۋاتقان كىچىككىنە تۈزلەڭلىككە سارىسىمە، دەككە-دۈككە ئىچىدە قورقۇمسىراپ قاراشتى. چوكانلار ھېچنېمىدىن ھېچنېمە يوقلا تاتلىق ئۇخلاۋاتقان بوۋاقلىرىنى باغرىغا مەھكەم تېڭىشتى. بوۋاي-مومايلار بىر-بىرىگە ئۈنسىز تىكىلىشىپ، ۋەھىمە ئىچىدە ياقىلىرىنى تۇتۇشتى. ئۇلارنىڭ كۆڭلى نېمىدۇر بىر نەرسىنى تۇيغاندەك ئۆيۈپ، يۈرەكلىرى ئاغقىلى تۇردى. شامىنىڭ ئاداققى يالقۇنىدەك كۈچسىزگىنە لىپىلداپ، تىترەپ تۇرغان نازۇك

دىللىرىغا نامەلۇم قايغۇنىڭ سوغۇق شامىلى ئۇرۇپ ئۆتكەندەك بولۇپ ئەندىكىشتى، ئارامسىزلىنىشتى. سىنەلىرىنى تولدۇرۇپ — تىترىتىپ، چوڭقۇر تىنىپ قويۇشتى ...

3

سەھرادىكى مەھەللىلەرنىڭ يۈرىكى بولىدۇ، ئادەملەر چاقىرمىسىمۇ ئۆزلىكىدىن كېلىشىپ توپلىشىپ قالىدىغان، تاغدىن - باغدىن سۆزلىشىدىغان، نەرقى - ناۋانى، ئۆلۈم - يېتىمنى، توي - تۆكۈننى سورىشىدىغان، ماختىنىدىغان، قارغىشىدىغان، غاجىشىدىغان ... هايات ۋە ئۆلۈم توغرىسىكى پەلسەپەلەر يارىتىشىدىغان. كىملەرنىدۇ تۇغدۇرۇپ، كىملەرنىدۇ ئۆلتۈرۈشىدىغان ... هادىدىكى ئۆزگىرىشلەر، ئۇنىڭ ياسانچۇق، نايناق كۆككۆز خوتۇنى ۋە ئۇنىڭ قىلىقلىرى مەھەللە قېرىلىرىنى چۆچۈتكەن، ھەتتا ئۆچلىكىنى كەلتۈرۈپ قويغان بولسىمۇ، هادى جامائەتكەچاي بەرگەن كۈندىن ئېتىبارەن ئۇنىڭ ئاشپۇزۇلى مەھەللىنىڭ يۈرىكىگە ئايلىنىپ قالدى. ياش - ئۆسمۈرلەر قوللىرى ئىشتىن ئارا بولسىلا (مەھەللىدە يەرلەرنى كۆتۈرىگە بېرىشكەندىن كېيىن، هېچقانچە ئىش قالمىغانىدى) ئاشپۇزۇلغا چاپاتتى. قېرىلارمۇ مەسچىتتىن تارقاشقاندىن كېيىن بىرلەپ - ئىككىلەپ هادى تامان جۈنەيتتى. ياشلار داق يەردە ئولتۇرۇپ كورت ئوينىشاتتى. قېرىلار سۇپىغا سېلىنغان كىگىز - ئەدىيال، شىرداق ئۈستىدە بەداشقان قۇرۇشۇپ ئولتۇرۇپ ئاجايىپ ياشلىقلىرى توغرىسىدا، كۆلدىكى سۇ ئاستى شەھىرىدە ياشايدىغان سۇ ئادەملىرى توغرىسىدا، دەريا، ئېكىن، ئىسسىق - سوغۇق، يەل - يېشىن، مول هوسۇل، ئۆلۈكلەر ۋە تىرىكلەر توغرىسىدا، ئەۋلىيا - ئەنبىيا، پەيغەمبەرلەرنىڭ قىسمەتلىرى توغرىسىدا، باقىي ۋە پانىي ئالەمنىڭ سىرلىرى توغرىسىدا ... ئۆزۈڭدىن - ئۆزۈڭغا سۆزلىشەتتى. گەپ دېگەن چىقىپ تۇراتتى. هەر كۈنى قىرىپ تۇرسا ئۆسۈپ تۇرىدىغان ساقالدەك. كۈنلەپ ئولتۇرۇشسىمۇ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە هادىنىڭ تامىقىنى يەيدىغانلار ئاز ئىدى. هېلىقى مېهماندارچىلىقنىڭ ئەتىسىدىن باشلاپ هادى دېگىنى تامىقىنى پۇلغا بېرىدىغان بولىۋالغانىدى. هېچكىمدە پۇل يوق ئىدى. ئاز - تولا پۇلى بارلىرى ئۆيىدە قازان قايناۋاتسا، بۇ يەردە مۇساپىردەك تاماق يەپ ئولتۇرمايتتى، ئەلۋەتتە. شۇڭا، ئاشخانىنىڭ ئوقىتى ئانچە ئاقمايۋاتاتتى. بۇ يەردە پەقەت كۆلگە بېلىققا ماڭغان شەهەرلىك ئېلىپ - ساتارلار، كۆلدىن بېلىق ياكى قومۇش بېسىپ چىققان بىرە - سىرە شوپۇرلار ياكى كۆلدىن زېرىكىپ قاڭقىپ كېلىپ قالغان بىردە - يېرىم بېلىقچى گەدەنكەشلەرلا تاماق يەيتتى. لېكىن ئۇنداقلار ئاندا - ساندا ئىدى. هادى بىلەن ئۇنىڭ خوتۇنى چۈشىن قورۇپ ئولتۇرۇپ قالاتتى. شۇنداقتىمۇ هادى ئاشپۇزۇلنى تاقىمىدى، تاقىۋېتىشنى ئويلاپمۇ قويمىدى. ئۇنىڭ نىيەتلىرىنى ئويلاپ يۈرگىنىنى بىر خۇدا بىلەتتى. سودا بولسۇن، بولمىسۇن ئۇ دۇكاننى بىر خىلدا ئېچىۋەردى، ۋايىساپمۇ كەتمىدى. ئۇنىڭ خوتۇنى پەدىزىنى جايىدا قىلىپ، قولىغا تۆت تال چىغنى ئېلىۋېلىپ، رەڭگارەڭ يىپلارنى كاللەكلىۋالاتتى - دە، بىر چەتتە سوزۇلۇپ ئولتۇرۇپ توقۇش توقۇيتتى. هادىگاهى ياشلار ئارىسىدا كورت ئوينىسا، گاهى قېرىلارنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ هېچكىمگە گەپ بەرمەي ۋاتىلدايتتى. ئۇنىڭ بىلمەيدىغىنى يوق ئىدى. نەدىن سورساڭ شۇ يەردىن چىقاتتى. بولۇشىغا لاپ ئۇراتتى. قېرىلارگاھ ھەيرانلىق، گاھ تېڭىرقاش، گاھ چۆچۈش، گاھ ئىشەنمەسلىك ۋە گاھ بىزارلىق

قويغۇسى ئىچىدە ئۇنىڭ ئاغزىغا
يېقىپ ئولتۇرۇشاتتى. هادى كۆزىنى يۇمۇ-
ۋېلىپ يالغان - ياۋىداقنى توقۇۋېرەتتى.
بولۇپمۇ قېرىلاردىن زېرىككەندە. قانداقتۇر
هازىر ئادەم ياسايدىغان زاۋۇتلارنىڭ
قۇرۇلۇۋاتقانلىقى، ئۇرۇمچىنىڭ باغچىسىدا
ئادەمدەك سۆزلىيەلەيدىغان مۈشۈكلەرنىڭ
بارلىقى، بىر تال يەۋالسا ئادەمنى ئون ياش
ياشارتىدىغان دورا چىققانلىقى، قاقچىلىك
يەۋالسا بەش يىلغىچە قورساق ئاچمايدى-
غان كومۇلاچ ياسالغانلىقى، بۇنىڭدىن
كېيىن بۇغداي، قوناق تېرىمىسىمۇ بولى-
دىغانلىقى، ئادەملەرنىڭ هەممىسى هېلىقى
پەمەككە ئۆگىنىپ كېتىدىغانلىقى، هازىر
هۆكۈمەت خالىغان چاغدا ئاسماندىن قار-
يامغۇر ياغدۇرالايدىغانلىقى، تاشلىۋەت-
كەن ئەخلەت - چاۋارلاردىن قەنت - گېزەك،
چاي - دورا ياسايدىغانلىقى، بۇنىڭدىن كې-
يىن پۇل بولمىسا ياشىغىلى بولمايدىغان-
لىقى، پۇلى يوق ئادەملەر نوپۇستىن ئۆ-
چۈرۈلىدىغانلىقى، بالىسىنىڭ پۇلى بولمى-
سا دادىسى بالا قىلمايدىغان، دادىسىنىڭ
پۇلى بولمىسا بالىسى دادىسىدىن تانىدى-
غان كۈنلەرنىڭ كېلىۋاتقانلىقى ... توغرى-
سىدا بىلجىرلايتتى. ئۇنىڭ سۆزلىرى قې-
رىلارنىڭ كۆڭلىگە دەھشەت سالاتتى. ئۇ-
لارنىڭ ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ، روهى چى-
قىپ كەتكەندەك كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ
ئولتۇرۇپ قالاتتى. گاهىلىرى كۆزلىرىگە
ياش ئالاتتى - دە، ئىچىۋاتقان چېيىنى
تاشلاپ بىر - بىرلەپ كېتىپ قالاتتى،
ئىچىدە هادىنى مىڭنى تىللايتتى. ئۇنى
دىنسىز — كاپىرغا چىقىرىۋېتەتتى. هادى
ئىچىدە كۈلەتتى. ئۇمۇ مۇشۇنى كۈتەتتى.
بولمىسا، بۇ قېرىلار بىر ئولتۇرۇۋالسا
نەچچە ئاش پىشىم ئولتۇرۇۋالاتتى. ئۇلار-
نى «كەت» دېگىلى بولمايتتى. لېكىن
هادى ئۇلاردىن قۇتۇلالمايتتى. تىللىغان
بىلەن ئەتىسى يەنە كېلىشەتتى، يەنە هادى-
دىن ئۇنى - بۇنى سورىشاتتى. دېمىسى-
مۇ شۇ كۈنلەردە هادىنىڭ سۆزلىرى كىشى-
لەرنىڭ بېشىنى قايدۇرۇپ، راست - يال-
غاننى پەرق ئەتكۈسىز قىلىپ قويغانىدى.
قېرىلارلا ئەمەس، كامالىددىندەك ئەقلى -
هۇشى جايىدا يىگىتلەرمۇ هادىنىڭ گەپ
سۆزلىرىنىڭ غاز بىلەن ئۆردەكنى ئايرىپ
بولالماي دۇت يۇتۇپ يۈرەتتى. شۇنداق
دېگەنبىلەن كامالىددىنمۇ هادىنىڭ ئاشۇ
بىلجىرلاشلىرىغا هېرىسمەن ئىدى. چۈن-
كى ئۇ، ئۇنىڭ ئاشۇ ۋالاقلاشلىرىدىن
بىرەر هەق نەرسىنى ئۇچرىتىپ قالغىلى
بولارمىكىن، دېگەن ئۈمىدتە ئىدى. هېچ-
بولمىغاندا ئاشۇ هادى — ۋالاقتەككۇر،
يالغانچى، ساپساپچى هادى هازىر كىشىلەر
دەپ يۈرگەن هېلىقى تېلېۋىزور دېگەن
نەرسىگە ئايلىنىپ قالغانىدى. بۇ يەردىكى-
لەرنىڭ قولى قىسقا ئىدى. توكمۇ يوق
ئىدى. شۇڭا، هېچكىم تېخىچە تېلېۋىزور دې-
گەن نەرسىگە ئېرىشكىنى يوق. مانا، هادى-
نىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىسا، ئادەم تېلېۋىزور
كۆرگەندەك بولۇپ قالاتتى.

راست گەپنى قىلغاندا، كامالىددىنغا بۇ
يەر كۆڭۈللۈك ئىدى. ئەركىن ئىدى.
ياش ئەمەسمۇ، چەللىدە ئات چاپتۇرغىسى
كېلىپ تۇرۇدىغان! كامالىددىننىڭ كىچىككى-
نە تۈگۈلۈكى بار، تۆپىسىدىن قومۇش پا-
يىسى ساڭگىلىشىپ تۇرۇدىغان، سېلىنغان-
دىن بۇيان تېمى هاك كۆرمىگەن، تاملىرى
قېلىن، گۆردەك قاراڭغۇ ۋە جىمجىت ئۆيى-
دە قاتتىق قول، دىلى نازۇك، گېپى ئۇش-
شاق ئاتا - ئانا ئالدىدا سىقىلىپ، قىسى-
لىپ، بۇرۇقتۇم بولۇپ، تۈنجۇققان جېنى
بۇ يەردە بىردەم بولسىمۇ يايرىۋالاتتى.
ئۇ ئىلگىرى ئۆزلىرىنىڭ قانداق ياشاۋاتقانلىقى

هەقىقەتەن ئويلاپمۇ قويمىغانىدى. مانا ئەمدى هادى كېلىپ كۆڭۈلگە بىردىنلا غۇلغۇي سالدى. كامالىددىن هەيران بولدى، ئۇنىڭغا ئاشۇ ئۆيى — شۇ كۈنگىچە يۇمشاق تۆشەك، راهەتلىك بۆشۈك، ئەبەدىيلىك تۇرالغۇ - ماكان بولۇپ تۇيۇلغان ئاشۇ ئۆيى ئەمدى هادى كەلگەندىن بېرى تار ۋە قىستاڭ قەپەس، ئۆيىنىڭ قېلىن تاملىرى ئۇنىڭغا شەپقەتسىز ۋە نەپرەتلىك دۈشمەن بولۇپ تۇيۇلماقتا ئىدى. كامالىددىن ئۆزىدىكى بۇ ئۆزگىرىشلەردىن تۇرۇپ چۆچۈپ قالىدۇ، ئۆزىنى ئەيىبلەيدۇ، لېكىن بۇ خىل تۇيغۇ كۈچىيىۋېرىدۇ، ئۇنى بىئارام قىلىدۇ، ئۇنىڭ ۋارقىرىغۇسى، جېنىنىڭ بارىچە ۋارقىرىغۇسى كېلىدۇ. ياق، ئاغزىنى ئاچالمايدۇ، جۈرئەت قىلالمايدۇ، لېكىن ئۇ يېرىم كېچىگىچە، هەتتا توخۇ چىللاپ كۆل تەرەپنىڭ ئاسمىنى ئاقارغىچە ئۆيىگە كىرمەيدۇ، ئۆيى ئۇنىڭ تېنىنى تەرەپ - تەرەپتىن چاقىدىغاندەك. هادى كامالىددىننى قوغلىمايتتى، يەنە بىر نەچچىسىنى — مەهەللىنىڭ ئوتتۇرا قولدەك يىگىتلىرىنى، چېچەن، «خېلى سۆيى بار يىگىت» دېيىلىدىغانلارنى، «بولىدىغان بالا» دېيىلىدىغانلارنى... هادىلارمۇ ئۇيقۇدىن، يالغۇزلۇقتىن قاچىدىكەن، ياش باللارنىڭ قىقاس - چۇقانلىرى ئۇلارغا — هادى بىلەن كۆككۆز خوتۇنغا ياقىدىغان چېغى. ۋاقتى كەلسە ئۇلارمۇ قوشۇلۇپ ئاق مۇشۇك - قارا مۇشۇك بولۇشۇپ كېتەتتى. ئۇلارنى — ئاشۇ يېرىم ياۋايى، تارتىنچاق، لېكىن قىزىپ كەتسە توختىيالمايدىغان سەهرا باللىرىنى ياخشى كۆرەتتى، زاڭ كۈلكە، ئاچچىق چاي ۋە قىزىقتۇرغۇچ لاپلىرى بىلەن ...

هادى بۇلارغا — ئاشۇ تەشنا، چاڭقاق تەلۋىلەرگە، قىزلارغا سۆزلىگىنىدىنمۇ بەتتەررەك قورقۇنچلۇق لېكىن قىزىقارلىق نەرسىلەر توغرىسىدا — ئۈرۈمچىدىكى ئاجايىپ ئىچمىش، چېكىش سورۇنلىرى، ئەر - ئايال ئولتۇرۇشلىرى، ئەر - ئاياللارنىڭ قۇچاقلاشما ئۇسسۇللىرى توغرىسىدا، 40—50 كويى بەرسە پۈتۈن كېچە هەمراھ بولىدىغان ئالىي مەلۇماتلىق قىزلار توغرىسىدا، «لۇشياڭ» دەيدىغان، ئۆيدە كۆرۈلىدىغان مەخسۇس فىلىملەردىكى ئېغىزغا ئالغىلى بولمايدىغان ئاجايىپ - غارايىپ كۆرۈنۈشلەر توغرىسىدا سۆزلەيتتى. ئۇنىڭچە بولغاندا بۇلار يەتكىلى بولمايدىغان مەنزىل ئەمەسمىش، دۇنيا دېگەننىڭ راهىتى جىقمىش، پەقەت پۇل بولسىلا هەممىگە ئېرىشكىلى بولارمىش. ئۈرۈمچى دېگەندە سەهرالىقلارمۇ بەگدەك ياشارمىش، پۇلى بولسا هېچكىمنى سەهرالىق دېمەيدىكەن، ئۈرۈمچىنىڭ ئەڭ مەدەنىي سەتەڭلىرىمۇ!... كامالىددىن ۋە ئۇنىڭ تەڭتۇشلىرى هاڭۋېقىپ ئولتۇرۇپ قېلىشاتتى. كېيىن بولسا تېلىقىپ - تېلىقىپ كۈلەتتى، هاياسىزلارچە، ئاچكۆزلەرچە. ئاخىرىدا بولسا خىيالغا چۆكەتتى، خامۇشلارچە، بىچارىلەرچە.

كامالىددىننىڭ تۇرۇپلا ئۆزىگە ئىچى ئاغرىيدىغان بولۇپ قالدى. دېمىسىمۇ، ئۇلاردا پۇل يوق ئىدى. ئۇنداق مەينەت تۇرمۇش ئۈچۈن بولمىسىمۇ، ئادەمدەك ياشاش ئۈچۈن پۇل بولمىسا بولمايدىكەن. مەلۇم بولىدىكى، پۇل نېمىنى تىلىسە شۇنى ئىجابەت قىلىپ بېرىدىغان خىزىر ئىكەن. بۇ خىزىرنىڭ قولىنى تۇتالمىغانلار هېچنېمە ئەمەس ئىكەن، هەتتا ئادەممۇ! شۇنداق ئەمەسمۇ؟ مۇشۇ كۈنلەردە مۇشۇ خىزىر ئازراق ئىلتىپات قىلغان بولسا، مۇشۇ مەهەللىدە هەممە نەرسە — تېلېۋىزور، كىنو، ئېلېكتر، ماشىنا، يېڭى ئۆي، يېڭى ئۆتۈك...

ئىشقىلىپ كامالىددىن مۇشۇ كۈنلەردە ئارزۇ قىلىشقا باشلىغان ھەممىلا نەرسە تەل بولار ئىكەن. ئەنە ھادىنىڭ قازىنىدا شورپا، قاسقىنىدا مانتا، چوغلۇقىدا كاۋاب، ئۇنىڭ ھىدى ئادەمنى ساراڭ قىلىدۇ. لېكىن ئاشۇ پۇل، ئاشۇ خىزىر بولمىغىنى ئۈچۈن، كامالىددىنىدەك يىگىتلەر تۈكۈرۈكىنى يۇتۇپ ئولتۇرۇپتۇ. مانا، پۇل بولمىسا ھېچنېمە بولالمىغىدەك، ھەتتا سەھرالىقمۇ؟ كامالىددىن تېخىچە ھېچنېمە ئەمەس ئىكەن، ئادەممۇ، سەھرالىقمۇ!

كامالىددىنىنىڭ نەزىرىدە ھادى كۈنسېرى، ياق، سائەتسېرى بۈيۈمەكتە ئىدى. ھادىنىڭ گەپلىرى ئۇنى كۆزگە كۆرۈنمەس قىل بىلەن باغلىۋالدى. ئۇنىڭ تەكتۈشلىرىنى قوغلىسىمۇ كەتمەس قىلىۋەتتى، بىرخون سۈپكە شىلىۋەتكەنىدەك. ھادى ئۇلارنىڭ يۈرىكىگە بىر ئوت، ئادەم بولغىنى ئۈچۈن ئادەمچە ياشاش، ياق، ھېچبولمىغاندا سەھرالىق بولغىنى ئۈچۈن، باشقا يەرنىڭ سەھرالىقلىرىدەك بولسىمۇ ياشاش ئوتىنى يېقىۋەتكەنىدى. كامالىددىن تەكتۈشلىرى بىلەن بۇ يەردە ھەممىنى ئۇنتۇپ، ئۆزھال ئويناپ-كۈلگەن بولسا، ئۆيگە يانارىدا دەررۇ ئۆزىنىڭ كىملىكىنى يادىغا ئالاتتى— ئەنە شۇ نامرات، قىستاڭ، قاراڭغۇ ئۆي ۋە تەرەپ-تەرەپتىن ياغىدىغان جىملەشلەر، ھەسرەتلىك ئۇھسىنىشلار ۋە بىر خىلدىكى زېرىكىشلىك ئىش-كۈش، چامغۇر توغرىغان ئۇگرە ئاش ياكى بىر خىلدىلا بولىدىغان توكۇر لەغمەن، پىياز چۆپ، نان بىلەن چاي ... كۈتەتتى. شۇلارنى ئويلاۋېتىپ، يەنە بىر تەرەپتە، مېڭىسىنىڭ، ياق، يۈرىكىنىڭ يەنە بىر بۇرجىكىدە ھادى سۆزلەپ بەرگەن ئاجايىباتلارنىڭ ئەلەڭگىپ تۇرغان كۆلەڭگىسىنى كۆرەتتى. كۆز ئالدىدىكى ئۆزھاللىق بىلەن مېڭىسىنىڭ يەنە بىر قىسمىدىكى بوشلۇقتا ئەلەڭگىپ يۈرگەن خىيالىيلىق ئۆزئارا كىشىنىشىپ، چىشلىشىپ، تارتىشىپ، تۇرتۇشۇپ ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى، پىكرىنى، تۇيغۇسىنى، سېزىملىرىنى ھالسىرىتىۋېتەتتى... ئاشپۇزۇلغا ئاتتەك چېپىپ بارغان كامالىددىنىنىڭ پۇتلىرى ئەمدىلىكتە ئۆيگە يانارىدا تاش ئېسىۋالغاندەك ئېغىرلىشىپ كېتەتتى. مانا مۇشۇ ئازابلىق ئىزتىراپ ئۇنى ئەتىسى يەنە ئاشپۇزۇل تەرەپكە ئىتتىرەتتى. كامالىددىنىدەك ئىنسابلىق، مۆمىن يىگىتمۇ ئاشۇ ئىزتىراپ ئىچىدە، تىرىكلىكنىڭ ئىزتىراپى ئىچىدە تالاي تۈنلەرنى كىرپىك قاقماي گۇناھلىق خىياللار بىلەن ئۆتكۈزدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ئەمدى پۇلنىڭ، ئاشۇ خىزىرنىڭ سايىسى پولاڭلايدىغان بولۇپ قالدى — خىزىر، ئاشۇ كەم دىدار، تۇغۇشلۇق، ھەر بېقىشىدا مىڭ قىزنىڭ ئوتى بار خىزىر، بۇ جەتخىلۋەت ۋە نامرات سەھرادىكى قولى قىسقا، كۆڭلى سۇنۇق ئوغۇل بالىلارغىمۇ ئانچە-مۇنچە كۆرۈنۈش قىلسا، ئۇلارنىڭمۇ قەددىنى كۆتۈرۈپ، كۆڭلىنى ئۆستۈرۈپ قويسا، ئادەمچە ياشاشنىڭ تەمىنى تېتىتىپ قويسا ... نېمىسى كېتەر ئىدى؟ بېشى كۆككە يېتىپ كېتەر ئىدى سەھرالىقلارنىڭ، جاھاننىڭ شۇنچىلىك خۇۋلۇقىنى كۆردۇق دېيىشىپ ... ئادەم ئەمەسمۇ؟ ئادەم تۇرماق يەرمۇ، ئاسمانمۇ، كۆلمۇ، دەريامۇ ئەلۋەتتە...

4

كۈن چۈشتىن قايرىلغان مەھەل. كەچكۈز شامىلى ئىزغىرىن بولۇپ ئۇراتتى. ئاشپۇزۇل ئالدىدىكى مەيدانچاقتا ئاجىزغىنە پورپاڭ توزۇيتتى. قۇرۇۋاتقان قوراي، چىغ، يىسكەن ۋە شىۋاقلارنىڭ غوللىرى شامال يۆنىلىشىگە ئىگىلەتتى. ئەتلىمىنىشكە

باشلىغان ئاق قۇشقاچلار توپ - توپ بولۇۋېلىپ مەيدانچاقتا پۇرۇلدىشىپ ئۇچۇپ يۈرەتتى. بەزىلىرى تېخى ھېچ ھېيىقماي قازان بېشىغا قونۇۋېلىپ، بەھۇزۇر چۇرۇقلىشىپ يۈرەتتى.

قازان بېشى سوۋۇپ قالغانىدى. ھادىنىڭ جىننەك خوتۇنى ئەتىدىن كەچكىچە ئەسنەپ ئولتۇرۇپ، تېخى يېگىراقتا ئۇخلاش ئۈچۈن يان ئۆيگە كىرىپ كەتكەنىدى. ھادى يەرگە سېلىنغان كونا ئەدىيال ۋە كىگىزلەردە ھەررەك - سەررەك ئولتۇرۇشقان مۇشۇ مەھەللىلىك بەش - ئالتە بالا بىلەن موخۇركا چېكىشىپ ئولتۇراتتى. بىكارچىلىق ئۇنىمۇ زېرىكتۈرگەنىدى. ئۇنىڭ قازان بېشىدىكى قۇشقاچلارنى قورۇپ قويۇشقىمۇ ھەپىلىسى يوق ئىدى. كامالىددىن پاراڭغا ئارىلاشماي، مەيدانچاقنىڭ نېرىسىدىكى شىۋاقلىق دالىغا تىكىلىپ خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ يۈز - كۆزىدىن تولا ئۆرلەپ تۇراتتى، لەۋلىرى قۇرۇپ، گەز باغلاپ كەتكەنىدى. ھادىنىڭ سوغۇلۇپ كەتكەن تەمسىز ئىلمان چېيى، يەنە دېسە يەنە شۇ گەپلىرى، ئاغىنىلىرىنىڭ ئۆزلىرى ئېيتىۋالغان يىرىك، قاڭسىق، كۆكى جىق كۈچلۈك تاماكىسى بۈگۈن ئۇنى قىزىقتۇرمايتتى.

يىراقتىن، قويۇق چاڭ ئارىسىدا ئۆردەكتەك ئىڭاڭلاپ كېلىۋاتقان بىر يۈك ماشىنىسىنىڭ قارىسى كۆرۈندى. ھەممەيلەن قىلىۋاتقان گەپلىرىنى توختىتىپ، ئۇ تەرەپكە قاراپ قېلىشتى. بۇ تەرەپكە ماشىنا ئۆتمىگىلى خېلى كۈنلەر بولغان، شۇڭا، ھادىنىڭ ئاشپۇزۇلى ھۇۋۇلداپ قالغانىدى.

ئۇزايىدىن ماشىنا شەھەردىن خېلى ئەتىگەن چىققاندەك ئىدى. شەھەر يولى بەك يامان ئىدى. قوغۇنلۇقنىڭ چۆنىكىدەك بەلدەم - بەلدەم ئېرىق بولۇپ كەتكەنىدى. ماشىنا، تراكتورنىڭ جۇلىقى چىقىپ، شوپۇر دېگەننىڭ ئىچى - قارنى ئېلىشىپ كېتەتتى. شۇڭىمۇ شوپۇرلار بۇ يولدىن قاچاتتى، قورقاتتى، بىزار ئىدى — دۆمبىسى يېغىر، ئۇچۇلۇقسىز، ئەبگاھ ئېشەك ئوتتۇن ئارتىشتىن قورققاندەك.

ماشىنا يېقىنلاپ كەلدى. ئۆز ھالىچە ئولتۇرۇشقانلار ئەمدى ئۆرە بولۇشتى. ماشىنا ئارىشقا كېلىپ قالغانىدى. ماشىنا توختىدى. كابىنكىدىن كىمدۇر بىرى سەكرەپ چۈشتى ۋە شوپۇر بىلەن نېمىلەرنىدۇ دېيىشىپ قولى بىلەن مەھەللە تەرەپنى جۇنىدى. ئۇنىڭ قولىدا چوڭ بىر سومكا بار ئىدى. ماشىنا كۆل تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى. سومكا كۆتۈرۈۋالغان ئادەم ئاشپۇزۇلنى قارارلىغاندەك ئۇدۇل بۇ تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ئاشپۇزۇلدىكىلەر بۇ ئادەمگە پۈتۈن دىققىتى بىلەن سىنچىلاپ قاراشتى. بۇ ئادەمنىڭ كېلىشى بىلەن، ئۇلارنىڭ بويلىرى ئۆسۈپ قالىدىغاندەك، ھېچ بولمىغاندا بۇ ئادەم بىر توپ چىشى قىچىشىپ ئولتۇرغانلارغا بىكىرىغا چاچقۇ چېچىپ بېرىدىغاندەك. كامالىددىن ئىچىدە كۈلدى. ئۆزىمۇ شۇنداق قىلىۋاتىدىغۇ؟ ياق، نېمىلا بولمىسۇن بىر يېڭىلىقتە، يېڭى گەپ، ھېچ بولمىسا، كىچىككىنە بولسىمۇ...

ئۇ ئادەم ئاشپۇزۇلغا يېقىنلاپ كېلىپ توپقا قاراپ سالام قىلدى. ئۇنىڭ تەققى - تۇرقى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ توپقا بەرگەن سالىمى ئولتۇرغانلارنى ھودۇقتۇرۇپ قويدى. كامالىددىن كەلگىنىدىگە كۆزىنى پارقىرىتىپ قاراپلا قالدى. ئۇنىڭ سالىمى بۇ يەردىكىلەرنىڭ سالىمىغا ئوخشىمايتتى، ياق، ھېچ سالامغا ئوخشىمايتتى. سالام دېگەننى قولنى قوۋۇشتۇرۇپ، سەل ئېگىلىپ، مۇلايىم، خۇش چىراي، سەل قىسىلىش

ئىچىدە قىلغاننى كۆرگەن. نەدىكىنى، ئۇ غادايغىنىچە بىر قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ، بېشىنى سەلگىنە گىلدىڭشىتىپ قويدى، خالاس. بالىلىرىغا تېيىن تاشلاپ بېرىپ: «ھە، ئەمدى بولدىمۇ؟» دەۋاتقاندەك. ئۇ يالاڭباش ئىدى. چاچلىرى گىدە ئىدى. قوش بۇرۇن، ئۇچلۇق ئېڭەك بولۇپ، ئىنچىكە بۇرۇت قويۇۋالغانىدى. بۇرۇتلىرى شۇنچە ياراشقانىكەنۇ، لېكىن بۇرۇتلىرىنىڭ دىڭگىيىشلىرى شوخ ۋە ئەدەبسىز، رەسىدە بولغان سەھرالىق قىز بالىنى قورقۇتقۇدەك. كۆزلىرىچۇ ئۇنىڭ، قاپقارا، ئىچكىرى. ئۇزۇن ۋە قويۇق كىرپىكلىرى ئارىسىدا يالىلدايدۇ، يېنىۋاتقان كۆمۈر پارچىسىدەك، تۇندىكى بۆرىنىڭ كۆزىدەك.

ئولتۇرغانلار ئورۇنلىرىدىن ئوخچۇپ دېگۇدەك تۇرۇپ كېتىشتى. كامالىددىنمۇ ئۆزى بىلىپ - بىلمەي، ھەتتا ھادىمۇ... يۆچۈن ئادەم ئۇدۇل كارىۋاتقا كېلىپ ئولتۇردى. ئاندىن ئۆزىگە ھەيرانلىق ئىچىدە قارىشىپ قالغانلارغا بىر - بىرلەپ كۆز سالدى. ئەھۋال سورىغىنىمىكىن، كۈلۈمسىرەپ قويدى. سەھرالىقلار ئوڭايسىزلىنىپ قېلىشتى ۋە: «تىنچمۇسىز» دېيىشىپ قويۇپلا كۆزلىرىنى ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن قاچۇرۇپ يەرگە قاراشقىنىچە جايلىرىغا ئولتۇرۇشتى. ئىلگىرىكىدەك، تاشلاپ قويغان ئەسكى چاپان سىياق، ھەررەڭ - سەررەڭ ئەمەس، قائىدە بويىچە يۈكۈنۈپ، كامالىددىن بەدەشقان قۇرۇپ. پەقەت ھادىلا ئۆرە تۇرۇۋەردى، سەھرالىقلارنىڭ كۆزىچە ئۆز قىممىتىنى ساقلىماقچى بولغاندەك. لېكىن كەلگىنىگە قاراپ: «ھارغانسىز» دەپ قويدى كونا تونۇشلارچە. مېھمان: «رەھمەت» دېدى ھادىغا يەر ئاستىدىن سەپسالغاچ. ھادى ئالدىرىماي بېرىپ بىر چەينەك چاي دەملەپ كېلىپ پىيالە بىلەن مېھماننىڭ ئالدىغا قويدى ۋە بىر ئورۇندۇقنى تارتىپ، مېھماننىڭ ئۇدۇلىغا كېلىپ ئولتۇردى، سەھرالىقلارنىڭ قاتارىغا ئەمەس. ئۇ، چاينى ئەتەي ئۆزى قۇيۇپ بەرمىدى. يەنە ئىززىتىنى پەش قىلىۋاتاتتى. ياكى قىستىغۇرلۇقى تۇتۇۋاتامدىكىن؟ كامالىددىن ئىچىدە ھىجايدى. مېھمان چاينى سورۇپ قۇيۇپ ئالدىرىماي سۈمۈردى، ئۇ ئۇسسىمىغاندەك ئىدى. چاينى ئالدىرىماي ئاز - ئازدىن سۈمۈرەتتى. ئۇسسۇمامدۇ؟ پۈتۈن بىر كۈن دەشتۇ - قاقاستا قېقىلىپ - سوقۇلۇپ كەلگەن ئادەم، تۇزۇتى بولمامدۇ؟

ھادى كامالىددىننىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىۋالغاندەك ئۇنىڭغا قاراپ كۆزىنى قىسىپ قويدى. كامالىددىن ھادىغا قارىماي ئولتۇرۇۋالدى، مېھمان سېزىپ قالسا سەت ئىدى. مېھمان بولارنى ئاللىقاچان سېزىۋالغان چېغى، كامالىددىنغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ قويدى. كامالىددىن قىزىرىپ كەتتى. ھەي قەغەز قوڭ، چاشقاندەك سەزگۈر نېمىكەن - دە، ئۆزى. شەھەر كۆرگەن ئەمەسمۇ؟!

— نەدىن سورايسىز؟ — ھادى ئوراۋاتقان تاماكىسىدىن بېشىنى كۆتۈرمىدى. ئۇنىڭ ئاۋازى چوڭ سۈپەتلەرچە سۇزۇك، ئېغىر، تورلۇق ئىدى.

كەلگىنىدى گويا ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلىمىغاندەك، پىيالىنى قولىدا ئويىنىتىپ پىيالىدىكى چاينىڭ پىيالە دىۋارىنى بويلاپ يېيىلىپ چۆرگىلىشىگە زوق بىلەن قاراپ ئولتۇراتتى. بىركەم بولغاندا، بىردىنلا كۆزىنى پىيالىدىن ئاغدۇرۇپ ھادىغا «لەپپىدە» قارىدى.

— ئۈرۈمچىدىن، گۇاڭجۇدىن، شاڭخەيدىن...

خىرىسمۇ بۇ؟ ئولتۇرغانلار چۆچۈپ

كېتىشتى. ھادىمۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ مېھمانغا تىكىلگىنىچە ئورنىدا قىمىرلاپ قويدى، بىر يېرى كۆيگەندەك. ئورۇندۇق غىچىرلاپ كەتتى. لېكىن شۇ ھامانلا بىپەرۋا قىياپەتكە كىرىۋالدى، تاماكىسى بىلەن بولدى، بىلىندۇرمەيمەن دېگەندەك. كامالىددىن يەنە ئىچىدە ھىجىيىپ قويدى. لېكىن دەررۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالدى. نېمە دەۋاتىدۇ بۇ؟ يېنىدىكىلەرمۇ كامالىددىنىدەك كۆزلىرى ئارقىلىق بىر - بىرىگە: «نېمە دەۋاتىدۇ، بۇ؟» دېيىشكەندەك كۆز بېقىشىۋالدى. ئۇلارغا «ئۇ ئالەمدىن، ئايدىن، جەننەتتىن!» دېگەندەك تەسىر قىلغانىدى. كامالىددىن كۆزىنى چۆچەكتەك ئېچىپ يوچۇن ئادەمنىڭ باش - ئايىغىغا قايتىدىن كۆز يۈگۈرتتى. كامالىددىن ئەمدى كۈلمىدى، ئۇنىڭ قوشۇمىسى تۈرۈلدى. كالىلىسى ئىشلىگىلى تۇرغاندا شۇنداق قىلاتتى. كەلگىنىدى 34 — 35 ياشلاردا ئىكەن، ئۇستىگە ئالدىدا سىرتىمىسى بار، قولۇپلۇق چاپان كىيىۋاپتۇ. چاپان ئۇنىڭ تارغىنە سارجا شىمىدا پوسكويۇپ قالغان ساغرىسىغا خالتىدەك كىيىلىپ قاپتۇ، شەھەر ئېشەكلىرىنىڭ تىزەك خالتىسىدەك. چاپىنىنىڭ ياقىسىدىن ھاۋارەڭ رەختتىن تىكىلگەن غىلدىر - غىلدىر كۆڭلىكى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. شەھەرنىڭ شاللاق قىز باللىرىنىڭ كۆڭلىكىدەك. بەك ئېسىل، تازىمۇ قىممەت بولسا كېرەك! يۈز - كۆزى پاكىز قىرىلغىنى ئۈچۈن توقاچ ناندەك پارقىراپ تۇرىدۇ. قاش - كۆز، بۇرۇتلىرى قاپقارا بولۇپ يالتىرايدۇ، ياغلاپ قويغاندەك. پېشانىسىدىن نۇر تېمىپ، مەڭزى، لەۋلىرى رەڭلىنىپ تۇرىدۇ، ئېرىدىگە قانغان چوكانىڭكىدەك. پەقەت كۆزىنىڭ ئاستىنقى قاپىقى سەلگىنە سولىشىپ، بىلىنەر - بىلىنمەس قارىيىپ قاپتۇ، تازا خوتۇنبازدىن ئوخشايدۇ، بۇ بەگچەك. ھەددى - ھېسابسىز شەھۋەت تۆككەن، ئەمدىلىكتە شەھۋىتى قۇرۇۋاتقان ئادەمنىڭ چىرايى شۇنداق بولىدۇ، يەنە ئۇيقۇسىز ئۆتكەن تالاي تۈنلەرنىڭ بەلگىسى ئۇ! ... بارسىمۇ بارغاندۇ، ئۆرۈمچى، شاڭخەي، گۇاڭجۇ دېگەن يۇرتلارغا، ئۇ يەرلەرگە مانا مۇشۇنداق ئادەملەرلا بارالايدىغاندۇ، ھەقىچان؟ ... ئۇ يەرنىڭ ئادەملىرىنىڭ ھەممىسىلا مۇشۇنىڭدەك ھىلپىرەكلەردىنمىدۇ؟ شەھەرنىڭ كوچا خوتۇنلىرىدەك چىرايلىق، ئاجىز، پاكىز ۋە ئەركىن ... كامالىددىن ئېغىر خۇرسىنىپ قويدى. بىر يېرىدىن خۇشالمۇ بولدى. ھېلىمۇ ئۇنىڭدەك يارىلىپ قالماپتۇ ئۆزى. خۇداغا شۈكرى. ھەر نېمە بولسا، سەھرالىق بولسىمۇ ئەركەكتە، تۆت سېنى توشۇق، ئۇچىغا چىققان ئەركەك. قاسماق، گېپىنى تېپىپ قىلالمايدىغان مۆڭ بولسىمۇ! ئۇ شەھەرلىرىڭمۇ بولمايدىغان چېغى ... ئەرلىرى بۇنىڭدەك بولۇپ كېتىدىغان بولسا ... نېمىلا دېگەنبىلەن سەھرا يېرى باشقا گەپ ئىكەن، ئاسمىنى كەڭ، ئوغۇل باللىرى بۇقىدەك ھۆركىرىشىپ چوڭ بولىدۇ. لاي بولسىمۇ تىرىك سۇ، زاغرا نان، تاۋلىق ئاپتاپ، قىزىق يەر، ئوتلۇق قۇم، خىرامانچىلىق، غەم يوق، ئەندىشە يوق، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئەرنى ئەركەك قىلىدىغان، ئوغۇل بالىنىڭ بېلىنى تەيلەپ، كۆزىگە قان تېپىپ ھۆركىرىتىدىغان نەرسىلەر ... ئىسىت، ئۇلارنىڭ ئۆمرىگە ... جېنىغا ئىچى ئاغرىمايدىغان، ياشلىقىغا ئېسەكمەيدىغان نېمىلەر ئوخشايدۇ ھەممىسى، قاراڭلار بۇ شوينا بەلگە ... تۆزۈكرەك يېمەيدىغاندۇ — يەگىلىغا... ھادىمۇ شۇڭا يېنىپ كېلىۋالغان گەپ، لاتىسى سۇغا چېلىشىپ، پالتا -

كەكسىنى تەتۈر قاقتۇرۇپ. نېمىلا قىلسا سەھرا بالىسى ئەمەسمۇ؟ نەنىڭ قانداقلىقىنى ئوبدان بىلىدۇ - دە! «ئەجەب ماختايسىز ئەنجاننى، باقالمايسىز بىر جاننى» دېگەندەك. ئاغزىدا «ئۇ، بۇ» دېگەن بىلەن سوغۇق ئەڭگىز چىرماپ، ئىلكىم سۈيۈلۈپ كېتىپ ئاجىزلاپ كەتمەي دېگەندە — ئۇۋ! يامان تاز ... ئەمدى تازا خۇش كەلگەندۇر بۇ يەرلەر ...

— كۆلگە ماڭغانمۇ؟ بىرەر تۇغقىنىڭىزنى ئىزدەپ كېلىپ قالدىڭىزمۇ - يا؟

هادى ھارۋىكەشچە ئورىۋالغان تاماكىسىنى ياغلىشاڭغۇ ۋە نېپىز لەۋلىرىدىگە قىستۇرۇپ قاتتىق بىرنى شورىدى. «زىيان» دېگەن نېمىسى بۇ يەردىن تېپىلمىغاچقا يەنە موخۇركىغا قالغانىدى.

— ياقەي، ئۇدۇل مەشەگە، كۆلگىمۇ بارارمىز...

— بىرەر ئىش - كۇش بارمىدى؟

يۆچۈن ئادەم پىيالىنى يەنە ئوينىغىلى تۇردى. ئولتۇرغانلار پەقەت شۇ چاغدىلا ئۇنىڭ ئۈچ بارمىقىدا قاتىرىسىغا يېپىلىنىپ جاپ تۇرغان ئالتۇن ئۈزۈكلەرنى كۆرۈپ قالدى، ھادىمۇ، كامالىددىنمۇ.

ئەمدى كامالىددىن قۇرۇق يۇتۇنغىلى تۇردى، باشقا سەھرالىقلارمۇ. قۇرۇق يۇتۇنماق قىيىن ئىدى. گال قىسىلىپ، ئاغرىپ، كۆزلەر پارقىراپ چوڭمىياتتى. قارچۇقلار مىدىرلىماس ئىدى. ئالتۇن - دە، كۆپلىرىنىڭ ئاڭلىغىنى بولمىسا كۆرۈشى شۇ ئىدى، بۆرە ئوشۇقىغا ھەر بىر ئەركەك قىزىقىسىمۇ كۆرۈپ باققىنى ئاز بولغاندەك.

بۆرە ئوشۇقى ئەركەكنى دۈشمىنىگە سۇرلۇك كۆرسىتىپ، قەستتىن ساقلىسا، ئالتۇن دېگەن گاچىغا تىل بېرىپ ساراڭنى ساقايتىدۇ، يۈرەكنى يوغىنىتىدۇ، ھۇشنى سۇزۇلدۇرىدۇ، ئەقىلنى بىلەيدۇ، ئايىغىنى چەبدەس، قولىنى چەپەر قىلىدۇ، سۆزىنى ئۆتكۈر، كۆزىنى ئىتتىك قىلىدۇ، دەپ ئاڭلىغانىدى كامالىددىن. يۈرىكى توم نېمە ئىكەن - دە، بايىقى سالام قىلغان چاغدىكى ھالى شۇنىڭدىن بولمايزە! دېمىسىمۇ - ھە؟! مۇنۇ سومكىسىدا نېمىلەر باردۇ؟ بوغاز خوتۇندەك كېرىلىپ ياتقان. پۇل - دە، بولمىسا قولۇپ سالامدۇ؟ ئامەتى بار سومكا! شۇنچە پۇلنى قوينىغا سولاپ ياتىدۇ، لاتا بولسىمۇ! يېرىلىپ كەتمەيدىكەن - ھە؟ ئادەم شۇنچە پۇلنى قۇچاقلاپ ياتسا، ئوت كېتەرمىكىن ئەت يېنىغا؟! قۇرۇقتىن - قۇرۇق، سەرەڭگە ياقمىسىمۇ...

كامالىددىننىڭ كۆكرىكى ئاغرىشقا باشلىدى، بىر نەرسە قىسقاندەك، ئىچ ئاغرىتماي قىسىۋاتقاندەك، تاش بېسىۋاتقاندەك، ئېغىر، سوغۇق، قاراتاش.

ھادىنىڭ سۆزى ئەمدى سىيلىق چىقتى، قىز بالىنى ئەركىلەتكەندەك. ئەمدى ھادى دېگەن تاز ئامەتلىك. ئۇ، كۈلىدۇ، سۆزلەيدۇ، سورايدۇ، تونۇشىدۇ، شۇنچە نۇرغۇن پۇلنىڭ ئىگىسى بىلەن ... كامالىددىن قەدىرسىز، توپىدەك، ئۇنىڭدا ھېچنەرسە يوق، پۇرسەتمۇ، سۆزمۇ، يۈرەكمۇ.

— سودا ئىشى، ئۇقەت، ئالىدىغان نەرسىلىرىم بار، سېتىۋالىدىغان، — يۆچۈن ئادەم يانچۇقىدىن ئالتۇندەك پارقىراپ تۇرىدىغان قۇتىنى چىقىرىپ، بىر يېرىنى بېسىۋىدى، «تارس» قىلىپ ئېچىلدى. ئۇنىڭ ئىچىدە غىچ تاماكا بار ئىكەن — «زىيان» دەيدىغان. قۇيرۇقى سېرىق تاماكىلار خۇددى قاتار تىزىلىپ ياتقان ئوقتەك، كىنودا ئەسكەرنىڭ پىلمىوتىغا تىزىلىپ كىرىدىغان ئوقلاردەك. كەلگىنىدى ھادىغا تەڭلىدى. ھادى قولىدا موخۇركىسى تۇرسىمۇ دەررۇ بىر تال سۇغۇرۇۋالدى

ئۇقتىن. ئاندىن سېرىق قۇيرۇقنى لېۋىگە قىستۇردى. قولىدىكىسىنى — ھارۋىكەش تاماكىسىنى تاشلىۋەتتى، سېرىق قۇيرۇقى تەرەپنى ئاغزىغا سېلىپ چېكىشنى بىلىدىكەن، ئاق تەرىپىگە ئوت ياقىدىكەن. ھەي ھادى، ھەر سالادا بار نېمە جۇمۇ! نەگىلا بارسا، نېمىلا قىلسا چانمايدۇ. شەھەر كۆرگەن - دە، ئىككىلىسى. شۇڭا بىلىدىكەن ... ئۇلار راھەت بىلەن شوراشتى، مەززە قىلىپ پۈۋلەشتى. ئاخىرىدا بىر - بىرىگە قارىشىپ كۈلۈمسىرەشتى. ھادى زادى بوش نېمە ئەمەس ئىكەن راستىنلا، بىردەمدە گۆش بىلەن ياغ بولىۋالدى. يارايدۇ كاساپەت، ئۆزى سەھرالىق، بولمىسا ... تووۋا!...

— سىزگە ئېلىشقا بىرەر نەرسە چىقامدىكىن - تاڭ بۇ سەھرايى قىيامەتتىن.

ھادىنىڭ سۆزى ھىملىشىپ، سوزۇلۇپ، تاتلىق چىقتى، قىيامدەك، قايماقتەك، يېڭى قايماقتەك. يۆچۈن ئادەم تاماكىسىنىڭ كۈلىنى ئىنچىكە ۋە ئۇزۇن بارماقلىرى بىلەن ئالدىرىماي قېقىپ چۈشۈردى، ھۈنەر كۆرسىتىۋاتقاندەك ئۇستىلىق بىلەن، لەززەت بىلەن. ئۇ ھەممە ئىشنى شۇنداق قىلىدىكەن، چاينى سۈمۈرۈشىنىمۇ ... ئولتۇرغاندا ئۆزىنى تۇتۇشىنىمۇ، سۆزلەشىنىمۇ، كۈلۈشىنىمۇ، قاراشىنىمۇ ... ئويۇن قويىۋاتقاندەك، ئەپچىل، ھەۋەس بىلەن، مەززە قىلىپ، چىرايلىق...

— چىقمايزە. مەن ھەممىنى سېتىۋالىمەن، ھەممىنى.

كۆزلەر يالتىراپ كېتىشتى، قۇلاقلار دىڭگىيىپ، ساقال - بۇرۇتلار تىكلەشتى. شۇبھە ۋە ھەيرانلىق ئىچىدە ...

— بۇ يەردىن نېمە سېتىۋېلىشىمنى بىلمەن، بولمىسا شۇنچە ھەرەج تارتىپ، بېشىم ئىششىپ قالغىنى يوق، ئۇنىڭ ئۇستىگە ماڭا ۋاقىت دېگەن ئالتۇن، ئالتۇن دېگەن گەپ.

كامالىددىن چۆچۈپ كەتتى. مانا ئەمـ كۆر بۇنى، «ۋاقىت — ئالتۇن!»، «ۋاقىتنى ئالتۇنغا تېگىشەمدىكىن ياكى ئالتۇنغا سا قىلى بولامدىكىن؟ تووۋا ... ۋاقىتنى - ھە ئاشۇ ۋاقىتنى! بۇ يەردىكىلەر ۋاقىتتىن بىزارغۇ، بۇ يەردە نېمە جىق؟ ۋاقىت جىق. ھە ئادەمدە ئېشىپ - تېشىپ تۇرۇپتۇ، ئاشىـ زۇلدا، يولدا، ئېتىزدا، ئۆيدە، كېچىدە كۈندۈزدە ... ھورۇن ئېشەكنىڭ ۋاقتىدىنمۇ جىق ۋاقىت بارغۇ ئۇلاردا! ھە ... بۇنداق گەپ ئىكەن - دە! بۇ يىل تاپان ۋاقىت سېتىۋالىدىكەن. قوللىرىدىكى ئاشۇ ئالتۇن ئۈزۈكلەر، ئۇچىسىدىكى ئاۋۇ غىلدىر كۆڭلەكلەر ئاشۇ ۋاقىت سودىسىدىن كەلگەن ئىكەن - دە! ۋاي كاززاپ، ئۆلمە بەچچىغەر ۋاقىتنى - ھە؟ ... تووۋا، بۇ يەردە ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈپ بولالماي ئاۋارە، بۇ بولـ ۋاقىتنى دەپ ھەرەج تارتىپ يۈرۈپتۇ. توختاپ تۇر، ۋاقىت دېگەن زادى نېمە - ئۇ؟ ئۇنى قانداق ساتىدۇ؟ تۇتۇۋالغىلى باغلىۋالغىلى بولامدۇ؟ كامالىددىننىڭ ۋاقتىنى، مەھەللىدىكى شۇنچە ئادەمنىڭ ۋاقتىدىن قانداق ئاجرىتىۋالغىلى بولىدۇ؟ كۆلنىڭ ئىچىدىكى سۇدىن، كۆلنىڭ ئىلگىرىكى سۈيى بىلەن يېڭىدىن قوشۇلىۋاتقان دەريا سۈيىنى ئاجرىتىۋالغىلى بولمايدىغۇ؟ ئۆستەڭ چاپساڭ، ئېرىق چاپساڭ سۇنى خەقنىڭكىدىن ئاجرىتىۋالغىلى بولار، «ماۋۇ ئۆزۈمنىڭ سۈيى!» دەپ. ئەمما، بۇ ۋاقىت دېگەننىڭنى ئېرىق - ئۆستەڭ چېپىپمۇ، پاسىل - قاشا بىلەن قورشاپمۇ، بويىنغا ئارغامچا تاشلاپمۇ ئايرىۋالغىلى بولمايدىغۇ؟ يا ئى قاپقا قاچىلىۋالغىلى بولمىسا؟ ئۇنى قانداق سېتىۋالىدىكىن؟ مېتىرلاپمۇ، جىڭلاپمۇ ... قانداق ئەكېتىدۇ دېگىن! ماشىنىغا بېسىپ؟ سومكىسىغا سولاپ؟ ۋاي

كاللىسى ئىششىپ قالغان، ۋاقتىنى سىپتىۋالارمىش تېخى! يوق گەپ، لېكىن بۇنىڭدا بىر ھۈنەر بار. بىكارغا كېلەمدۇ بۇ يەرگە! مانا مەن دەپ تۇرمامدۇ! ماۋۇ ھادەك تازمۇ بىكارغا غىلجىڭلىمايدۇ ئۇنىڭغا، خوتۇنىنى سوراپ. نەم يەرگە دەسسىمەيدىغان پاخشەك - بۇ! بىر نېمىنى بىلمىسە ...»

كامالىددىن ھادىغا سەپسالدى. ھادىنىڭ قوشۇمىسى بىردىنلا تۈرۈلدى. ياغاق، غىلتاڭ پېشانىسى قورۇلدى، تاز قىزنىڭ پېشانىسىدەك. ئۇ، تۈرۈپلا سەتلىشىپ كەتتى، ئەسلىدىمۇ ئۇنچە چىرايلىق نېمە ئەمەسقۇ (ئازراق پۈلى بولغاچ، چىرايلىق كۆرۈنۈپ قالغان بۇ يەردىكىلەرگە). ھادىنىڭ قارچۇغى دەم يوچۇن ئادەمنىڭ قولىدىكى ئالتۇن ئۈزۈكلەرگە، دەم ئۇ ئادەمنىڭ كۆزىنىڭ ئەستىرىگە چاشقان تىنىتىپ يۈرگەن ئاچ مۈشۈكتەك يۈگۈرۈشكە باشلىدى. ئۇ شۇ تاپتا تۇساتتىن تىنچسىزلىنىپ قالدى، ئارامسىزلاندى. ئىچىدە بىرەر نەرسە يۈگۈرۈۋاتقاندەك، ئاچ چاشقان قارنىنى تاتىلاۋاتقاندەك. قورسىقىغا جىن كىردى بۇ ئاقسانىڭ. ھادى كامالىددىنغا قاراپ گۈلىيىپ قويدى، كامالىددىننىڭ ئىچىدىكىنى بىلىۋالدىمىكىن؟ ئۇنىنى چىقىرىپ تاشلىدىمۇ - يا؟ كامالىددىننىڭ يۈزى چىمىرلاپ كەتتى، چۈمۈلە يۈگۈرگەندەك.

— ھەجەپ قارايىڭ توشۇشىدىغۇ ھەرقايسىڭنىڭ؟ زەي يەرگە چاپلاپ ئولتۇرۇشۇۋېرەمسەن، تۇخۇمغا ئولتۇرغۇزۇپ قويغاندەك ...

ھادى ئولتۇرغانلارغا تۇيۇقسىز گۆرگىردى، ئىسىرى تۇتقاندەك. ئولتۇرغانلار ئۇنىڭغا ھەيران بولۇپ چەكچىيىپ قېلىشتى. لېكىن ئۆزىنى بىلىپ بىرلەپ قوزغىلىشتى. كامالىددىن ھادىغا ھومۇيۇپ قويدى. ئۇنىڭ ئىچى ئاداپ كەتتى. خەقنىڭ ئالدىدا قىلىۋاتقان قىلىقىنى ما تازنىڭ، يۈزسىز تاز. ئۇرۇش كېرەك ئىدى، خامىرىنى يېرىش كېرەك ئىدى، خام كاۋىنى يارغاندەك. لېكىن ئۆگەنمىگەن - دە، ئادەم بىلەن ئۇرۇشۇپ. دېمىسىمۇ نېمىسىگە ھۆركىرەيدۇ! تۆت كۈن بولمايلا بۇرنى كۆپكىلى تۇرىدىغۇ بۇ ساياقنىڭ؟ چېچىنى كىرىلىپ كەتتى - يا، بۇ قوڭالتاقنىڭ؟ خەپ توختا ئەۋرەز پاقىسى، كىم شۇنچە ئۆزۈڭ؟ ئاشخاناڭنى پەش قىلامسەن؟ ھەسسىنەي، خەق بىلەن يامانلاشقۇدەك جاھان ئەمەستە، ئۇنىڭ ئۈستىگە تۇز يېيىشكەن ئەمەسمۇ؟ بوپتىلا، ئەل قاتارى، دىلى ئازار يېگەن يالغۇز كامالىددىنمىدى؟ ئەرگە بىر نۆۋەت، يەرگە بىر نۆۋەت دەپتىكەن، ھادەك دېگەننىڭ ئىچىنى ئەسكى تۇماقنى ئۆرۈۋەتكەندەك ئۆرۈۋېتىدىغان بىر كۈنلەر كېلەر ئىگەكىمبا! بوپتۇ.

كامالىددىنمۇ دېھقان - دە، دېھقان ئەپۇچان كېلىدۇ. يۈز ياكى غورۇر دېگەننى بىلمەيدىغاندەك. كامالىددىنمۇ يولداشلىرىنىڭ ئارقىسىدىن چاپىنىنى قېقىشتۇرۇپ مەھەللىگە قاراپ ماڭدى. ئۇنىڭ ئىچى ئاچچىق ئىدى.

كامالىددىنلارنى قوغلىۋەتكەندىن كېيىن ھادى مېھمانغا ئاتنىڭ قېنىدەك قىلىپ قايتا چاي دەملىدى. ئاندىن خوتۇنىنى ئويغىتىپ چىقتى. خوتۇنىنىڭ پەردىزى بۇزۇلمىغانىدى. ھېچقاچان بۇزۇلمايتتى. سۈزۈلۈپ چىقىپ كەلدى. «يىراقتىن مېھمان كەلدى» دېگىنى ئۇنى خۇشال قىلغانىدى. ئۇ بۇ يەردە تۇنجۇققانىدى، زېرىككەنىدى، ئۆرۈمچىنىڭ ھاۋاسىنى سېغىنىپ قالغانىدى. كۆردىكى، مېھمان راستىنلا مېھمان دېگۈچىلىكى بار ئىكەن. كۆكۈل قويۇپ قىلغان پەردىزىنىڭ خېرىدارى،

زىبالىقىنىڭ، سوزۇلۇپ جىلمىيىشلىرىنىڭ خېرىدارى؛ بىلىدۇ - كە، ھەممىنى كۆرگەن — قەدىرىگە يېتىدۇ، بۇ يەردىكى بايغۇشلارغا ئوخشىمايدۇ. بۇ يەردىكىلەر نەدىن بىلسۇن بۇنداق خوتۇننىڭ قەدىرىنى، چەكچىيىپ قاراپ قالىدۇ — شۇ، ئالۋاستىغا قارىغاندەك.

ئۇ، مېھمانغا سالام قىلدى. مېھمان چوكچى ئەمەس ئىكەن، ئورنىدىن قوپۇپ ئالايىتەن جاۋاب سالام قىلدى. بۇ خوتۇن مېھماننىڭ ئۆزىگە قاراپ تاڭ قالغانلىقىنى سېزىۋالدى.

«بۇنداق كىيىنگەن، ئۆزىنى بۇنداق تۇتىدىغان، شىمال چىراي، مەدەنىي خوتۇن بۇنداق سەھرايى قىيامەتتە نېمە ئىش قىلىدىغاندۇ» دەپ قالدىغۇ - تايىن. زايە كېتىپتىمۇ؟ ئۇنى بىر دەيسىز، مۇشۇ يەردە بىر تازىنىڭ كەينىگە كىرىپ بولماەدۇ... خوتۇن كۆزلىرى ئارقىلىق ھەممىنى سۆزلەپ بولدى...

ھادىنىڭ ئىمانى ئۇچتى. ماۋۇ غىتمەكنى قارا، ئۆزى تاپسىغا كېلىپ بولغىچە، بىر نېمىسى تۆرگە چىقىپ بولىدىغان ناكەس ئىكەنغۇ - بۇ؟ ۋۇ دەيۇز، خام يەۋېتىدىغاندەك قىلىپ كەتتىميا؟ ئۆتەپبار قوڭالتاق، چۆچۈرىنى خام سانىما جۇمۇ! ھادى - دە، 30 قىمارۋازنىڭ ئارىسىدىن چامغۇر قومارغاندەك يۇلۇۋالغان خوتۇن بۇ...

ھادى خوتۇننىڭ ئۆزىگە جەھلى بىلەن ئالايغىنىنى كۆرۈپ قالدى. ۋۇي، ما سېرىق مىكيانىنى. خۇش يېقىۋاتىدۇ — يا ئۇنىڭغا! ئاران تۇرۇپتىكەن - دە، كونا كېسەللى تۇتقىلى تۇردى قانجۇقنىڭ ماۋۇ كۇسۇكنى كۆرۈپ. خەپ توختا، يۇگۇزلىۋەتمەيدىغان بولسام! ئەمما ھازىر ئەمەس، قىلجىڭلاپ تۇرسۇن بىردەم. ئالمىدەك كورسىدە چىشلەپ يەۋالمىغاندىكىن... ئىش مۇھىم، پۇل تاپىدىغان گەپ... ھادى مېھمانغا قاراپ كۈلۈپ قويدى. خوتۇنى باشقىدىن ئېچىلىپ كەتتى. ھادى مېھماننىڭ سومكىسىغا كۆز تاشلىدى. پات - پات، ئوغرىدەك. تەخسە - تەخسە قورۇمىلار كەلدى. خوتۇنى ئۆز قولى بىلەن ئاش تارتتى. ھادى پالاقلاپ يۈرۈپ تىقىپ قويغان بىر شىشە ھارىقنى ئېلىپ چىقتى. بۇ يەردە ھاراق سېتىشمايتتى. شەھەردىن ئېلىپ چىققانىدى. ئاران بىرسى قاپتۇ. يېتىدۇ، يەتمىسە قالغىنىغا گەپ. ئىش ئۈستىدە مەست بولۇۋالسا بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە بوش تۇرسا ماۋۇ ئىككى داپيۇز دوپپىسىغا جىگدە سالار...

خوتۇنى دۇتار چالدى. ئىككىسى ئىچىشكە باشلىدى.

ئالتۇن تارتايمۇ، يامبۇ تارتايمۇ،
كەلمەي، كەلمەي كەلگەنىڭدە
ئۆزۈمنى ئاتايمۇ.

ھادى چالدى:

ئاھ، خېنىم داگەنزىدە، بەنجىنىڭ
سىلاڭ جۇلار قېنى؟
شۇل ھاراق، شۇل جوزىدا زۆھرە
گىلدىڭلار قېنى...

... كۈلۈشتى، ياير اشتى، ئىچىشتى، چېكىشتى، كېيىن دۇتار بىلەن ناخشا يىغىشتۇرۇلۇپ، پەنەرنىڭ ئوتى پەسلىتىلدى. مېھمان بىلەن ھادى سۇپىنىڭ بولۇڭىغا قىستىلىشىۋېلىپ ئاغزىنى قۇلاقلىرىغا يېقىشىپ، كۇسۇرلاشقىلى، بارماقلىرىنى پۈكۈپ ھېسابلاشقىلى تۇردى. نېمىلەرنىدۇر تالاشتى ۋە ئاخىرىدا كېلىشىپ قىلىشتى. ھادىنىڭ خوتۇنى مېھمانغا يەر تېگىدىن قاراپ، بەز مارىغان مۈشۈكتەك ماراپ ئولتۇردى. لېكىن مېھمان نېمىشقىدۇر ئۇنىڭغا قىزىقماي قويدى. ئۇنىڭ

لىرىغا پەرۋا قىلماي ئۆز ئىشى بىلەن
بولۇۋەردى. خوتۇنىنىڭ خۇيى تۇتۇپ قال-
دى. ئولتۇرۇپ - ئولتۇرۇپ ئەسنىگىلى
تۇردى، ئاخىرىدا بېشىغا ياستۇق تاشلاپ
تىغىپ ياتتى. ئېلىپ - ساتار دېگەنگە
شىدىغان نەرسە ئەمەس زادى، پۇل
ە ئانىسىنىمۇ ئۇنتۇپ قالىدۇ. ئۇزۇنغا
ق زەيپانى، نېمە ئادەمنىڭ جېنىنى
قىرىدۇ، قوۋۇرغىسىنى ئېگىپ... خوتۇن
چىدە غۇدۇرغىنىچە ئۇيقۇغا كەتتى.

هادى بىلەن مېھماننىڭ گېپى تۈگىگەن-
دە، كۆل تەرەپ ئاقىرىشقا باشلىغانىدى.
ەللە تەرەپتىن قېرى، ئاغرىقچان مەزىن-
نىڭ هالسىز ئاۋازى ئىڭىلداپ ئاران
ئاڭلاندى. هادى بىلەن مېھمان بىر - بى-
رىگە قول بېرىشىپ ئورنىدىن تۇرۇشتى.

— بۇ يەردە كېچە نېمانچە قىسقا؟
دىلا كېچە بولمىغاندەك؟

هادى مېھماننىڭ گېپىنى تۈزەتتى:

— بۇ يەردە كۈندۈزمۇ بولامدۇ، تاڭ
ئاتامدۇ، دەيدىغان، بۇ يەرنىڭ كۈندۈز-
كېچىگە ئوخشاش قاراڭغۇ...

ئاخىرىدا ئىككىلىسى ئۆزلىرىنىڭكىنى
توغرا تېپىپ، يېتىپ قېلىشتى.

5

هادى چۈشتە كامالىددىننى ئىزدەپ
كەلدى.

— ئاشپۇزۇلغا بېرىڭلار، مۇھىم ئىش
بار. ئاغىنىلىرىڭگە ئېيت، ھەممىسى
بارسۇن...

هادىغا نېمە بولدىكىنە؟ ئۆندەرەپلا قاپ-
تۇ، بىر ئىزدا جىم تۇرالمايدۇ، پاچىقىغا
يت چۈشكەندەك. تېخى ئۆزى ئىزدەپ
كەپتۇ. تۈنۈگۈن قوغلىغان ئەمەسمىدى؟
ئۆزى قېلىن تاز، يەنە نېمە ئويۇن
چىقىراركىن؟

كامالىددىن بىر بېرىپ، ئىككى بېرىپ
بېرىپ قالدى. قالغانلىرىمۇ بېرىپتۇ. تۈنۈ-
گۈنكىلەر، باشقىلارمۇ بار. ھېچنەرسە بولمى-
غاندەك ئولتۇرۇشىدۇ، كۈلۈشۈپ تېخى!
ھادىنىڭ تۈنۈگۈن ئىتنى قوغلىغاندەك
قوغلىغىنىنى ئۇنتۇپتۇ - دە! ھەي ... پۇ-
لى يوقنىڭ جېنى يوق دېگەن شۇ! مانا
ئۆزىمۇ كەلدىغۇ؟ قانداق قىلسەن، قانىنى
قان بىلەن يۇغىلى بولمايدىكەن ... ھادى-
غىمۇ بىر يېرى چىڭ كەلگەچ شۇنداق
قىلغاندۇ، مەيلى، ھەممىمىز ئادەم ئەمەسمۇ؟

كامالىددىن سورۇن تۈزۈپ ئولتۇرغانلار
بىلەن سالاملىشىپ ئۇلارنىڭ يېنىغا جاي-
لاشتى. ئۆپچۆرىسىدە ئۆزىنىڭ ھەقەمسايىلى-
رى — مەھەللىنىڭ ئوتتۇرا قوللىرى، ئۆزى-
نىڭ ئېشىنى ھالال ئىشلەپ يەپ، گېپىنى
تېپىپ قىلالايدىغانلىرى، ئىش كۆرگەن
(ئانچە - مۇنچە!) باللار. بەزىلىرى ئۆيلەن-
مىگەن بولسىمۇ بىر ئۆيلۈك ئادەمنى بېقىپ،
جاھاننى چۆرگىلىتىپ يۈرگەنلەر. ھادى
ئۇلارغىمۇ مۇھىم ئىش بار دەپتۇ. تاغدىن-
باغدىن گەپ بولدى.

ھادى كۆرۈنمەيدۇ، ھېلىقى مېھمانمۇ.
گېپى پىشمىغان ئوخشايدۇ. نېمە گەپكىن؟

كۈز شاملى غۇرقىرايدۇ. سارغىيىپ،
بوزۇرۇپ ياتقان كەڭرى دالادا شورتاڭ
پورپاڭ توزۇپ تۇرىدۇ. بەترەك قۇياش،
چۆلدەرەپ تېپتىنىچ سوزۇلۇپ ياتقان
دالا ئاسمىنىدا كۆڭۈلسىز پارقىرايدۇ. ئۆز-
لىرىنىڭ ئالدىقانداق يەرلەردىكى قىشلاقلى-
رىنى ئىزدەپ كۆلدىن قايتقان ئۆردەكلەر-
نىڭ مۇڭلۇق غاقىلداشلىرى ئاڭلىنىپ
قالىدۇ.

ئاشپۇزۇل ئالدىدا بىر ئادەم پەيدا
بولدى، يەردىن ئۈنۈپ چىققاندەك ئۇشتۇم-
تۇت، جىندەك.

بۇ، جۇلدۇر كېپەنىگە يۆگىلى-
ۋالغان، مىجىلغان كىگىز مالخاي كىيىۋالغان،

چاچ - ساقاللىرى مەينەت ۋە ئۆسكەلەك، ياداڭغۇ بىر بوۋاي ئىدى. يالڭاياغ، كېسەل چىراي، لېكىن روھلۇق، كۆزلىرى چاقناپ تۇرىدۇ. بوزلاشقان گىدە چاچلىرى يەلكىسىگە چۈشكەن. يېنىدا مەينەتلىشىپ كەتكەن بىر تۇۋۇر ئېسىقلىق.

— خۇش كەپسىز، تىللاخان ئاتا...

كامالىددىن ئورنىدىن قوپتى. باشقىلارمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ بوۋايغا سالام قىلدى.

بوۋاي ئىرغاي تېلىدىن كېسىۋالغان ھاسىسىنى توكۇلدىتىپ ئۇلارنىڭ يېنىغا كەلدى.

— قېنى مەيەرگە...

كامالىددىن سۈرۈلۈپ ئورۇن بوشاتتى.

بوۋاي ھېچكىمگە پەرۋا قىلماي شىرداق ئۈستىگە ئەمەس، داق يەرگىلا ئولتۇردى. باشقىلارمۇ ئولتۇرۇشتى. كامالىددىن ئالدىدىكى چەينەكتىن چاي قۇيۇپ، بوۋايغا ئىككى قوللاپ تۇتتى. بوۋاي پىيالىنى قولىغا ئېلىپ كامالىددىنغا كىشىنىڭ قورققۇسى كەلگۈدەك قىلىپ «لاپپىدە» قاراپ قويۇپ، ئىلىمان چاينى ئاچكۆزلۈك بىلەن ئىچىۋەتتى ۋە پىيالىنى «دوققىدە» قويۇپ ئالقىنى بىلەن بوزلاشقان ساقال - بۇرۇتىنى ئېرتتى. ئاندىن ئولتۇرغانلارغا بىر - بىرلەپ سەپسالدى. ئادەملەر بوۋايدىن ھېيىقىشىپ ئولتۇراتتى. خەقلەر ئۇ بوۋاينى «غايىبلار بىلەن باردى - كەلدى قىلىشىدۇ» دېيىشىدۇ ۋە ئۇنىڭدىن قورقىدۇ. كامالىددىن ئۇنى ھۆرمەت قىلىدۇ. چۈنكى ئۇ نۇرغۇن نەرسىلەرنى، بەك نۇرغۇن نەرسىلەرنى بىلىدۇ، ئۇنىڭ دېگىنى، مۇنداقلا دەپ قويغان گېپى بولماي قالمايدۇ. ئۆتكەن ئىشلار توغرىسىدا دېگەنلىرى بولسا راست چىقىدۇ، يۈزدە يۈز. بوۋاينىڭ كۆزلىرى —ئوتتەك يېنىپ تۇرغان ۋەھىمىلىك كۆزلىرى ئولتۇرغانلارنىڭ يۈرىكىنى ئاسقۇتۇرۇپ ئۇلارنىڭ كۆزلىرىنى، ياق، كۆزلىرىدىن يۈرەكلىرىنى بىر - بىرلەپ تىنتىپ چىقتى، ئىمچى ئىتتە ئاخىرى ئۇنىڭ كۆزى كامالىددىننىڭ كۆزىدە توختىدى.

— سەن جامالىددىننىڭ ئوغلىمۇ؟

— ھەئە! كامال مەن...

— ئاتاڭ ساقمۇ، كامال؟

— خۇداغا شۈكرى.

— ھەپتە بولدى، يوقلىمىدىم. باشتا غەم تولا... — بوۋاي يىغلىغاندەك كۈلدى.

— ئاتام سىزنى يوقلىسىدۇ...

بوۋاينىڭ كۆزلىرى نېمىشقىدۇر كامالىددىننىڭ كۆزىگە مىقتەك قادالدى. كامالىددىننىڭ تېنى شۈركۈنۈپ كەتتى. بوۋاينىڭ كۆزلىرىدە قايغۇ، ئىچ ئاغرىتىش، دىل ئازارلىقى، ئۈمىدسىزلىك، رەنجىش، غەزەپ، ئەندىشە ... كامالىددىن بوۋاينىڭ كۆزىدە چاقناپ تۇرغان ئاقۇچ سوغۇقلۇقنى ئەقلى يەتكەن ھەممىگە جورىدى. ئۇ، بوۋاينىڭ كۆزلىرىدىن كۆزىنى ئېلىپ قېچىپ، ئۆتۈكنىڭ باشلىقىغا قارىۋالدى. ماكچىيىپ كەتكەن كونا ئۆتۈك. مايسىراپ، ئاقىرىپ كەتكەن. بۇ ئۆتۈك ئاكىسىدىن قالغان، ئاكىسىغا چوڭ ئاكىسىدىن قالغان ...

— سەن ئارتىقنىڭ قىزىمۇ؟

ۋىجىككىنە كەلگەن ئىنچىكە قاشلىق يىگىت قىزاردى، كۈلدى:

— ياق، ئوغلىمەن...

— سىكىلەك، نىياز چېچەكنىڭ قېنى؟ پۈپەك قويۇۋاپسەنغۇ ئەمدى؟ — بوۋاينىڭ كۆزلىرى كۈلدى، يىگىتلەرنىڭ كۆزىدەك شوخ. بوۋاي چىرايلىقلىشىپ قالدى، كۈلكىسى بىلەن.

— شۇ ياشقا كەلگەندە نىياز چاچنى نېمە قىلىمەن ... يوغانلا ئەرغۇ مەن ...

— ۋاي يوغانەي، نومۇس قىلىشۋاتام... ...ن؟ بوۋىلىرىڭنىڭ ئىشلىرىدىن نومۇس ...شۋاتامسەن؟ شۇنداق قىلىپ تۆگەيسىلەر ...ىر ... بوۋاڭنىڭ يولىدىن تېنىشىپ ...گەيدىغان بولۇشتۇڭ... ئاھ، ئاللا، مەن ...سەمەن، ئىگىسى بىلىدۇ...

بوۋاينىڭ چىرايىغا بايىقى ئەندىشە، ...پىسرەش تېپىپ چىقتى. بوۋاي ئۆگدەپ ...غانىدەك كۆزلىرىنى يۇمۇپ، بېشىنى ...ڭگىلاتتى. كامالىددىن ھادىنىڭ ئايالىغا ...پ بىر چىنە سۇيۇق ئاش قىلدۇردى.

— ئىللاخان ئاتا، ئاشقا ئىغىز تېگىڭ.

بوۋاي بىر ھازادىن كېيىن كۆزىنى ...چتى ۋە ئاشنى ئىپلىۋېتىپ، كامالىددىنغا ...ە بايىقىدەك غەلىتە نەزەردە «لەپپىدە» ...راپ قويدى. كامالىددىننىڭ يۈرىكى ئاس... ...پ كەتتى.

بوۋاي ئاشنى ئالدىراپ - ئىنەپ ئىچىـ ...تى، ئوغرىلىشۋالغاندەك، يالماپ، ئاچكۆز... ...چە. ئاندىن چىنىنى قويۇپ دۇئاغا قول ...تۇردى. ھەممە ئەگەشتى.

— بەرگەن ئىشىڭغا رازى بول.

بوۋاي بېشىنى سىلىۋالدى، كۆزىنى ...ۇپ، بايىقىدەك. مەھەللىلىكلەر بوۋايغا ...راپ ئۈنچەـاي ئولتۇرۇشتى. ئۇلار چېكىـ... ...تقان تاماكىلىرىنى ئاللىقاچان تىقىشتۇر... ...تكەندى. چەككۈسى كېلىشتى ئۇلارنىڭ، ...كىن ئاتا يوللۇق بوۋاينىڭ كۆزىچە ...اكىنى قىڭغىر چىشلەپ ئولتۇرۇشقا ھېچ... ...سى پېتىنالمىدى. بوۋاي ئۇشتۇمتۇت ...ۆزىنى ئاچتى:

— كۆلگە باردىم، ئۇلارنى كۆردۈم، ...چىچە ئۇلارنىڭ سۆزلەشكىنىنى ئاڭلىدىم، ...غمە - ناۋاسىنى تىڭشىدىم. جىق خىيال ...لدىم، ئۇزۇن ياشاپتىمەن، ئەمما قارىسام ...ۇلار مەڭدىنمۇ ئۇزۇن ياشاپتۇ. بىز ئۆلىـ... ...مىز، مەن ئۆلىمەن، ئەمما ئۇلار ئۆلمەيدىـ گەن. ئۇلار ئۆز ۋاقتىدا قانداق بولسا شۇ ھالىچە ياشاۋېتىپتۇ. قېرىش دېگەن نەدە، ئۆز ئەينى ... شۇنداق ياش، نۆۋەر، پاكىز...

بوۋاي غۇدۇرايتتى، پىچىرلايتتى، دۇرۇت ئوقۇغاندەك. ئولتۇرغانلار ھېچنەرسىنى چۈشىنەلمەي، ئاز - ئوز بوۋاينىڭ ئاغزىغا قارىشىپ ھاڭۋېقىپ قېلىشتى.

— كىمنى دەيسىز ئىللاخان ئاتا؟

بوۋاي «لەپپىدە»كۆزىنى ئېچىپ كامالىددىنغا تىكىلدى. كامالىددىننىڭ ئاۋازىنى تونۇيدىكەن. ھەممىسىنىڭ ئاۋازىنى تونۇسا كېرەك.

— ھۆر - پەرىلەرنى، كۆلدىكى سۇ ئادەملىرىنى...

ئولتۇرغانلار ئورۇنلىرىدىن قىمىرلاپ قويۇشتى، ئۇلارنى سۇ ئادەملىرى توغرىسىدىكى سۆزلەر قىزىقتۇراتتى، كىچىكىدىن ئاڭلاپ كېلىۋاتقان بولۇشىمۇ...

— ئاتامدىن، سىزدىن نۇرغۇن ئاڭلىدۇق، لېكىن...

— ئايغىنى دە، دېمەمسەن؟

كامالىددىن قىزاردى.

— گۇناھلىقتۇرمىز ئاتا، گۇناھلىق ئادەملەرگە يولۇقماسمىش، كۆرۈنمەسمىش. شۇڭا...

— بىلىدىكەنسەن، گۇناھلىق يولغا كىرىپ قالما. غاپىل بولما، شەرمى - ھاياـ نى ساقلا، ئۇياتسىز، باغرى تاش، ئاچكۆز بولما... ئۇياتنى يوقاتقان كۈنىڭ ھالاك بولىسەن. ھەممىڭلار ئۇيات، ئىنساب دەڭلار ئۆزۈڭلەرگە، بىر - بىرىڭلارغا ... بولمىسا ھەممىڭلار ھالاك بولىسىلەر ... بىر - بىرىڭنى ئىتتەك تالاشـ مىغىن، گۇناھنىڭ ئەڭ يامىنى ئۇياتنى يوقىتىشۋە بىر - بىرىڭلارغا شەپقەتسىزلىك

قىلىش ... بىر - بىرىنىڭ بىلەن ئۆچەكەشكىنىنىڭ، بىر - بىرىگىنى خارلىغىنىنىڭ — ئۆزۈگىنى خارلىغىنىنىڭ، ئۆزۈك بىلەن ئۆچەكەشكىنىنىڭ، خەققە قىلىدىم دېگىنىنىڭ ئۆزۈگىگە قىلغىنىنىڭ، ھالاكەتنى چىللىغىنىنىڭ. بوۋاقنىڭ روھى تىنچسىزلىنىۋاتىدۇ ھەي خەق، ئاڭلىمىدىم دېمىگەن، سۇ ئادەملىرىدىن بېشارەت ئالدىم ... غەپلەتتە قالماقلار، ئۇلارغا، ئاتا - بوۋاڭلارنىڭ روھىغا تۇزكورلۇق قىلماڭلار ... ھالاك بولىسەن... ھالاك ... ھالاك... پاك - پاكىز ...

كامالىددىننىڭ يۈرىكى دۈپۈلدىدى، قان مېڭىسىگە تەپتى. ئۇنى تۇرۇپلا بىر نامەلۇم قورقۇنچ قاماللىۋالدى. ئۇ ماغدۇرسىزلانغاندەك بولۇپ، ئولتۇرغان يېرىدە تامغا يۆلىنىپ قالدى. ئۇنىڭ كۆزى بوۋاقىغا تىكىلگەنىدى.

— كۆرگەنلىرىڭىزنى سۆزلەپ بېرىڭ، ئاتا... ئاڭلاپ قالايلى.

كامالىددىننىڭ رازىق داراز دېگەن يېقىن ئاغىنىسى بوۋاقىنى ئاۋايلاپ تۇرتتى. ئۇ، كامالىددىنغا بىر قاراپلا ئۇنىڭ ئارامسىزلىنىۋاتقانلىقىنى سەزگەنىدى. بوۋاقنىڭ بايىقى سۆزى بىلەن ئۆزىمۇ بىر قىسما بولۇپ قالدى. پەرىشان، ئەندىشىلىك. بوۋاي يەنە كۆزىنى يۇمۇپ بېشىنى سىلىۋالدى. ئۇخلاپ قالدىمىكىن؟ ئۇيغۇ ئىچىدە ئۆلۈمنى كۈتۈپ ياتقان قېرى ئىنتەك.

شۇ ئەسنادا ئاشپۇزۇل ئالدىدا كونىراپ جۇلقى چىقىپ كەتكەن ۋېلىسپىتنى يېتىلەپ بىر يىگىت ئۆتتۈپ قالدى. ئۇ، شۇ مەھەللىدىكى بىردىنبىر مۇئەللىم ئىدى. مۇئەللىم ئولتۇرغانلارنى كۆرۈپ، ۋېلىسىپىتنىڭ بېشىنى قايرىپ ئۇلارنىڭ يېنىغا كېلىپ سالام بەردى. ئولتۇرغانلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ مۇئەللىمنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.

مۇئەللىم ئۇلار بىلەن بىر - بىرلەپ تىنچلىق سورۇشۇۋېتىپ، بوۋاينى كۆرۈپ قالدى. بوۋاي شۇ ھالىچە ئىدى. بېشىنى كۆتۈرمىدى، كۆزىنىمۇ ئېچىپ قويمىدى ئۇگىمدىگەندەك ئولتۇرغىنى ئولتۇرغانىدى بولۇۋاتقان ئۆرە - تۆپىدىن بىخەۋەردەك

مۇئەللىم يىگىت ھەممەيلەن بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ بولۇپ، بوۋايغا كەلگەندە نېمە قىلارىنى بىلمەي قالدى. مەھەللىدىكىلەر: «بوۋاينى ئۆز ھالىغا قويۇڭ دېگەندەك قىلىپ، ئىشارەت قىلىشتى. مۇئەللىم كۈلۈپ كامالىددىننىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇشقا تەمشەلدى.

بوۋاي ئۇشتۇمتۇت خىرقىردى:

— مېنىڭ يېنىمدا ئولتۇرغىن، مەن بىلەن بىللە ئولتۇر. ئايىغىمدا ماغدۇر يوق، ئالدىڭغا ئۆرە بولۇپ چىقالمىدىم كەل شامچىراغ، — بوۋاي ئاستا كۆزىنى ئاچتى. ئۇنىڭ چىرايى گۈلدەك ئېچىلىپ كەتتى. مۇئەللىم بالا بىلەن دائىم مۇڭدىشىپ تۇرىدىكەن دەپ ئاڭلىغانىدى كامالىددىن، راست ئىكەن - دە.

مۇئەللىم بوۋاينىڭ ئالدىغا ئىلدام مېڭىپ كەلدى ۋە ئىككى قولىنى بىلەن بوۋاينىڭ ئەتسىز ۋە سوغۇق قولىنى سىقتى.

— رەھمەت، ئاتا، — مۇئەللىم يىگىت بوۋاينىڭ يېنىغا — داق يەرگە ئولتۇردى. بوۋاينىڭ چىرايى نۇرلانغاندەك بولدى.

— گەپلىرىڭىزنى سېغىندۇق، ئاتا...

بوۋاي مۇئەللىمگە قاراپ بېشىنى چايقىدى.

— بىلىسەن، كۆپنى بىلىسەن، مەن كونا گەپنى بىلىمەن، سەن يېڭى گەپنى بىلىسەن... يۇرتنىڭ كۆزىسەن، ئۆزۈك يېشى بولساڭمۇ... قېنى ئېيتقىنا، جاھاندا نېمە ئىشلار بولىۋاتىدۇ؟

ئولتۇرغانلار قۇلاقلىرىنى مۇئەللىمگە دىڭ

لۇتتى. سەھرالىق دېگەن قۇلاق موللىسى كېلىدۇ، ئوقۇيالمىغاندىكىن، يازالمىغاندىكىن... كامالىددىنمۇ شۇ... بوۋاي راست ئېيتىدۇ، مۇئەللىم مەشەدىكىلەرنىڭ ھېچقايسىسى بىلمىگەننى بىلىدۇ.

ئۇ سۆزلىدى. نۇرغۇن - نۇرغۇن سۆزلىدى. ھەر سالا - ھەر تاماندىن، بۈگۈندىن، ئەتىدىن... شۇنداق، مۇئەللىم دېگەنىنىڭ ئاغزىدىن گەپ دېگەن قايناق بولۇپ چىقىدىكەن، يېڭى قايناق. شۇڭىمۇ ھەممىسى چوڭ بىلىدۇ - دە ئۇنى. كامالىددىنمۇ ئۇنىڭدىن ھېيىقىدۇ، ئۆزىدىن كىچىك بولسىمۇ، ئۇ بىلىدىغانىنىڭ مىڭدىن بىرىنى بىلمەيدۇ ئەمەسمۇ؟ ئەمدى نۆۋەت ىللاخان ئاتىغا كەلدى. بوۋاي خىرقىراپ باشلىدى گېپىنى:

... بۇرۇن، بۇرۇنلاردىن، قەدىم زامانلاردىن شۇنداق سۆز قالغان.

... دەريا سۈيى ئۇلۇغىمىش، دەۋرەپ - گۈلدۈرلەپ ئاقسا، ئېقىمىنىڭ شىددىتى بىلەن سۇ يۈزىدىن ئىس كۆتۈرۈلەرمىش. تېتىكلىكىدىن، سۇ بېتىگە پەسلەپ ئۇچۇپ، سۇغا قانتى تېگىپ قالغان قارلىغاچنىڭ قانتى سۇنارمىش. ھەر يىلى 6 - ئايدا — ئىنجىق ئىسسىق — تومۇزدا دەريادا سۇ ھەسسىلەپ جىقلاپ دەريا سۈيى تاشارمىش. مەھەللە — كوي، يېزا - كەنتلەرنى تاشقىن باسارمىش، نۇرغۇن ئادەمنىڭ جېنىغا زامىن بولارمىش. باغ - ۋاران، ئېتىز - ئېكىن ۋەيران بولارمىش، جانۇ - جانۋارنىڭ ئۇۋىسى بۇزۇلۇپ، چۆجىلىرى نابۇت بولارمىش... ئادەملەر يىل بويى دەريا قىشىنى قاشلايدىكەن، سەلنى كۆلگە باشلايدىكەن. لېكىن تەلۋە قىيان سارائىلىقىنى تاشلىمايدىكەن. يامان پەيلى بىلەن كۆزلىرنى ياشلايدىكەن. ۋاقىت - سائىتى كەلگەندە تاغدىن لاۋا ئاققاندەك گۈلدۈرلەپ بېسىپ كېلىۋېرىدىكەن. تۈمەنلىگەن ئادەم يىل بويى قاشلىغان دەريا قىشىنى خانىۋەيران قىلىپ، ئۆي - پۆي، ئادەم - پادەم دېگەننى «لەپپىدە» كۆتۈرۈپ كېتىدىكەن. كىشىلەر ئاھۇ - پەرياد ئۇرۇپ، يىغا - زار قىلىشىدىكەن. ئاللادىن رەھىمشەپقەت تىلەيدىكەن.

بىر كۈنى يېرىم كېچىدە، ئەتىدىن - كەچكىچە چىم قومۇرۇپ، بۇقا① باغلاپ، تاش توشۇپ ھېرىپ ھالىدىن كېتىپ، دەريا بويىدا كەتمەن دەستىسىگە بېشىنى قويۇپ ئۇخلاپ قېتىپ كەتكەن ئادەملەرنىڭ قۇلىقىغا بىر سادا ئاڭلىنىپتۇ: «ھەي ئادەملەر، سىلەردە گۇناھ — كۇپۇرلۇق چېكىگە يەتتى، ھەممە يەردە ئەيشى - ئىشرەت، بۇزۇقچىلىق يامراپ كەتتى. ئادەملەر ئاچكۆز، نائىنساب، باغرى تاش، ھەسەتخور، رەزىل، پاسىق بولۇپ كەتتى. بىر - بىرىڭلارغا دۈشمەنلىك قىلىپ، ئۆز قېرىنداشىڭلارغا زىيانكەشلىك قىلىشتىن ئۇيالمايۋاتىسىلەر. پۇل بىلەن مەنپەئەتنى دەپ، ئەمەل بىلەن ئورۇن تاماسى قىلىپ قېرىنداشىڭلارنى، ئاتا - بوۋىلىرىڭلارنى، ئۇرۇق - پۇشتۇڭلارنى سېتىشتىن يانمايۋاتىسىلەر. ئاچكۆزلۈك ۋە ئارسىزلىقتىن، كۆرەلمەسلىك ۋە دۈشمەنلىكتىن ئىچ قارنىڭلار دۈتلىشىپ، قارىيىپ كەتتى. قېنىڭلار بۇزۇلدى، كۆڭۈل كۆزۈڭلار كور بولدى. ياخشى بىلەن يامان، ھالال بىلەن ھارام، پاكلىق بىلەن پاسىقلىق، ئۇيات بىلەن ئۇياتسىزلىقنىڭ چەك - چېگرىسىنى يوقاتتىڭلار. زېمىننىڭ پىغانى تۇتتى. ئاجىزنىڭ ئاھى يەتتى. بىزنىڭ تاقىتىمىز پۈتتى، شۇڭا سىلەرگە تاشقىننى ئاپەت قىلدۇق، زېمىننى چىركىنلەردىن تازىلاشنى نىيەت

① تاشقىن توسىدىغان توسما.

قىلدۇق. روھى چىرىگەن تىرىك جەسەتلەرنى تاشقىن بىلەن جەھەننەمگە كۆچۈردۇق، بۇنىڭغا ئەقلىڭلار يەتمىدىمۇ؟ بۇنىڭ سەۋەپ - سىرىنى ئەتراپىڭلاردىن ئاقتۇرۇپ باقمىدىڭلارمۇ؟ ئۆزۈڭگە ھەم ئەتراپىڭغا باق ھەي گۇمراھ ئادەم، يۈرىكىڭگە قول سېلىپ باق، بىزنىڭ قۇدرىتىمىزدىن گۇمانلانمىساڭ، ۋەيرانچىلىق، بالايى - قازادىن، ئۆلۈم - ھالاكەتتىن، ئۇرۇق - نەسلى قۇرۇشتىن، زېمىندا ئىزى پۈتۈنلەي ئۇچۇپ كېتىشتىن ساقلىنىپ قالاي دېسەڭ، يامانلىقتىن قول ئۈز، ياخشىلىق بىلەن مەشغۇل بول، بىر - بىرىڭگە مېھرىبان بول، دەپىدۇنيا ئۈچۈن نومۇسىڭنى بۇلغىما، ئاتا - بوۋاڭنىڭ يولىدىن چىقىپ، ئۇلارنىڭ شەنىنى بۇلغىما، ئىنسابلىق بول، ھىممەتلىك بول، نومۇسلۇق بول...

ھەي بىۋاپا ئادەم، بەش - ئالتە كۈن ئۆتۈپلا تارتقان دەرد - ھەسرىتىڭنى، قىلغان توۋاڭنى ئۇنتۇپ قېلىپ، يەنە گۇمراھلىق يولىغا مېڭىپ قالماسلىقىڭ ئۈچۈن يۈرتىڭگە ئەڭ چىرايلىق، ئەڭ پاكىز، مەسۇم ئۆسمۈر ئوغۇلدىن بىرنى ھەممە ئادەمنىڭ كۆزىچە دەرياغا تاشلا! ئادەملەر ئۆزلىرىنىڭ قىلغان يامانلىقى ئۈچۈن قانچىلىك بەدەل تۆلەيدىغىنىنى چۈشىنىشسۇن! ئادەملەر مۇشۇنداق پاجىئەلىك قىسمەتنىڭ ئۆز باشلىرىغا كېلىپ قېلىشى مۇمكىن ئىكەنلىكىنى ھەر مىنۇت ئەستىن چىقارمايدىغان بولۇشسۇن. بىز سۇغا تاشلانغان پاك مەسۇمنى قۇربانلىققا مەقبۇل كۆرسەك، سىلەرنىڭ توۋاڭلارنى قوبۇل ئەتسەك ئاندىن تاشقىن بالاسىنى توختىتىمىز. بۇ بالا - قازادىن سىلەرنى خالاس قىلىمىز...»

ئادەملەر قورقۇپ كېتىپتۇ. يۈرەكلىرى لەرزىگە كەپتۇ. ئۇلار ياتقان يېرىدىن سەكرەپ قوپۇشۇپ، ئەتراپقا كۆز ساپتۇ. ئۆزىدىن بۆلەك ھېچبىر ئادىمىزاتنى كۆرەلمەپتۇ، پەقەت دەريا ئۈستىدە، قاراڭغۇلۇقنىڭ قوينىدا لوغۇلداپ تۇرغان بىر دەستە كۆك نۇرنى كۆرۈپتۇ. بايىقى سادا ئاشۇ نۇردىن كەلگەنىكەن. بۇ نۇر سۇ پەرىنىڭ مۇبارەك جامالى ئىكەن. سۇ پەرى ھېلىقى ۋەھىينى قىلغاندىن كېيىن ئاستا - ئاستا يىراقلىشىپ، ئادەملەرنىڭ كۆزىدىن غايىب بوپتۇ. ھاڭ - تاڭ بولغان ئادەملەر بىر كەمدە ئېسىنى تېپىشىپتۇ. يىغا - زار قىلىشىپتۇ. بويۇنلىرىغا قارا ئارغامچا سېلىشىپ، قىلغان - ئەتكەنلىرىگە توۋا قىلىشىپتۇ. بىر - بىرلىرىگە كۆڭۈل قويۇشۇپ، قىلغان يامانلىقلىرى ئۈچۈن ئۆزرە سورۇشۇپتۇ. غېرىب - غۇرۋا، ئاجىزلارغا ھىممەتلىرىنى ئايىماپتۇ. پىتنىچى - ئىغۋاگەرلەرنى، بۇزۇق - پاسىقلارنى، روھى بۇزۇلغان چېركىنلەرنى دارغا ئېسىپتۇ. ئاخىرىدا يۇرت بېشىنىڭ نازارەتچىلىكىدە يۇرت ئىچىدىن ئەڭ پاكىز ۋە سەبىي بالىدىن بىرنى تاللاپ، سۇ پەرىگە ئاتاپ، دەرياغا تاشلاپتۇ... شۇنىڭدىن ئېتىبارەن دەريا سۈيى ياۋاشلاپ، كەلكۈن چېكىنىپتۇ.

مەھەللە - كوي ئامان قاپتۇ... يىللار - قەرنەلەر ئۆتكەنسېرى ئادەملەر گاھىدا بالا - قازانى ئەسلىرىدىن چىقىرىپ، يەنە گۇمراھلىق يولىغا مېڭىپ قالىدىكەن - دە، تاشقىننىڭ جازاسىغا ئۇچراپ خانىۋەيران بولۇپ تۇرىدىكەن. يەنە ئەسلىرىنى يىغىشىپ، توۋا قىلىشىدىكەن، سۇ پەرىگە ئاتاپ قۇربانلىق قىلىشىدىكەن. شۇنداق قىلىپ يەنە جانلىرىنى ساقلاپ قالىدىكەن...

كۆك كۆل ئاستىدا قالغان كاتتا بىر دۇنيا بار ئىكەن. ئۇ يەردە سۇ پەرىلىرى ياشايدىكەن. ئۇ يەر جەننەتنىڭ ئۆزى ئىكەن. ئادەملەر سەن سېمىز، مەن ئورۇق، سەن گاداي، مەن زەردار دېيىشمەي ئىجىل -

ئىناق ياشايدىكەن. ئىۇ يەردە يوُقىرى -
تۆۋەنلىك تالىشىش، ھەسەتخورلۇق، ئاچ-
كۆزلۈك، تاماگەرلىك، بوُزوُقچىلىق، غەيۋەت-
شىكايەت، دۈشمەنلىك دېگەنلەردىن ئەسەر
يوق ئىكەن. ئىۇلار دوُنياغا، ئادەملەرگە
ياخشىلىق، ئاسايىشلىق، دوستلۇق، مېھرى
شەپقەت تىلىشىدىكەن... بوُلار قەدىم -
قەدىمدىن بوُيان سوُ پىرىگە ئاتاپ قوُر-
بانلىق قىلىنىغانلار ئىكەن. ئىۇلار قېرىمايـ
دىكەن، ئاغرىمايدىكەن، ئىۆلمەيدىكەن.
ئوُلار ياخشى نىيەت، پاكىز روھنىڭ قوُۋ-
ۋىتى بىلەن قىيامەتكىچە بىر خىلدا ياشايـ
دىكەن. ھەر جۈمە كۈنى دەل چىڭقى چۈش
مەزگىلىدە كۆلدىن چىقىشىدىكەن. قىزلىرى
توموُش پۈپەكلىرىگە قونۇشۇۋېلىپ چاچلىـ
رىنى تارىشىدىكەن، ئىوغۇللىرى كۆل
بويىدىكى ئىسسىق قوُمغا ئېغىنىشىپ
ئاپتاپ سوُنوُپ يېتىشىدىكەن... ئىۇلار
مەھەللە - كويلارغا كىرەرمىش، كېچىلىرى
ئادەملەرگە ھەر خىل سىياقتا كۆرۈنۈپ،
كىشىلەرنى پاكلىق ۋە ياخشىلىققا ئۈندەيدىـ
كەن، مېھرى - شەپقەت ۋە ئىناقلىققا دالاـ
لەت قىلىدىكەن.

ئوُلارنىڭ قولىدا بىردىن نىلوُپەر بولىـ
دىكەن، بوُ، كىشىلەرگە ئۆزلىرىنىڭ ئادەمـ
لەرنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن سوُغا قوُربانلىق
قىلىنىغانلار ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن
ئىكەن. كىشىلەرنىڭ ئاشوُ نىلوُپەر كۆتۈر-
گەن قوُربانلارنى كۆرگەندىن كېيىن، قەدىمـ
قەدىمدىن بوُيان ئۆزلىرىنىڭ ئازغۇنلىقى،
روھىي چېركىنلىكى تۈپەيلى باشلىرىغا
كەلگەن بالا - قازانى، ئاپەت - ھالاكەتنى
قايتىدىن ئەسلىرىگە ئېلىشىپ، چۆچۈشلىرىـ
نى، ھوُشلىرىنى تېپىشلىرىنى، يامان يولـ
دىن ئۆزلىرىنى تارتىشلىرىنى ئۈمىد قىلىـ
دىكەن... موُبادا، ئادەملەر ئوُلارنى كۆرۈپ
موُ ئەس - ھوُشىنى تاپمىسا، پاسىقلىق ۋە
گوُمراھلىقتىن قول ئۈزمىسە، ئوُلار ئاھ ئوُ-
روُپ يىغلايدىكەن. ئىۇلار يىغلىغاندا كۆز-
لىرىدىن ياشنىڭ ئورنىغا قان تامچىيدىـ
كەن. بوُ قان تامچىلىرى ئوُلارنىڭ قوللىـ
رىدىكى نىلوُپەرگە تېمىپ سىڭىدىكەن. سوُ
پىرى ئاشوُ نىلوُپەرلەردىكى قان داغلىرىـ
دىن، زېمىندا — ئادەملەرنىڭ ئارىسىدا
سادىر بولۇۋاتقان ھاياسىزلىق ۋە گوُناھىـ
كىبىردىن خەۋەر تاپىدىكەن - دە، كۈنـ
لەرنىڭ بىرىدە، قەرەلى توشقان بىر ساـ
ئەتتە ئادەملەرنىڭ ئۈستىگە تاشقىن بالاـ
سىنى ئەۋەتىدىكەن...

مانا... كۆل بويىدا تۈنەپ باققانلىرىڭ
كۆل ئاستىدىن كېلىدىغان يىغا ئاۋازىنى
ئاڭلىغان بولغىدىڭ. تۈنەپ باقمىغانلىرىڭ
بۈگۈن كېچىلا تۈنەپ باق، ئۆز قۇلىقىڭ
بىلەن ئاڭلاپ باق. ئوُلارنىڭ يىغلىغان،
ئۆكسۈپ يىغلىغان ئاۋازىنى ئاڭلايسەن! —
بوۋاي يەنە جىم بولوُپ كۆزىنى يوُمدى.

— شوُنداق، بىز تالاي قېتىم ئاڭلىغان،
تىللاخان ئاتا...

شوُنداق، ئولتوُرغانلارنىڭ ھەممىسى ئاڭـ
لىغان، ناھايىتى ئېنىق، يېنىدا بىرسى
يىغلاۋاتقاندەكلا ئاڭلىغان. كامالىددىنموُ
ھەم. شوُ چاغدا تىللاخان ئاتا، ئەقلىنى
بىلگەندىن بوُيان ئوُنىڭغا سۆزلەپ بەرگەن،
كوُرمىڭ سۆزلەپ بەرگەن موُشوُ رىۋايەتنى
ئېسىگە ئالغان. شوُنداق، بوُ رىۋايەت
ئولتوُرغانلارنىڭ ھەممىسىگە يادا بولوُپ
كەتكەن. تىللاخان ئاتا ھەممىسىگە قايتا -
قايتا، تەكرار - تەكرار سۆزلەپ بەرگەن.
ئادەملەرنى ئوُنتۇپ كەتمىسۇن دەيدىغان
ئوخشايدۇ. ئەجدادلىرىنى، ئەجدادلىرىنىڭ
كۆز ياشلىرىنى ئەسلىرىدىن چىقىرىشمىسۇن
دەيدىغان ئوخشايدۇ... بوۋاينىڭ ئەندىـ
شىسىنى ئاڭلىغانلار چۈشىنىپ يەتسۇن
دەيدىغان ئوخشايدۇ... بوۋاي ھەممىنى

بىلىدۇ، ئۈتكەننى ئەمەس، ئۈتىدىغانىنىمۇ بىلىدۇ... شۇ ۋەجىدىنمۇ ھەممە ئادەم بۇ بوۋايدىن ھېيىقىدۇ، تەپتارتىدۇ، پېقىر بولسىمۇ، ئۈستىبېشى مەينەت ۋە جۇلجۇل بولسىمۇ، ئۆي - ماكانسىز سەرسان بولسىمۇ.

بوۋاي ئۇشتۇمتۇت كۆزىنى ئېچىپ ئادەملەرگە بايىقىدەك ۋەھىمىلىك نەزەردە تىكىلىپ بىر - بىرلەپ قاراپ چىقتى. ئاندىن ھاسىسىغا تايىنىپ ئورنىدىن قوپتى. مۇئەللىم يىگىت بوۋاينى يۆلىۋالدى.

6

ھادى ئۆيدىن چىقتى، ئۇ بەك خۇشال كۆرۈنەتتى. ئۇ ئولتۇرغانلارغا قاراپ ھىجىيىپ، سالام قىلدى. ئۇنىڭ يۈز - كۆزى سۇدىن سۇزۇۋالغان تاۋۇز شاپىقىدەك پارقىراپ كەتكەنىدى. ئۇ، توپنىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇردى. خوتۇنى بىر چەينەك چاي ئېلىپ كەلدى، ئۇنىڭ تەرىمۇ ئېچىلىپ قالغانىدى. سەھرالىقلارغا ھومۇيۇپ كەتمىدى ئىلگىرىكىدەك. ھادى كۆپچىلىككە قاراپ يەنە ھىجايدى:

— ئاغىينىلەر، پۇل تاپقىلار كېلەمدۇ؟

تولۇمدىن توقماق چىققاندەك بۇ گەپتىن كامالىددىن تېڭىرقاپ قالدى. نېمە گەپ بۇ؟ كىمنىڭ باي بولغىسى يوق؟ زاڭلىق قىلىۋاتامدۇ يا بۇ پاخشەك، ئاچ ئادەمگە: «پولۇ يىگىڭ بارمۇ؟» دېگەندەك كولدۇرلىتىپ. كۆپچىلىك كۇلۇشنىڭ ئورنىغا ھومۇيۇشتى.

— راست دەۋاتىمەن. سەن خەققە بىر ئىش بار. باي بولىدىغان گەپ. لېكىن كۆتۈڭنى بېسىپ ئولتۇرۇپ ئىشلىسەڭ بولمايدۇ...

نېمە دەيدۇ مۇنۇ قوتاز، كامالىددىنن... ئىچى قوداڭشىغىلى تۇردى. كىم ئىشل... مەيدۇ؟ ئايىغى يەرگە تەگكەندىن بۇيان ئىشلەپ كېلىۋاتىدىغۇ؟ يەنە ئىش دەيد... يەنە نېمە دەيدىكىن قېنى؟

— مانداق گەپ. شاپىلاقتەك يەر بىلەن ئىش تاڭ ئاتمايدۇ. باي بولۇش دېگەن «تې... كەستە بەنە»①. بىر ئىشنىڭ ئېپى چىقىپ قال... دى، ئاغىنىلەر.

كامالىددىننىڭ چىشلىرى گەز - گەز بول... دى، نېمانچە تىلىنى چاينايدۇ، بۇ ھادى... گەپ دېگەننى غاچ - غاچ قىلمامدۇ ئادە... نىڭ ئىچىنى پۇشۇرۇپ. قاچاندىن بۇيان شۇنداق بولۇۋالدىكىن؟ بىر گەپ تاپ... دەۋالغىچە كۆزى تۆت بولۇپ كېتىدىغان نېمىتىغۇ، بۇ؟

— نېمىگەپ ھادىكا؟

— ئەزمەڭنى ئەزمەي...

— نىزىقاپ كەتتىغۇ؟

— بۆدۈنىدىن گەپ كۈتمە، كۈنى... دەيدۇ ۋىتۋالاق.

— كېتەمدۇق ئاغىنىلەر.

— جۇرە بولمىسا.

لېكىن ھېچكىم قوزغالمىدى. كۆزى ھادىدا... يانغان كۆزلەر بەز ھىدىنى ئېلىپ قالغان ئاچ مۈشۈكنىڭ كۆزلىرى. ھادى ئالدىراپ كەتمىدى، ئۇلارنىڭ كەتمەيدىغىنىنى ئوبدان بىلىدۇ. نەگە كېتىدۇ، نەگە؟ قوغلىساڭمۇ كەتمەيدىغان نېمىلەر، باي بولسەن دەۋاتقان يەردىن كېتەمدۇ؟

— مۇنداق گەپ ئاغىنىلەر، كېتىدىغىنىڭ كېتىشىۋەر، كەتمەيدىغىنىڭ ئاڭلاش، ھە...

ھادى كامالىددىنغا قارىدى:

① موگغۇلچە — تېكەسىنىڭ نېرىسىدا دېگەن سۆز. ئۇيغۇرچىدىكى «يەتتە تاغنىڭ نېرىسىدا» دېگەن بىلەن ئوخشاش. بۇ يەردىكى ئۇيغۇرلار كۆپ قوللىنىدۇ.

— كۆلنىڭ ئۆپچۆرىسى غىچ قومۇشقۇ؟ ئورسا - ئورسا تۈگمەيدىغان؟...

كامالىددىن ئۇنى زاڭلىق قىلغانىدەك ھىيىقىدا كۈلدى. ئەمدى شۇمۇ سورايدىغان گەپمۇ؟ قومۇش بولماي، ئاتاڭدىن قالغان ياناتاق دېيىشىدىڭمۇ؟ قومۇش بولسا نېمە بوپتۇ؟

ھېچكىم ئۈندىمىدى.

— ھەممىڭلار دېھقان بالىلىرىغۇ، قولۇڭلاردا ئورغاق ئوينايدىغان؟

تېتىقسىزلاشقىلى تۇردى ماۋۇ ساراڭ، چېكىشىۋالدىڭمۇ نېمە بىرەر پېيىنەك.... — ئولتۇرغانلار كۆزلىرىنى ئۇنىڭدىن ئۈزۈپ قىمىرلاپ قويۇشتى. لېكىن ھېچكىم ئۈندىمىدى.

— بىر چاغلاردا بورا توقۇيتتۇق، ئۆي سالساق ئۆگزە ياپقىلى، كىگىز - پالازنىڭ تېگىگە سالغىلى. يادىڭلاردا - ھە؟ توقۇشنى بىزدە چوڭ - كىچىك ھەممىسى بىلىدۇ. مۇنداق گەپ، ماڭا ئون تۈمەن بورا كېرەك، ئون تۈمەن دېگەن يۈزمىڭ تال بولىدۇ. مىڭى بىر توپ بولسا، ئاشۇنداق توپتىن يۈزى دېگىنىم. مېتىرغا توشقۇزۇپ ئالىمەن. چوڭىنى بىر كوي ئىككى مودىن، كىچىكىنى بىر كويدىن، — ھادى كۈلدى. يۈزى كۈلدى، كۆزى كۈلمىدى. گۈلدەك. گۈل ئېچىلغان بىلەن، تىكىنى ئېچىلمايدىغۇ؟ ئۇنىڭ كۆزى ئادەملەرگە قادالدى، تىكەندەك.

— شۇنچە بورىنى توقۇشقا قانچىلىك ۋاقىت كېتىدۇ؟

— ساقالغا ئاق كىرىپ كېتەر...

— يىل ئۆرۈلۈپ كەتسىمۇ مەيلىمۇ؟

— بەك ئەرزان ئالىدىكەنسەن ھادىكا...

ھادى جاۋغىيىنى مايماق قىلىپ ئالايدى. ئىنجىقلىغىنى كۆر، قىلىدىغان ئىشى يوق، ھورۇن ئېشەكتەك ئېغىنىشىپ ياتىدۇ، ئەمدى ئىش تېپىپ بەرسە، تىلىنى چاينىشىدۇ، قۇرۇق ئاغزى قىلىپ. دوپپىسىنى ئاسمانغا ئاتماي. سەھرالىق دېگەن مانا شۇ... ھادى گېلىنى قىردى، ئاگاھلاندۇرغاندەك. ھېلى بىكار...

— يەر يۇمشاپ، قومۇش كۆكەرگىچە ئورۇپ بېسىۋالىدىغان گەپ، قانچىلىك ئورۇيالىسا شۇنچىلىكنى. بىر تەرەپتىن ئورۇپ بېسىپ، بىر تەرەپتىن توقۇيدىغان گەپ. ھەر يىلدا 100 مىڭ تال، قانچىلىك نېمە ئۇ 100 مىڭ تال دېگەن، گەپ شۇ. خالىغىنىڭ بۇگۈنلا باشلا، پۇلنىڭ لازىمى يوق دەيدىغىنىڭ يېتىپ، سۇيۇق چىقىرىپ يۈرۈشۈۋەر ئاغىنىلەر، گەپ شۇ!

كامالىددىن ھادىغا گۆلۈيۈپ قارىدى. بۇ گېپى ئارتۇق كەتتى. بىر سىنتىنىڭ پۇچۇقىنىمۇ كۆرسەتمەي تۇرۇپلا گەدىنىنى قوپۇرغىلى تۇردىغۇ؟ ھەر گەپ بولسا چىرايلىق دېمەمدۇ؟ ۋاي، بوپتۇ. پۇلى بارنىڭ گېپى - دە، بۇ! ئىشقىلىپ قول پۇل كۆرۈدىغانلا ئىش بولسا، ھېلىغۇ دوق قىلىپتۇ، تىللىسىمۇ مەيلى ئەمەسمۇ؟ گېپى راستلا بولسا... ئۇلارمۇ چوڭ - چوڭ گەپ قىلىدىغان، ھادىدەكلەرنىڭ تۇمىقىنى تەتۈر ئۆرۈۋېتىدىغان كۈنلەرمۇ كېلەر ئىنگەكىمبا...

— ئۇنچىۋالا قومۇشنى ئورۇپ كەتسەك ھۆكۈمەت نېمە دەيدۇ؟

— قومۇشنى توشۇشقا ھارۋا ئاز، ئۇلاغقا ئارتىپ قانچىلىك توشۇغىلى بولىدۇ؟

— ھارۋىمىز يوق، كانايغا ياغلىغىلى ياغ يوق، سۇنايغا نەدە تۇرۇپتۇ. ھارۋىغا چۇشلۇق پۇل بېرىپ تۇر ھادىكا...

راست گەپ. بۇنى ھادىمۇ ئويلىغانىدى. ھېلىقى مېھمانغىمۇ شۇنداق دېگەن.

— مۇنداق گەپ ئاغىنىلەر، ھۆكۈمەت دەپ يوغان يەر ئارىلىشىپ كەتمەيدۇ، كۆلنىڭ سېسىق قومۇشىنى ئورىغانغا. نېمە تولا،

قومۇش تولا. بىر - ئىككىسى بار، شۇ، قومۇش باقمىدىغان، ئۇلاردىمۇ گال بار، ئۇنىڭغىمۇ پۇل لازىم. بۇنىڭ ئىشىنى ئۆزۈم ئەپلەيمەن. بولمىغان يېرىگە كەلگەندە ئۆزىمىزنىڭ يېرى، ئۆزىمىزنىڭ قومۇشى، ھېچكىمنىڭ چىشى پاتمايدۇ. «غىدى - پىدىڭ» قىلسا، خامىرىغا مۇشت. مەن شۇڭا قېرىلارنى قىچارماي، سىلەرنىلا قىچاردىم. ياشلارنى شۇنداق قىلالايدۇ، دەپ.

كامالىددىن خۇرسىنىپ قويدى. ما كالۋانى، ھۆكۈمەت بىلەن ئويناشقىلى بولامدۇ؟ ئىشىنى بىر ئېپى بىلەن قىلىشنىڭ گېپىنى قىلماي، نەدىكى ئەمەس گەپنى قىلىدۇ-يا، ما مۇتتەھەم. ھۆكۈمەتكە كۆكەملىك قىلىڭلار دېگىنىمۇ؟ سىڭگەن ئۇماچنى ئىچكەن تۇزۇكمىكىن، ئۇنداق يېرى بولىدىغان بولسا... قايناقسۇ ئىچ، كۆڭلۈك تىنىچ.

— ياق، ھادىكا، سەنمۇ ئاغزىمغا كەلدى دەپ دەۋرەمە، باي بول دېگەن ھۆكۈمەت بەك قورۇپمۇ كەتمەس، بىزگە ئېچىلغىنى پەقەت مۇشۇ يولغۇ، ھۆكۈمەت بىلەن سۆزلىشىپ كۆرسەك بولىدىغۇ؟ بۇ بىر بەلەن ئىش تۇرسا...

بۇ گەپ كامالىددىننىڭ ئويلىغان يېرىدىن چىقتى. مۇئەللىم دېگەن مۇئەللىم - دە، مۇئەللىم نەدە، ھادى نەدە. ئىش دېگەن مۇنداق بولمامدۇ؟ ياخشى گەپ تاشنى ئېرىتەر دەيدۇ. ھۆكۈمەتمۇ تاش ئەمەسقۇ؟ مۇشۇ مۇئەللىم بىر يولنى تاپىدىغان ئوخشايدۇ.

— ھۆكۈمەت بىلەن كىم سۆزلىشىدۇ؟

ھادى قىزاردى، ئۇتتۇرۇۋەتكەندەك.

— مەن، كەنت باشلىقى بىلەن ئىككىمىز...

— ئۇ بىر ياۋاش ئادەم، ئۇ بىللە بارسۇن، گەپنى سەن قىل مۇئەللىم. ئۇ ئادەم گېپىنى تېپىپ قىلالمايدۇ.

— مەندۇ قىلارمەن، چوڭنىڭ گېپىنىڭمۇ ئۆز يولى بولىدۇ.

ھەممەيلەن مۇئەللىمگە ئۆرۈلۈپ قاراشتى. بويى بىردەمدىلا ئۆسۈپ قالدىغۇ، مۇنۇ بالىنىڭ؟ بالىلارنى ئوقۇتۇۋاتقان بىلەن، بالا ئەمەس ئىكەن - دە، خېلى خېلى تەمكىنى بار، گەپ ئاغزى جايىدا...

— ياخشى گەپ، ئۇنىڭدا ياغدەك ئىش بولمامدۇ؟

— نېمىلا دېگەنبىلەن ئوقۇغان ئادەم ئارىلاشسا، ئىش چىرايلىقراق بولىدۇ. قارا تۇرۇۋكتە بىز ...

ھادى قوللىرىنى ئىشقىلىدى، قولى قىچىشىۋاتقاندەك. قول قىچىشسا پۇل كىرىدۇ دەيدۇ. پۇل كىرىدىغان چېغى، چۈشىدىمۇ كۆرۈپ باقمىغان جىق پۇل ...

7

كامالىددىن چايدىن سۇمۇردى.

— شۇنداق گەپ بولدى، دادا.

ئۇ، دادىسىنىڭ ئاغزىغا تىكىلدى، نېمە دەيدىكىن دەپ.

جامالىددىنباي ئۇدۇلىدىكى تامغا تىكىلگىنىچە ساقىلىنى تىتىملاپ ئولتۇرۇپ كەتتى. شۇ ھادىنىڭ بىر ئويۇنى بارغۇ كۆرسىتىدىغان، بۇ ئادەم مەھەللىگە پەيدا بولۇپلا ياش بالىلارنىڭ كاللىسىنى ئايلاندۇرغىلى تۇردى، نەدىكى يوق گەپلەرنى كۆتۈرۈپ كېلىپ. خۇدا بىلىدۇ، ئۇنىڭ قورسىقىدا قانداق جىن بارلىقىنى ... پۇلنى دەپ ھۆكۈمەتنىڭ كۆزىگە سەت كۆرۈنۈپ قېلىپ كۆرۈڭ. ۋاقتانى - ۋاق كەلگەندە، سېرىق جىنىتىكىنى ئېلىپ بىر كېچىدە قوپۇپ قاچسا، بار دەردى بالاغا گېپىنى تېپىپ قىلالمايدىغان مۇشۇ سەھرالىقلار قالسا ... ئۇنداق قىلمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ، قايناقسۇ ئىچ، كۆڭلۈك تىنىچ.

خەق بىلەن خەقنىڭ نېمە كارى؟ بوۋاي ئاغزىغا تىكىلىپ ئولتۇرغان كامالىددىنغا قاراپ گېپىنى قىلدى:

— ھادەكىنىڭ، مۇئەللىمنىڭ گېپىدەكلا بولۇپ كەتسىغۇ بىر نۆۋە، ئەمما ھۆكۈمەت نېمە دەيدۇ، بۇنى ھېچكىم بىر نەرسە دېيەلمەيدۇ. ئوغلۇم، قېنى قاراپ باقمامدۇق. ھېلىمۇ ئاچ قالمىدۇق، شۈكرى مۇشۇ كۈنگىمۇ، — بوۋاي گەپنى كەستى.

كامالىددىن ئۈنچىقمىدى. ئۇ، دادىسىنىڭ ئالدىدا ئۈنچىقمايتتى، خېلى ئىش بولۇپ كەتسىمۇ. شۇنداق كۆنگەن. لېكىن ئىچىدە غۇلغۇيچىلىق، جامالىددىنباي بۇنى ئويلاپمۇ قويمايتتى. ئۇمۇ مۇشۇنداق ئۆگەنگەن. بالا دېگەن شۇ. ئاتا سۆزى قانۇن ... كامالىددىن ئۆي ئىچىگە ئۆچلۈك بىلەن كۆز يۈگۈرتتى. ياق، كۈن مۇشۇنداق ئۆتۈۋەرسۇنمۇ؟ بىرنېمە قىلىش كېرەك. پۇل تېپىش كېرەك... خېلى بىر گەپتەك قىلىۋاتاتتى ھادىنىڭ گەپلىرى، ھېلىقى مۇئەللىمنىڭ دېگەنلىرى. ھۆكۈمەت نېمە دەركىن - ھە؟

كامالىددىن داستىخاننىڭ يىغىلىشىغا تەخىر قىلىپ ئولتۇردى. دۇئادىن كېيىن دادىسى باغ تەرەپكە قوزغىلىشى ھامان ھويلىدىن چىقتى. كوچا جىمجىت ئىدى. يولنىڭ ئىككى چېتىدىكى تېرەك، سۆگەتلەرنىڭ قۇرۇشقا باشلىغان يوپۇرماقلىرى ئىزغىرىن شامالدا يەرگە تۆكۈلمەكتە ئىدى. ئېرىق بويىدا ئىككى قوي غازاڭ تېرىپ يەپ يۈرەتتى.

مۇبادا ھۆكۈمەت ماقۇل دەپ، قومۇش ئورۇشقا رۇخسەت قىلىپ قالسا، دادىسى يەنە شۇنداق تەرسالىق قىلارمۇ، مۇبادا يەنە شۇنداق قىلسا ... يامىنى كەلسە خوتۇنى بىلەن ئۆزى قىلار بۇ ئىشنى، ئايرىمچىلا ... نېمە؟ قانداقسىگە ئايرىمچىلا؟ ... ئاتا - ئانىسى ھايات تۇرۇپ، ئۇ يولغا كىرسە ھايۋان بولار ... توۋا، نەدىن كەلدى بۇ شۇم خىيال؟ مۇشۇ خىيالىنى دادىسى بىلگىدەك بولسا، ئۆلۈپلا قالار ... كۇپۇرلۇق بولىدۇ، يامان بولىدۇ ... بۇ قانداق گەپ زادى؟ تۇغۇلغاندىن بۇيان ئاڭلاۋاتىدۇ، ئاشۇ «يامان بولىدۇ!» دېگەننى. ئەجەب كۈچلۈك گەپ ئىكەن بۇ، «يامان بولىدۇ» دېگەن ... ھەرقانداقنى يىك قىلىۋېتىدىكەن، ئادەمنى، ئادەمنىڭ پۇتىنى، قولىنى، كۆزىنى، گېپىنى، ھەتتا خىيالىنى يۈگەنلەپ تۇرىدىكەن. دۇرۇس، «ئاشۇ يامان بولىدۇ» ھەممىنى يۆلەپ تۇرىدىكەن، مەھەللىنى، ئادەملەرنى، ئائىلىلەرنى ... ئادەم بىلەن ئادەمنى — ئەر بىلەن ئەر، ئەر بىلەن ئايال، كۈچلۈك بىلەن ئاجىز، ياخشى بىلەن يامان، قېرى بىلەن ياش، چوڭ بىلەن كىچىك، ئاتا بىلەن بالا ... ئىشقىلىپ ھەممىنى تەڭشەپ، يولداپ تۇرىدىكەن، بېقىپ سورۇشتۇرۇپ كەلسە ...

كامالىددىن ئامبارنىڭ ئالدىغا كېلىپ قالدى. ئۇ يەرگە 10 — 20 چە ئادەم يىغىلىپ قالغانىدى. نېمىنىدۇر غۇلغۇلا قىلىشىۋاتاتتى. كامال توپقا يېقىنلاپ كەلدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم جالان ئاكا، سىزمۇ چىقىپسىز.

قاڭشارلىق، ياداڭغۇ، ئوراكۆز، قىسقا چارساقاللىق بىر كىشى يېنىنى كۆرسەتتى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، كەلدىڭمۇ، بۇ يەرگە ئولتۇرغىن، جامالىددىن ئاكا نېمە دەيدۇ؟

كامالىددىن ئورۇن ئالدى. سىياۋۇش دەيدىغان تۆمۈرچى يىگىت كامالىددىنغا يېقىنراق سۈرۈلدى.

— داداڭ بىر نەرسە دېمىدىمۇ، مۇشۇ قىلتاقتا دەسسەك بولغىدەكمۇ؟

ئۇ، كامالىددىنغا تاماكىسىنى ئۇزاتتى،
كامالىددىن ئۇنىڭ قولىنى ئىتتىرىۋەتتى.
مۇشۇ سىياۋۇش قاچان ئادەم بولار، چوڭ-
لار بار يەردە قىلىۋاتقان قىلىقىنى ...

— دادام ھېچنەرسە دېمىدى، ئاشۇ
ھادىسىنىڭ كەينى نەدىن چىقار، دەيدۇ.

— مانا، دېمىدىمۇ، جامالىددىنباي
ئۇنىمايدۇ، دەپ. بىر يېرىنى بىلىدۇ -دە!
جىلانباي ئورۇق بارماقلىرى بىلەن
ساقىلىنى تاتىلىدى.

— دېمىسىمۇ ئەتە - ئۆگۈن پالاكىتى
چىقسا ...

— ھۆكۈمەت ئۆزى باي بولۇڭلار
دەپتىغۇ.

— ھۆكۈمەت دېگىنىڭنىڭ تامغىسىنىڭ
قىرى يوق، بۈگۈن مەيەردە قويسا، ئەتىسى
ئا يەرگە دومىلاۋېرىدۇ.

— نېمە بولسا بولمامدۇ؟ قول پۇل
كۆرۈدىغانلا ئىش بولسا، ئادەم ئۆلتۈرمى-
گەندىكىن!

— جىلانكام، جامالكاملار قوشقۇنغا زوڭ
ئولتۇرغان يەردە بىز نېمىتۇق، سىڭگەن
ئومىچىمىزنى ئىچەيلى ئاغىنىلەر.

— ياق، مەن دەتىنكام، ئوغۇلبالا
دېگەن سەل قارام بولىدىغان. خوتۇن
كىشىدەك قورقۇپ ئولتۇرامدۇ؟ پۇل تاپى-
دىغان گەپ، پۇل!

توخۇ بازىرىدەك قاقىلداش. 10 — 20
مىكىيان تەڭلا قاقىلداۋاتقاندەك، بىرىنىڭ-
كىنى بىرى ئاڭلىمايدۇ.

— كامال قورقۇپسەن - دە! — سىيا-
ۋۇش ھىجايدى.

— نېمىدىن؟

— داداڭنىڭ پەيلىدىن.

— قورققان گەپ ئەمەس، ھۆرمىتىنى قىل-
غان گەپ، رەنجىتىپ قويسام بولامتى
ئەمىسە.

— توغرا، كامال توغرا ئېيتىدۇ،
ئاتا - ئانىنىڭ دىلىنى ئاغرىتقان ئادەم-
نىڭ بويىنىنى ئۈزۈۋەتسە بولىدۇ. پۇلنى
دەپ ئاتا - ئانىسىنىڭ دىلىنى چېگىدىغان
ئادەم ئەمەس كامالىددىن، — جىلانباي
كامالىددىننى ئۆسمۈرنى ماختىغاندەك ماخ-
تىدى. ئۇ ھۇپپىدە قىزاردى.

— قاراڭلار، مۇئەللىم كېلىۋاتىدۇ.

— ۋۇي، راست، مۇئەللىم ئىكەن ...

— يېزىلىق ھۆكۈمەت نېمە دېدىكىن،
ئەمدى دۇمباق يېرىلىدۇ.

ئادەملەر گۇررىدە قوپۇشتى، قوشقاچلار
خامانىدىن توپ بولۇپ ئۇچقاندەك.

— ئەدىبىنى بەرگەندۇ، ھەقىچان.

— ۋالاقلىماي تۇرمامسەن، ئاغزىڭنى
ئۇششۇتمەي.

مۇئەللىم كېلىۋاتاتتى. 70—80
قەدەم نېرىدىن ئۇنىڭ كونىراپ ئەبجە-
قى چىقىپ كەتكەن ۋېلىسىپىتىنىڭ شال-
دىرلىغىنى ئاڭلاندى. ئۇ، تەپكىنى جىنى-
نىڭ بارىچە تېپەتتى. تەپكەنسېرى ۋېلى-
سىپىتنىڭ چاقى پورپاڭ توپىغا بەكرەك پاتات-
تى. ئۇ ھاسىراپ - ھۆمىدەپ يېتىپ كەلدى.

—ھەممىڭلار مۇشۇ يەردە ئىكەنسىلەر.

مۇئەللىم ۋېلىسىپىتتىن چۈشۈپ سالام
قىلدى. ئۇنىڭ باش - كۆزىدىن تەر قۇ-
يۇلۇپ تۇراتتى. توپا - چاڭ باسقان
بويۇن — بېشى تەر بىلەن پېتىق بولۇپ
كەتكەنىدى.

— نېمە دېدى مۇئەللىم؟ كەنت باشلى-
قى قايتىپ كەلمىدىمۇ؟

مۇئەللىم ۋېلىسىپىتنى يەرگىلا ياتقۇزۇپ
قويدى. ئۇنىڭ ۋېلىسىپىتىنىڭ تېپىگىسمۇ
يوق ئىدى.

دېھقانلار ئۇنى ئورىۋالدى. كۆزلەر ئۇ-
نىڭ ئاغزىغا تىكىلگەنىدى.

— ياخشى گەپ بولدى. بەك بەلەن

ەپ قىلدى، — مۇئەللىم قولياغلىقىنى
چىقىرىپ يۈز - كۆزىنى سۈرتتى، — ما-
ۋل بولدى، ئەمما ... — كۆزلەر چوڭاي-
ـدى، چۆچەكتەك، تىنىق توختاپ قالدى،
ىمگەپ چىقاركىن دەپ، — ئەمما ئورۇي-
ىغان يەرنى ھۆكۈمەت ئۆزى كۆرسىتىپ
ـبېرىدىكەن. كەلسە - كەلمەس ئورسا بول-
ـىغىدەك. يەنە تېخى ئامانەت قەرز كوپىرا-
ـتىپىدىن تۆۋەن ئۆسۈم بىلەن قەرز بېرى-
ـدىغان بولدى، ھەممەيلەنگە، سايمان -
جابدۇق، ئېشەك ھارۋىسى قىلىۋالسۇن
ـدەپ.

كۆزلەر قىسىلدى، لەۋلەر يۇمۇلۇپ تار-
ـتىلدى. چۇش كۆرۈۋاتقان بوۋاقنىڭكىدەك
ـاتلىق، شېرىن، چىرايلىق.

— يېزىدىن ئەتە باشلىقلار كەلمەكچى.
كەنت باشلىقى شۇلار بىلەن ئەتە بىللە
كېلىدۇ. قالغان گەپنى شۇلاردىن ئاڭلاڭلار.

— ئىشتىنىڭنى ساله ئۇكام، كۆتۈڭگە
ىرنى سۆيەي ...

رازىق دارازا مۇئەللىمنى قۇچاقلىۋالدى.
ۇلكە كۆتۈرۈلدى، كەپتەرخانىدىن كەپتەر
ۇچقاندەك، گۇركىرەپ.

— ھۆكۈمەت نېمىشقا شۇنچە قىلىپ
كېتەر؟ مەن ھېچ ...

مۇئەللىم جىلانبايغا ئۆرۈلدى. ئۇ ئىشەن-
ـمىگەندەك كۆرۈنەتتى.

— بىرسى، بىزنى باي بولسۇن دەيدۇ،
ـئىككىنچىسى...

— ئىككىنچىسى، ھۆكۈمەتكىمۇ پۇل
لازىم. ھادەكتىن باج ئالىدۇ. نۇرغۇن باج
كەلمەمدۇ، 100 مىڭ پارچە بورىغا.

مۇئەللىم سىياۋۇشقا قاراپ كۈلۈپ قوي-
ـدى، لېكىن ھېچ نەرسە دېمىدى.

— بۇ ئىشقا سەن ئىگە بولدۇڭمۇ
ئەپەندىچاق، — جىلانباي قۇرۇق يۆتەلدى.

— ياقەي، كەنت باشلىقى ئىگە، ھەر-

كىم ئۆز ئىشىغا ئىگە، مەن يۈگۈر يېتىمغا.

— ساڭا پايدا تېگەمدۇ؟ سەنمۇ بورا
توقۇمسەن؟

مۇئەللىم كۈلدى:

— سىلەر باي بولساڭلار، پۇل چىقىرى-
ـشىپ بالىلىرىڭلارغا ئىككى - ئۈچ سىنىپ-
ـلىق مەكتەپ سېلىپ بېرەرسىلەر، شۇ. مەن
بورا توقۇپ ساتمايمەن، بالىلىرىڭلارنى
ئوقۇتىمەن.

— ۋاي قاقباش، ھېسابىڭنى قارا ...

— خۇدايىم بۇيرۇسا قىلمامدىغان،
دېمىسىمۇ بالىلىرىمىزنى ئېغىلدىن ئۆزىمىز
ئازاد قىلمىساق بولامدۇ، پۇل تاپساقلا.

مۇئەللىم گەپنىڭ بېلىگە تەپتى. ئۇنىڭ
قولىدا قەغەز، قەلەم بار ئىدى.

— ئەتە يېزىلىق ئامانەت قەرز كوپىرا-
ـتىپتىن ئادەم كېلىدۇ، قەرز ئالىدىغىنىڭ-
ـلارنى تىزىملىۋالاي، جىق ئەمەس، بىر
ئېشەك بىلەن بىر ھارۋىغا لايىقلا
بېرىدىكەن.

— كىمىن ياندۇرۇدىغان گەپتۇ؟

— تۆلىمەمتىڭ ئەمسە؟ ساڭا بېرىپلى-
ۋەتسە - ھە؟

— قېنى مېنى ياز ئۇكا، ئىككى كال-
ـلەك. رازىق.

— قېنى ماڭىمۇ، ئۈچ كاللەك. سىياۋۇش.

— ئەمدى دىميان دەپ ياز. بەش
كاللەك.

— ياق، بەش يۈزنى نېمە قىلىسەن،
بەرمەيدۇ، بەرسىمۇ تۆلىمەك تەس كېلەر.
250 نى ئال.

— ھە، بوپتۇ، ئۆزۈڭ بىلىپ.

— جىلان دەپ ياز.

كامالىدىن توپتىن سۇغۇرۇلۇپ چىقتى-
ده، ئۆيىگە قاراپ چاپتى. ئاغزى قۇلىقىغا
يەتكەندى. ئەمدى دادىسى «غىڭ» قىل-
ـماس، خۇش بولار ھەقچان. خۇدانىڭ

رەھمى كەلگەن ئوخشايدۇ ئۇلارغا ...

ئەتىسى دېگەندەكلا يېزا باشلىقى كەلدى. ئامانەت قەرز كوپېراتىپىنىڭ كادىرىمۇ بىر ساندۇق پۇل كۆتۈرۈپ كەپتۇ.

— ياخشى گەپ بوپتۇ. ئەقلىڭلارنى جورۇپسىلەر، ئۆزىنىڭ غېمىنى ئۆزى قىلمىسا، نامراتلىقتىن قۇتۇلماق تەس. قۇتقۇزىدۇ دەپ ياتسا، يېتىۋېرىدىغان گەپ. يېزىلىق ھۆكۈمەت پۈتۈن كۈچى بىلەن ياردەم بېرىدۇ. كېيىنچە بۇنىڭدىن باشقىراق ئىش قىلىشنىمۇ ئويلاپ قويۇڭلار. ئىشقىلىپ، خاتىرجەم بولۇپ ئىشقا كىرىشىۋېرىڭلار ...

يېزا باشلىقىنىڭ گېپى قۇيرۇق ياغدەك ياقتى. جامالىددىنبايمۇ خۇشلۇقىدىن تۆت چىشلىق كېۋەزدەك ھىڭگىيىپلا قالدى. جىلانباي كۆز يېشى قىلدى. ئاغزى كۈلەتتى، كۆز يىغلىغان بىلەن. كامالىددىننىڭ كۆزلىرىگىمۇ ياش كەلدى. ئومۇنۇپ - ئومۇنۇپ يېتىشىدىغان بولدى - دە، پۇل دېگەنگە!

8

ئەسىر، قەرنەلەردىن بۇيان ئۇيقۇدىكى بوۋاقتەك خىرامان، تىنىپ ياتقان مەھەللە ئەمدى ھاسىراشقا چۈشكەندى. ئۇنىڭ تىنىقى بىردىنلا ئىتتىكلەپ ئەتتى. ئۇنىڭ ھاسىرىشى پۈتۈن كۆك كۆل ۋادىسىغا ئاڭلىناتتى ... بۇ ھاسىراش — تۆنۈگۈننى ئىنكار قىلىدىغان، كۈچىنىش، تىرەجەش، تېڭىرقاش، گاڭگىراش، خۇشاللىق ۋە ئۈمىد ئىچىدىكى ھاسىراش ئىدى. تارىخنىڭ بىر دوقمۇشتىن قايرىلىۋاتقان چاغدىكى ئېگىز - پەس تىنىقى ئىدى ...

مەھەللىگە ئوت كەتكەندەك بولدى. پاتپاراقچىلىق، قايناقچىلىق، ۋەسۋەسچىلىك ھەممىلا كىشىنى خۇشال قىلاتتى، بىئارام قىلاتتى، تىنچسىزلاندۇراتتى.

تۆمۈرچى ۋە ياغاچچىلارنىڭ ئۇستىخانىلىرى كېچە - كۈندۈز ئالدىراش ئىدى. ئاشپۇزۇلنىڭ ئالدىدىكى مەيدانچاقتا ئېشەك سودىسى قىزىپ كەتتى. شەھەرلىك بىدىكلەر، ئېلىپ - ساتارلار توپ - توپى بىلەن ئېشەك ھەيدەپ كېلىشكەندى. بۇ، قەدىمدىن بۇيان بازار بولمايدىغان كىچىككىنە مەھەللىدە پەيدا بولغان تۇنجى بازار بولۇپ قالدى. ئاشپۇزۇلنىڭ ئىچى - تېشى ۋاڭشىلداپ قاينايتتى. ئېشەكلەر جاھاننى بېشىغا كىيىپ كۆكەملىك بىلەن ھاڭرايتتى. ئىگىسىنىڭ يېتىلىشىدە كېتىۋېتىپ ئۇشتۇمتۇت تىرەجەپ تۇرۇۋېلىپ، سۆيدۈك پۇراپ، ئاسمانغا قاراپ بىر ئاش پىشىم ھىڭگىياتتى. بىدىكلەر كىملەرگىدۇر ئېشەكلەرنىڭ چىشىنى كۆرسىتىپ، ساغرىلىرىنى شاپىلاقلاپ، پاچاقلىرىنى كۆرسىتىپ، شالىنى چېچىپ جاۋىلدايتتى. ئېشەك يورغىلىتىپ يۈرگەنلەر، يەڭ ئىچىدە سودا قىلىشىۋاتقانلار، سودىسى پۈتۈپ قوللىرىغا تۈكۈرۈپ پۇل ساناۋاتقانلار كۆزگە تاشلىناتتى...

مەھەللە بىنا بولغاندىن بۇيان بۇنداق قىزىقچىلىقنى تېخى كۆرمىگەنىدى ...

... ئېشىكى يوقلار ئېشەك ئالدى، ھارۋىسى يوقلار ھارۋا ئېلىشتى. قومۇش ئېزىدىغان تاش - تولۇقلار، پايە يارىدىغان پىچاقلار تەييارلاندى. جېنى بارلىكى ئادەم جىم تۇرمايتتى. ئەركەكلەر ئۆزۈندىن ئۇزۇن ھارۋا كارۋىنى بولۇپ، دەبدەبە بىلەن كۆل تەرەپكە جۆنىدى. قىز - چوكانلار، بوۋاي - مومايلار تۆگمەن - جۇۋازغا ئالدىراشتى ...

ھەپتە - ئون كۈنگە قالماي جامالىددىنباينىڭ ھويلىسىنىڭ ئالدى - ئارقىسىغا دۆۋە - دۆۋە قومۇش بېسىلىپ كەتتى. ھەممىلا ئادەمنىڭ بوش — بىكار يېرى قالمىدى. ئۆگزىلەر، باغ يېرى، ئىشىك ئالدى،

ئۆي ئارقىسى ...

كامالىددىن قوتازدەك ئىشلەيتتى. ئۇنى بىر كۈچ ئىتتىرەتتى. ھېرىش - چارچاش ئۇنىڭغا يات ئىدى. تاڭدىن خۇپتەنگىچە قومۇشلۇققا ئۈچ - تۆت قېتىم كىرىپ چىقاتتى. ھارۋىغا قومۇشنى باشقىلارنىڭكىدىن كۆپ باساتتى. ئېشەك تارتالمىسا ئۆزى ياندىشاتتى. ئۇ ھازىر ئىشتىن باشقا ھېچنەرسىنى ئويلىمايتتى. گويا ئۇنى ئىشلەش غالجىرلىقى تۇتقانىدى. پەقەت قومۇش باسقۇدەك يەر قالمىغاندىلا ئاندىن سەل پەسكارىغا چۈشەتتى. ئۇ، ئېشەكنى ئۆلتۈرۈپ قويغىلى تاس قالدى.

جىمى ئادەملەر خۇددى دۆڭدىن پەسكە چۈشۈۋېتىپ، يۈگۈرۈشتىن ئۆزىنى توختىتالماي قالغان ئادەملەرگە ئوخشاپ قالغانىدى. «ۋاي بولدى، توختا» دېسەڭمۇ توختىمايدىغاندەك...

بۇ يەردە بورا توقۇشنى ھەممە كىشى بىلەتتى. نېمىشقىدۇر ئىلگىرى بورا توقۇپ سېتىشنى ھېچكىم ئويلىمىغانىكەن. چاشقانغا تويغان مۈشۈكتەك ئەسنىشىپ ئولتۇرۇشقانىكەن، نامراتلىق جانلىرىنى قىسىمۇ!

مانا ئەمدى باش تاتىلغۇچىلىكمۇ ئارامچىلىق يوق. كۈن دېگەن بەك قىسقا بولىدىكەن، ھايت - ھۇيت دېگىچە قاراڭغۇ چۈشۈۋاتقان. ئاشپۇزۇلغا قاترايدىغان، كورت ئويناپ، «گۇپپاڭ سوقۇپ» ئولتۇرىدىغان ئىش نەدە! ھەممە ھويلىدا «ۋاي، بولمامسەن؟!»

دادىسى بالىسىنى ئالدىرىتىدۇ، بالىسى ئانىسىنى ئالدىرىتىدۇ، ئانىسى قىزىنى ئالدىرىتىدۇ، ئاكىسى ئۇكىسىنى ... ئاخىرىغا بېرىپ زادى كىمنى كىم ئالدىرىتىۋاتىدۇ، بۇنى ھېچكىم بىلمەيدۇ، كۈن ئالدىرىتىۋاتىدۇ، پۇل ئالدىرىتىۋاتىدىغاندۇ... نەپسى - شەيتىنى ئالدىرىتىۋاتىدىغاندۇ؟

ۋاي خۇدايىمەي، بۇنچە ئالدىرىمايمۇ جان بېقىپ، كۈننى كۈن ئېتىپ كەلگەنىدىغۇ؟ كوممۇنا ۋاقتىدا ئەتىرەت باشلىقى ئۆيمۇ ئۆي ئىشىك قېقىپ، شالىنى چاچرىتىپ ۋارقىرايتتى ئالدىرىتىپ، لېكىن ھېچكىم بۈگۈنكىدەك ئالدىرىمايتتى. شۇ چاغدىمۇ ئۆلۈپ قالمىغان؟ «ئوھوش... نېمە بالا تېگىپتۇ، بۇنچە ئالدىراپ، بېشىغا مىس تاۋاقتا ئوت قويۇپتىمۇ بىرسى؟ خۇدايىمنىڭ كۈنى ئۇزۇن، ئالدىرىمىسىمۇ كەچ بولىدۇ...» كامالىددىننىڭ ئانىسىغا بىر نېمە دېگۈسى كېلىدۇ، رەللە بولۇپ، لېكىن ئانىسى شۇنداق دەپ تۇرۇپ، كېلىنلىرىنى ئالدىرىتىدۇ: «ۋاي، بولمامسەن؟» كامالىددىن خۇشال بولىدۇ، ھەم ھەيران بولىدۇ.

ھەش - پەش دېگۈچە ئاشپۇزۇلنىڭ ئالدىدىكى مەيدانغا تېڭىق - تېڭىق بورىلار پەيدا بولدى. ھادىنىڭ ئاغزى قۇلىقىغا يەتتى. ئۈرۈمچىدىن كەلگەن ھېلىقى ئوقەتچى بىلەن ھادى ياغاچ گەزنى كۆتۈرۈۋېلىپ، بورىلارنى يېيىپ - ئېچىپ مېتىرلاپ بېقىشتى، كەڭلىكى مانچە، ئۇزۇنلۇقى مانداق، ئۇ يېرى كەمتۈك چىقىپتۇ، بۇ يېرى كۈچلۈك تىلى بولۇپ قاپتۇ ... غەلۋىسى تولا ئىكەن ئۇ نېمىلەرنىڭ، نەچچىسى بىلەن خەرەكلىشىپ قالدى. كامالىددىننىڭمۇ بەش پارچە بورىسى ئۆتمەي قالدى. ھادى قىزاردى، كامالىددىن تاتاردى. ئۇنى دېمەڭ، بۇنى دېمەڭ بىلەن ئۆتكۈزۈۋالدى. ھادى بىلەن يەنە ئەپلىشىۋالدى.

بورىچىلار ئۆلچەمنى بىلىۋېلىشتى، ئەمدى ئىلگىرىكىدەك قارىسىغىلا قەدەم بىلەن ئۆلچەپ توقۇسا ئۆتمىگۈدەك، ياغاچ گەز ياسىۋېلىشتى. گەزلەپ توقۇيدىغان

بولۇشتى.

كامالىددىننىڭ قولىغا دەسلەپتە ئۆتكۈزگەن 30 پارچە بورىنىڭ پۇلى نەق تەگدى، پۇلنى دادىسىغا بېرىۋىدى، جامالىددىنھانىڭ قوللىرى تىترەپ كەتتى. ئەسلىدە گەپ مۇنداق ئىكەن، تاس قاپتۇ، شۇنداق ياخشى ئىشتىن توسقىلى ئوغلىنى؟ ھەي ئەخمەق، قېرىغىنى شۇ ئىكەن - دە!

ئىشلار ئەنە شۇنداق يۈرۈشۈپ كەتتى. دەريا بويى مەھەللىسىنىڭ يۈرىكى خۇشال، ھاياجان ئىچىدە بىر خىل رېتىمدە كۈچلۈك سوقۇشقا باشلىدى. ئۇزۇنغىچە تاشلىنىپ قالغان ماتور دەسلەپىدە دەم توتۇلداپ، دەم تاقىلداپ كېتىپ ئاخىرىدا بىر خىل ساغلام رېتىمدە ئىشلەپ كەتكەندەك ...

مەھەللە ئۆزگەرمەكتە ئىدى — ھېلىقى ئېشەك بازىرى ئەمدى ئىسمى - جىسمىغا لايىق بازار بولۇپ قالدى. گەزمالچىلار، كىيىم - كېچەك، ئارغامچا - توقۇناق ... ئورغاق - كەتمەن ساتىدىغانلار پەيدا بولدى. ھۆكۈمەتنىڭ كۆچمە ماگىزىنى ھەپتىدە بىر كېلىدىغان بولدى، گازىر - پۇرچاقتىن تارتىپ چايدان - چەينەك، كىتاب - دەپتەر، مەيسە - كالاچ، كىيىم - كېچەك ... باسقان ماشىنىسى بىلەن. شەھەردىن كاۋاپچى، سامسىپەزلەرمۇ چىقىشتى. يېزىنىڭ كىنوچىسى ھەر جۈمە كۈنى بىر قېتىم كېلىپ كىنو قويۇدىغان بولۇپ قالدى. خۇددى ھەممىسىلا بۇلارنىڭ پۇلىنى ماراپ تۇرغاندەك ... راست، ئەمدى بورىچىلارنىڭ قولىغا پۇل كىرگەنىدى، ئاز بولسىمۇ، ياق ئاز ئەمەس، ئاز دېگىلى بولمايدۇ. كامالىددىن شۇ چاغقىچە ناھايىتى ئاز پۇل ساناپ ئادەتلەنگەنىدى. باشقىلارمۇ شۇنداق. ئەمدى كۆر، پىياز كۆكى، ئانار چېچىكى، سالپاڭ قۇلاق، كاۋا چېچىكى، نەشەرەڭ بەگ، كۆكبېشى... پۇلنىڭ ئېتى ئىدى، ئەركىلىتىپ قويۇۋالغان. پات - پات شۇنىڭ گېپى بولىدىغان بولۇپ قېلىشتى، بىرەر يېرىم دەم ھاردۇقىنى ئېلىپ ئولتۇرۇشقاندىمۇ. ھەممەيلەننىڭ چىرايى باشقىچە، كۈلىشىدۇ، ئۆزىچە، يەنە ئۆزىنى ئوڭشىۋېلىپ پىچىرلايدۇ «ساراڭدەك» ... يەنە كۈلىدۇ، يۈرىكىنىڭ بىر يېرى ئىسسىققىنە بولۇپ. بارماقلىرىنى پۈكۈشىدۇ، ئاشۇ قېتىپ يۇلغۇن پايىسىدەك بولۇپ كەتكەن بارماقلىرىنى يەرگە جىجىشىدۇ. قوناق دېنىنى ساناپ، دەم بىر بۆلەك قىلىپ قوشۇشىدۇ، دەم ئىككى بۆلەك قىلىپ ئايرىشىدۇ. داڭگال بىلەن چوت سوقۇشىدۇ. توڭگۇز قۇلاق كۆكبېشىغا چوڭراق داڭگال، نەشەرەڭ خانىغا كىچىكرەك داڭگالنى ئاتىشىدۇ.

مۇشۇ پۇل ئالدىرىتىپتىكەن، ئەمدى كامالىددىننىڭ ئۇيقۇسى كەلمەيدۇ. بىكار ئولتۇرۇش دېگەن نەدە! تاڭ ئاتقىچە كۆزىنى پارقىرىتىپ ۋاسا ساناپ ياتىدۇ. ئالدىرىغانسېرى بۇ تاڭ ئاتمايدۇ. ئۇنچە جىق خىيال قىلمايدىغان كاللا ئىدى، بۇ كاللا ئەمدى خىيالنىڭ تولىلىقىدىن يېرىلىپ كېتەي دەيدۇ. نېمە خىيال بولاتتى، ئاشۇ بىرنى ئىككى قىلىشنىڭ خىيالى ...

9

كامالىددىن بورىلىرىنى ھادىغا ئۆتكۈزمەي قويدى. ئۇ، ھادى بىلەن ئۈرۈمچىدىن كەلگەن ھېلىقى ئوقەتچىنىڭ مەھەللىدىن يىغىۋالغان بورىسىنى ئۈرۈمچىگە ئەمەس، تاغ ئىچىگە ناھايىتى چوڭ بىر تۈرۈلۈش سېلىۋاتقان بىر شىركەتكە ساتىدىغانلىقىنى بىلىۋالدى. قارىغۇدەك بولسا، ھادەكلەر مەھەللىلىكلەردىن يوقىنىڭ ئورنىدىكى باھادا سېتىۋالغان بورىلارنى ئۇلارغا ئون ھەسسە يۇقىرى

...ادا ئۆتكۈزىدىكەن. ئۇلار بەك ئېھتىياج-
...ى بولغاچقا، تېپىلغىنىغا خۇش بولۇپ
...شۈرۈپتۇ.
— ما ئىشنى كۆر، كولدۇرلاپ يۈرۈپتۇق
...ەسمۇ بىز؟ — دېدى ئۇ شېرىكەتتىنىڭ
...لگە بېلىق ئۇقۇشقىلى كەلگەن ئادەمى
...ەن كۆل بويىدا، قومۇش ئورۇۋاتقان
...ردە تەرەپپال ئۇچقىشىپ قېلىپ،
...اڭلىشىپ قالغان كامالىددىن چىشلىرى-
...ى غۇچۇرلىتىپ، — قاپاققا سېلىپ
...لدۇرلاتسا ...

...بىلگۈدەك بولسا، ئۇلارغا ناھايىتىمۇ
...غۇن بورا كېرەك ئىكەن. كامالىددىننىڭ
...ورسىقىغا بىر جىن كىردى. ھادەك
...لغاننى ئۇ قىلالمامدۇ، نېمىسى كەم؟

...شۇنىڭ بىلەن ئورغىقىنى تاشلاپ،
...لىقى ئادەمنى تازا ئوبدان مېھمان
...لدى، كۆل بويىدىكى ئاشپۇزۇلدا.
...نېمە دېگەنبىلەن كۆللۈك بولغاچ-
...بېلىقچىلار بىلەن ئۇلپەتچىلىكى بار
...ى، ئۇ ئادەمنى بىلىقچىلارنىڭ دۆكاسى
...لەن ئۇچراشتۇرۇپ، ئۇنى دېمەك،
...ۇنى دېمەك بىلەن بېلىق باھاسىنى
...ئادەمنىڭ پايدىسىغا توغرىلاپ قويدى.
...چە ئون تونا ئالىدىكەن. ئۇ ئادەم
...ىمۇ خۇش بولدى. يەنە تېخى ئۇ
...ەم كېتەر ۋاقتىدا 50 — 60 كويلۇق
...قنى كامالىددىنغا بىكىرىنغا كۆتەرتىپ
...ويدى. ئاخىرىدا ئۇلار بورىلارنى
...الىددىنىدىن ئالىدىغان، كامالىددىن
...دەكتىن ئەرزانراق بېرىدىغان، ئۇلار
...ىڭ بۇياقىسىغا ھادەك بىلەن ئالغۇ -
...رگۇ قىلمايدىغان، كامالىددىن ئەرزان
...رگىنى ئۈچۈن، بورىنى ئۆزلىرىنىڭ
...شىنىسىنى ئەۋەتىپ ئېلىپ كېتىدىغان
...ولدى. كامالىددىن كۆزگىچە — تاغقا قار
...ۈشۈپ كەتكىچە سىلەرگە لازىملىق
بورىنىڭ ھەممىسىنى ئۆلگۈرتۈپ تەييارلاپ
بېرەلەيمەن، دەپ مەيدىسىگە ئۇردى.
ئىككى تەرەپ رازى - رىزا بولۇشۇپ
شۇنىڭغا كېلىشىپ توختام تۈزۈشتى ئاخىر.
ئەمدى كامالىددىننىڭ بېشىغا دۆلەت
قۇشى قونغانىدى. مۇبادا مۇشۇ سودىدا
دېگىنىنى قىلالىسا، ئۇ چاغدا كامالىددىن
مۇشۇ مەھەللىنىڭلا ئەمەس، پۈتكۈل
يېزىنىڭ بېيىغا ئايلىناتتى، ئۇنىڭ
ئۈستىگە ئۈرۈمچىدىن كەلگەن ھېلىقى
كاززاپ بىلەن ھادەك دېگەننى بىراقلا
ئوڭدا قوياتتى. كامالىددىن
مۇشۇلارنى خېلى بۇرۇنلا، ھادەك ئۇلارنى
ئاشپۇزۇلدىن ئىتتىنى قوغلىغاندەك سەتلەپ
قوغلىۋەتكەن ھېلىقى كۈنىلا — ئۈرۈمچىلىك-
نىڭ پومپىيوپ تۇرغان پۇل سومكىسىنى
كۆرگەن ھېلىقى چاغدىلا ئارزۇ قىلغانىدى.
لېكىن بۇنى پەقەت ئارزۇلا قىلاتتى، ئىشقا
ئاشار دەپ ئىشەنمەيتتى، بولۇپمۇ بۇنچە
تېز ئىشقا ئاشار دېمىگەنىدى. مانا ئەمدى
كۆرۈۋاتقان چۈشى بىردىنلا ئوڭىغا
ئايلىنىپ قالغانىدەك بولدى.

كامالىددىننىڭ بېشى كۆككە يەتتى.
خۇشلىقىدىن پۈتۈن تېنى لاۋۇلداپ كەتتى.
ئۇ شۇ كۈنىلا مەھەللىگە يېنىپ كېلىپ،
ئۆيىگىمۇ كىرمەستىن توقۇلۇپ بولغان،
توقۇلۇۋاتقان بورىلارنى ئۇقۇشتى. ئۆيمۇ
ئۆي يۈرۈپ ھادەكتىن ئىككى - ئۈچ موچەن
ئۈرە باھادا سېتىۋالىمەن دەپ ئېلان
قىلدى. دېھقان دېگەن پۇلنى تونۇيدۇ،
ھادىغا ساتسا نېمە بولىدۇ، كامالىددىنغا
ساتسا نېمە بولىدۇ. پۇلنى كىم جىق
بەرسە شۇنىڭغا ساتمامدۇ!

ئەتىسىدىن باشلاپ بورىچىلار بورىلىرىنى
كامالىددىننىڭ بورا باسىدىغان يېرىگە
توشىغىلى تۇردى. كەچكىرگىچە ئۇنىڭ
سېتىۋالغان بورىلىرى بىر - ئىككى يۈز

پارچىغا يېتىپ قالدى. ھادى ئىشنىڭ نېمە بولۇپ كەتكىنىنى چۈشىنەلمەي، ياكى كامالىددىندىن ئېغىز يېرىپ سورىيالماي، پوقىنى بوغۇزلاپ نەچچە قېتىم چۆرگىلەپ كېتىپ قالدى. ئۇ، كامالىددىننىڭ بىر شۇملۇق قىلىۋاتقانلىقىنى ئاخىرى چۈشىنىپ يەتتى-دە، ئىچىگە تىنىپلا قالدى. كۈتمىگەندە كامالىددىنغا پۇت ئاتىدىغىنىمۇ چىقىپ قالدى. يېغى ياندىن قوپار، بالا كەلسە قېرىنداشتىن دېگەندەك، ئۇ، كامالىددىننىڭ كىچىكىدىن بىر ئىشتاننى بىللە كىيىپ چوڭ بولغان ئاغىنىسى رازىق دارازا ئىدى.

— «مەندىن بورا سېتىۋالمەن دېمە! سەنمۇ ئىنسابلىقراق بول، مەھەللىنىڭ بورىسىنىڭ يېرىمىنى مەن سېتىۋالسام، يېرىمىنى سەن ئال، بېيىساق تەڭ بېيىيلى ...» كامالىددىن ئۆكۈپ-تاتىرىپ كەتتى: «كىمگە ساتىسەن بوراڭنى؟» رازىق كۈلدى: «سەن ساتقان يەرگە، سەن كىمگە ساتساڭ مەنمۇ شۇنىڭغا!» كامالىددىننىڭ جان-پېنى چىقىپلا كەتتى. رازىق دېگەنمۇ ئادەممۇ؟ ئىلگىرى كىمنىڭ تېگىدە قاپتىكەن؟ ئۇ ئەمدىلا بىر ئىشنىڭ بېشىنى تۇتقاندا ماراپ تۇرغاندەك نەق تۇمشۇقىنىڭ تۈۋىدىن قوپۇۋاتىدا؟ ئۇ قانداق بىلىپ قالغاندۇ؟ ئاپلا؟... كامالىددىننىڭ پېشانىسىدىن مۇزدەك تەر تامچىلىرى تەپچىپ چىقتى. ھېلىقى ئاشخانىدىكى مۇسا گەنجىڭ دېگەن بۇ دارازىنىڭ ئاغىنىسى ئەمەسمىدى؟ ھېلىقى ئادەم بىلەن كامالىددىن ئاشخانىدا — تاماق ئۈستىدە سۆزلىشىۋاتقاندا، مۇسا دېگەن شۇم ئاياغ ئالايىتەن بىر چەينەك چاي دەملەپ كەلگەن بولۇپ، ئوغرى مۈشۈكتەك كۆزىنى پارقىرىتىپ بىردەم ئولتۇرغان ئەمەسمىدى؟ ۋاي كامال، ئەقلى دۆمبىسىگە ئۆتۈپ قالغان كامال! شۇنچە مۇھـ گەپنى ئۆتە-ساپا شۇ ئاشخانـ ئولتۇرۇپ دېيىشىپ كەتكىنىچۇ، ئىشـ تالاغا چىقىپراق دېيىشسە بولماسمىدى شۇ مۇساقىنىڭ شۇم ئېغىزلىقىدىن قولـ تېگىۋاتقان ئاشتىن ئايرىلىپ قالار ئەمدى؟ ياق! قېنى نوچى بولسا رازىقـ قىلىدىغىنىنى قىلىپ باقسۇن؟ ئورۇـ ئىنەكنىڭ پوقى يوغان دېگەندەك، چوڭ چىچقى بىلەن بورا سېتىۋالغۇدەك ئۇنچىلىك جىق پۇلى نەدە ئۇ كۆك پىتىنىڭ؟ مەھەللىنىڭ بورـ سىنىڭ يېرىمىنى سېتىۋالارمىش تېخى يامىنى كەلسە كامالىددىن بورىنىڭ ھازىرقى باھاسىغا يەنە ئىككى موچەندىن قوشۇپ نەرقىنى بىر ئۆستۈرىدۇ، ھەتتا ئۈچ موچەن، ئۇ چاغدا ئۇنىڭ پۇلى چىقىشا مدىكىن؟ نېسىغا مۈشۈك ئاپتاپقا چىقمايدۇ ھازىر! نېسىغا بورا بېرىدىغان بورىچى يوق ئەمەسمىدى! شۇنداق قىلىش كېرەك ھازىرقى باھادىن بەش ھەسسە ئۆرە ئالسىمۇ زىيان تارتمايدۇ كامالىددىن، تېخى ھەسسىلەپ پايدا ئالىدۇ. ئۇنداقكەن نېمىدىن قورقىدۇ! ئۆيدىكى كالا-پالا قوي-پوي دېگەننى، ئېشقىلىپ پۇلغا يارايدىغانلىكى نەرسىنى سېتىپ بولسىمۇ بورىنىڭ ھەممىسىنى يىغىۋالىدۇ. چىدىغانغا چىقارغان. رازىقنىڭ پۇلغا يارىغۇدەك نېمىسى بار، ساتاي دېسىمۇ؟ مايماق تەخىيىدىن باشقا ...

شۇ كۈنىدىن باشلاپ كامالىددىن رازىق بىلەن گەپلەشمەس بولدى. ئۇ ئەتىگەندىن كەچكىچە ئۆيىمۇ ئۆي چېپىپ يۈرۈپ بورا يىغىدىغان بولدى. توقۇلۇپ يېرىم بولغان بورىغىمۇ ئالدىن پۇل تۆلەپ قويىدى. ئۇن نەچچە ئائىلىگە پۈتۈن بورىلىرىنى كامالىددىنغا ئۆتكۈزىدىغانغا ئالدىن زاكالەت بەردى. بورىچىلار ھەيران بولۇشتى.

يران بولۇشتى ھەم خۇشال بولۇشتى. بو-
نىڭ باھاسى ئۆسكەندى. چۆنتەكتىكى
ول ئاۋۇغىلى تۇردى، ئۇلار ئەمدى
نى تىكىپ دېگۇدەك ئىشلەيدىغان
وپ كېتىشتى. نېرىسىنى جىق ئويلاپ
تىشمىدى.
رازىقمۇ ھەدەپ بورا يىغىۋاتاتتى. ئۇمۇ
بىساتىنى ساتتى بولغاي، كامالىددىن
نىڭ باھاسىنى ئۆستۈرۈۋەتكەن
سىمۇ، يەتتە-سەككىز ئائىلىنىڭ بورىسىنى
لىۋالدى، كامالىددىننىڭ ئۇرۇنۇشلىرى
ار كەتتى. باھانى ئەمدى ئۆستۈرۈۋېرەي
ە كۆڭلى ئۇنىمىدى. شۇنداقتىمۇ، ئۇ
ىر كۇنى ئەمەس بىر كۇنى رازىق دېگەننى
ئۇنىڭ يالىقىنى يالاۋاتقان يەتتە-سەككىز
كانى «جان ئاكا» دېگۈزمەي قويمايمەن
ەن خىيال بىلەن ئۆزىنى ئاۋۇندۇردى.
لەر ئۆتمەكتە ئىدى. كامالىددىن بىلەن
ق، بىرسى مەھەللىنىڭ ئۇ بېشىدا،
ى مەھەللىنىڭ بۇ بېشىدا بىر-بىرسى-
تاشلىنىش ئۇچۇن خىرىس قىلىشىپ،
كىرىشىپ ياتقان ئىككى يولۋاستەك
وپ قىلىشتى. ئۇلاردىكى بۇ ئۆزگىرىشنى
يلاپ يەتكۇدەك ئادەم يوق ئىدى.
ىسى ئۆز ئىشى بىلەن ئاۋارە ئىدى...

10

... مەھەللىدە توك پەيدا بولدى.
دەك قاراڭغۇ ئۆيلەر تورۇسنى ئېچىۋەت-
تەك يورۇپ كەتتى. ھادىنىڭ لاپىلىرىنى
لاشقا كىمنىڭ چولىسى، يوتقانغا
كىلىپ ئولتۇرۇپ تېلېۋىزور كۆرۈدىغان
پ. دەسلەپىدە ھادى، كەينىدىنلا
الىددىن، ئۇنىڭدىن كېيىن سىياۋۇش،
لىمان موتو① دېگەن نېمىنى ئېلىشتى،
ىشەك ئېشەكتىن قالسا، قۇلىق... »
يشىپ. كەينىدىن يەنە بىر-ئىككىسى.

ئەمدى ئىش دۆڭ. گۇلدۇرلىشىپ شەھەرگە
چېپىشىدۇ، شەھەردىن قايتىپ كېلىشىپمۇ
خۇمارى بېسىلماي مەھەللىنىڭ كوچىسىدىن
چاڭ چىقىرىشىۋېتىدۇ. ئاۋازى يامانمۇ
نېمە ئىكەن ئۇنىڭ، ئۆيلىرىدىن چىقىشىپ
تاماشا كۆرۈدىغانلارنىڭ قۇلاقلىرىنى
پۈتتۈرۈۋېتىدۇ ... سىياۋۇش يەنە ئۇن
زاۋۇتى، ياغ زاۋۇتى قۇرىمەن دەپ
پالاقلاپ يۈرىدۇ.

ئاشپۇزۇلنىڭ ئالدىدىكى مەيدان ئەمدى
رەسمىي بازار بولۇپ قالدى. ھۆكۈمەت
دۇكان سالدى. شەھەردىن چىققان چەرچىن
مالچىلار ئەمدى «بوتكا» دەيدىغان تۆمۈر
دۇكان قۇرۇۋالدى. ھەممە نېمىنى سېتىشى-
دۇ، جاندىن باشقىسىنى. ھادى خوتۇنىغا
ماگىزىن ئېچىپ بەردى، ھاراق-شاراب،
تاتلىق-تۈرۈم ساتىدىغان. يېرىم
كېچىدە بارساڭمۇ ئېچىپ بېرىدۇ...
بېلىقچىلارغا بوپ بەردى. ئەمدى توپا-
چاڭ يەپ شەھەرگە يورغىلاشنىڭ ھاجىتى
قالمىدى. پۇل بولسا، جاڭگالدا شورپا
دېگەننىڭ ئۆزى شۇ. جاڭگالمۇ دېمەيسەن
ئەمدى، توپا چىڭداپ قوپۇرۇۋالغان
ئۆيلەر چېقىلىپ، ئورنىغا پىششىق خىشتىن
پېشايۋانلىق ئۆيلەر سېلىنىۋاتىدۇ. ئەتە-
ئۆگۈن بىنا سالدىغىنىمۇ چىقىپ قالامدۇ
تېخى!

ئادەملەر ئۆزگىرىشتى. گەپ-سۆزلىرى،
مېڭىش-تۇرۇشلىرى باشقىچە ئەمدى. ياشلار
بورىغىلا قاراپ ئولتۇرمايدۇ، شەھەرگە
بېلىق ئاپىرىپ ساتىدۇ. شەھەر بىلەن كۆل
ئوتتۇرىسىدا ئۇچ چاقلىق موتو بىلەن كىرا-
كەشلىك قىلىشىدۇ. بىر-ئىككىسى
شەھەردىمۇ دۇكان ئېچىۋالغان گەپ...
خۇدايىمنىڭ بەرگىسى كېلىپ قالسا بىردەم-
لىك ئىش ئىكەن، ئەسلىدە!

---

① موتسىكلىت.

هادى بورىچىلىقتىن قالغاندىن كېيىن، ئاشپۇزۇلنىڭ يېنىغا ئېچىۋالغان دۇكىنىغا كۆچمىگىلى تۇردى. نە - نەلەردىن مال يۆتكىدى. توخۇ گۆشى پىشۇرۇپ سالدى. خوتۇنى يامان ئۇستىكەن توخۇ پىشۇرۇشقا، يىراق - يېقىندا ئۇنىڭدەك ئۇستا يوق ئىدى. بۇ يەرلىكلەرگە قالتىس تېتىپ كەتتى، هاراق دېگەن ئۇقەت بىلەن. ئۇنىڭ ئاشپۇزۇلى ئىلگىرىكىدىنمۇ بەك قاينايدىغان بولۇپ كەتتى، ئەمدى ھەممە ئادەمدە پۇل بار ئىدى. بولۇپمۇ ياش باللىدا. ئۇلار بۇ يەردە ياشايتتى، يايرايتتى، باغ پاخلىمىدەك. يېرىم كېچىگىچە، تاڭ ئاتقىچە.

مەھەللىنىڭ يىگىتلىرى دەسلىپىدە هاراق دەيدىغان ئوت سۈيىنى ئىچىشتىن قورقۇشتى، «مەست بولۇپ قالساق قانداق بولار - ھوي!» دېيىشىپ داجىشتى. ھادى ئۆگەتتى، ئۇ قورقمايدىكەن، ئۆزى ئىچىپ بېرىپ كۆرسەتتى. يېڭى ئېقىمدىن سۇ ئىچىشكە ئۆگىنىۋاتقان ھايۋانلاردەك مەھەللىلىك باللار خۇدۇكسىنىشىپ بىر - بىرلەپ قوللىرىغا ئېلىشتى رومكىنى. قورقۇپ - قورقۇپ تېتىشتى. داجىپ تۇرۇۋالغانلارنى: «ئوغول بالىمۇ، يا مازمۇ سەن؟» دەپ قىزارتتى ھادى كۆزىگە كىرىۋېلىپ، رومكىسىنى دېۋەيلەپ. ئاخىرى ئىچىشتى. كېيىنىگە بېرىپ چىنە بىلەن ئىچىدىغان بولۇشتى. ئىچكەن دېگەن ماۋۇ! دەپ.

مەھەللىك ئوروق - ئاۋاقلار ئەتلىنىپ قېلىشتى؛ ئىنجىمارۇقلار تەيلىنىپ قېلىشتى. لېكىن تەيلىنىپ قېلىشقانلىرىدىن كېيىن ئادەمگە ئوخشىماي قېلىشتى. ئۆزلىرىگە ئوخشىماي قېلىشتى. ئىچىشكەنلىرىدىن كېيىن...

11

مەھەللە باللىرى ئەمدى ھادەكنىڭ ئاشپۇزۇلىدا كوندىلا ئىچىشۋازلىق قى... شىدىغان بولدى. هاراق ئۇلارغا ئىس... كۆرۈنۈپ، ھاياتىنىڭ بىر قىسمىغا ئاي... نىپ قالغانىدى. گويا ئۇنىڭسىز ياشا... مايدىغان بولۇپ قالدى. ھادىمۇ دى... شۇنى كۆتكەندەك ئۇلارنى قىزغىن كۆت... ۋالاتتى. بىرىنى دېسە، ئىككىنى ئىچكۈز... تى. ئەمدى ئۇنىڭغا پۇل تاپماق ئوڭاي... ئىدى. ياش باللارنىڭ كوندۈزى ئىشلە... تاپقىنى كەچتە ھادىنىڭ غەللىسىگە تۆكۈ... لىۋېرەتتى. مەھەللىنىڭ يىگىتلىرى كوندۈزى قوتازدەك ئىشلەيتتى، كەچتە بولسا غىققىد... ئىچىشىپ كالىدەك ھۆركىرىشەتتى. ئېرىق... دۇم چۈشۈپ خورتىلداپ يېتىشاتتى. گاھ... دا ئەرزىمىگەن بىر ئېغىز گەپ ئۈچۈن بىر - بىرىنى قانغا چىلىشاتتى. تاياق يېگەنلىرى كېچىچە ھۇۋلاپ چىقاتتى... بوگون بىرىنى ئۇرۇۋالغىنىنى ئەتىسى يەنە بىرى ئۇرۇۋالاتتى. ئۆچمىنى بۇ يەرد... ئالالمىسا، ئۆيىگە يېنىپ بېرىپ خوتۇنىنى ئۇراتتى. دادىسىنى بوغقانلارمۇ چىقتى... نېمەڭگە نېمە يەتمەي شۇنچە ئىچىسەن ئاشۇ ئېشەك سۈيدۈكىنى، ساق كاللىنى ساراڭ قىلىپ، دېگىنى ئۈچۈن...

ئىلگىرى پالانچىنىڭ بالىسى شەھەرد... هاراق ئىچىپتىمىش دېگەننى ئاڭلاپ قالسا، چوڭدىن - كىچىككىچە ئاڭلىغانلا... ئادەم كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ: «توۋا!» دەپ ياقىسىنى تۇتۇشاتتى. مانا ئەمدى ئاشۇنداق بىر مەھەللىدە ماڭدامدا بىر مەست يولۇقاتتى. ئەسكى تامنىڭ تۈۋىدە دومىلاپ ياتقان، جىگدە چومىقىغا ئارتى... لىپ نو كەلتۈرۈپ قۇسۇۋاتقان، ئالا - تاغىل ۋارقىراۋاتقان...

ھەر شەنبە ياكى يەكشەنبە كېچىسى مەھەللىك باللار بىلەن مەھەللە بازىرىغا ئويۇنغىلى كەلگەن بېلىقچىلار ئوتتۇرىسىدا

ئۇرۇش - جودا بولۇپ تۇرىدىغان بولدى. بىرى «كۆللۈكلەر» دېيىشسە، يەنە بىرى «چۆللۈكلەر» دېيىشىپ. گاھىدا بۇنداق ماجرالار قان تۆكۈشكە ئېلىپ بارىدىغان بولدى. ھۆكۈمەت مەھەللىدىن ساۋۇت چولاقنى ئاكىسى بىلەن تۇتۇپ كەتتى. بېلىقچىدىنمۇ ئىككى - ئۈچىنى. ئۇلارنى بىر نەچچە يىللىقتىن كېسىۋەتتى. ئىلگىرى جېنىنى ئاران باقىدىغان، ئىككى ئېغىز گېپىنى تېپىپ قىلالمايدىغان ساۋۇت چولاق شەھەرگە موتو بىلەن كىراكەشلىك قىلىپ يۈرۈپ، ساۋۇت لوبەن بولۇپ كەتكەنىدى. ئاشۇ چولاق مەستلىكتە زىيا دېگەن بېلىقچىغا پىچاق سېلىۋەتتى. يەنە بىر بېلىقچى ساۋۇت چولاقنىڭ قوۋۇرغىسىنى ئۇشتۇۋەتتى، ساۋۇت چولاقنىڭ گاچا ئاكىسى ۋېلەم بۇ بېلىقچىنىڭ كۆزىگە تاش بىلەن ئۇرۇپ، ئۇنىڭ بىر كۆزىنى قۇيۇۋەتتى، شۇنىڭ بىلەن ياتار يېرى سامانلىق بولدى. ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ھېلىقى ئوقەتچى بورا سودىسىدا ئوڭدا چۈشكەندىن كېيىنمۇ بۇ مەھەللىگە پات - پات چىقىپ تۇردى. «ئۆگىنىپ قاپتىمەن» دەيتتى سورىغانلارغا. ھادەك بىلەن ئولتۇر - قوپتا بىللە ئىدى. كېيىن مەھەللە بالىلىرىغا ئويۇن ئۆگەتتى ھادەك بىلەن ئىككىسى. پۇل ئويۇنىكەن. قىمار. كامالىددىنمۇ ئىچكىۋازلىقنىڭ ئاخىرىسىدا بىر - ئىككى قېتىم داخىل بولۇپ قالدى. قىزىق ئويۇن ئىكەن. كامالىددىنىنىڭ ئاڭلىغىنى بولمىسا كۆرگىنى يوق ئىدى. ھادەك بىلەن ھېلىقى ئوقەتچى ئېزىپ ئىچۈرۈپ ئۆگەتتى — تۆت ئوشۇقنى تاشلايدىكەن، چۈشۈشىنى ھەر ياغزىغا جورۇيدىكەن. بىردەمنىڭ ئىچىدە بىر مۇنچە پۇل يا ئۇيان، يا بۇيان بولىدىكەن. بۇگۈنمۇ شۇ. كامالىددىنمۇ قىزىقىپ قالدى. دەسلەپىدە پىياز كۆكىدىن تىكتى، كېيىنرەك توڭگۇز قولاقا چىقتى. شۇنداق قىلىپ بىر ئولتۇرۇشتا 100 كوي ئۇتۇۋالدى - دە، ئويىنىماي ئولتۇرۇۋالدى. مەھەللىلىك بالىلار چىدىمىغىلى تۇرۇۋىدى، ھادەك بىلەن ھېلىقى ئوقەتچى كامالىددىنىنىڭ تەرىپىنى ئالدى:

— كامالىددىن يېڭى ئۆگەنچى، بۇگۈن مۇشۇنچىلىك ئوينىسۇن، يەكشەنبە كەچتە بىر چوڭ تاۋكا بولىدۇ، كامالىددىن شۇ چاغدىزە، تازا ئوينايدۇ. ئۇ كۈنى ئەگەر مۇشۇنداق قىلسا، ئۇ چاغدا رەسمىي ماز دەيمىز ۋە پۇلىنى تارتىۋالىمىز. ياق، دەپ قويغان بىلەن ئۇنچىۋالا قىلىپ كەتمەيمىز. ئۇ كۈنى پۇلى بار بېلىقچىلار كەلمەكچى، پۇل دېگەننى خۇرجۇنى بىلەن كۆتۈرۈپ. ئۇلار قىمارنى ئەمدىرەك ئۆگىنىۋاتقان نېمىلەر، كامالىددىنچىلىكمۇ بىلمەيدۇ. مۇشۇ ئولتۇرغانلىرىمىز ئۇ بوڭقۇشلارنى بىرلىشىپ قىسماققا ئالىمىز، بىرىمىز ئاز بولغاندىمۇ ئۈچ — تۆت مىڭ كويدىن قومۇرۇۋالىمىز... ئۇ چاغدا قىمار دېگەننىڭ پەيزى بولىدۇ. قانداق، كامالىددىن، كېلەمسەن؟ يەكشەنبە كۈنى، ئىنىدىن...

كامالىددىن ئويلانمايلا ھىجايدى:

— كېلىمەن. كەلمەيچۇ؟ تۆت مىڭ دېدىڭما؟

— ھەئە، تۆت مىڭ!

ھادەك مەھەللىلىكلەرگە كۆزىنى قىسىپ قويدى. بۇ يەردە رازىق دارازىمۇ بار ئىدى. كامالىددىن بىلەن رازىق بىر سورۇندا ئولتۇرمىغىلى ئۇزۇن بولغانىدى. بۇگۈن بىر يەردە بولۇپ قالدى. لېكىن بىر - بىرى بىلەن گەپلەشمىدى. رازىق نېمىشقىدۇر ھادەك بىلەن يېقىنلىشىپ قالغاندەك ئىدى. ھادەك كامالىددىنغا بولۇشۇپ سۆزلەۋاتقاندا، كامالىددىن

ئۈرۈمچىدىن كەلگەن ھېلىقى ئوقەتچىنىڭ رازىقنىڭ بېقىنىنى باشقىلارغا تۇيدۇرماي چىمداپ قويغىنىنى كۆرۈپ قالدى. ما سولتەك بىلەنمۇ ئاغىنە بولۇپ كېتىپتىيا؟ ئىلگىرى ئولتۇرسا - قوپسا تىللاپ يۈرىدىغان ئادىمى بىلەن - ھە؟ شۇ چاغدا رازىقمۇ ھېلىقى ئوقەتچىگە قاراپ كۆزىنى قىسىپ قويدى. بۇلارنىڭ بىر كىچىك تىلى بارلىقىنى بايقاپ قالدى كامالىددىن. خۇددى كېلىشىۋالغاندەك ئۇلارنىڭ ھەممە گېپى، ھەممە سۆزى بىر يەردىن چىقىۋاتاتتى... نېمە ئىشتۇ، بۇ؟ كامالىددىن نېرىسىنى ئويلىغىسى كەلمىدى، ئۇنىڭ كاللىسىغا ئۆگۈنلۈككە بولىدىغان قىمار، تاراقلاپ تۇرغان 4 مىڭ كوي پۇل كىرىۋالدى. ھېلىقى ئوقەتچى كامالىددىننى قىمارغا تەلىيىڭ بار ئىكەن، نەدىلا ئوينىساڭ ئۇتقىدەكسەن دېگەنىدى. قىماردا پېشانىسى ئوچۇق ئىكەن. ئۇنداق بولغاندىكىن، ئويناپ تۇرسا بولغىدەك، مانا، ھەش - پەش دېگۈچە يۈز كوي ئۇتتى. ئۆگۈنلۈككە مەشەدە ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسىنى سىپىرىۋالمىسا ھېساب ئەمەس! كامالىددىن ھىجايدى ئۆزىچىلا.

ئۇ، سورۇندىن سۇغۇرۇلۇپ چىقتى. ھاراق تۇتماقتا ئىدى. كۆزىگە چىراغ ئىككى كۆرۈنۈۋاتاتتى. كېتىش كېرەك، قويىنىدىكى پۇلىنى بىرەرسى سوقۇۋالمىسۇن. ئۇ دەلدەڭشىگىنىچە ئاشپۇزۇلنىڭ ئالدىغا چىقتى. كامالىددىن ئۆيدىن چىقىشى ھامان ئۆيدە كۈلكە كۆتۈرۈلدى. قىزىق يېرى، بايا كامالىددىنغا ھۆرپەيگەن مەھەللە باللىرىمۇ ھادى، رازىق ۋە ئۈرۈمچىدىن كەلگەن ھېلىقى ئوقەتچىگە قوشۇلۇپ تېلىقىپ كۈلۈشۈشتى.

— كېلەرمۇ؟

— ۋاي، كېلىدۇ. ئوينىساملا ئۇتقىدەكمەن دەپ ئىشەندى بۈگۈن.

— ئۆگۈنلۈككە جىمى بورىسىنى ئۆتكۈزۈپ، پۇلىنى ئالىدۇ.

— ھەببەللى، شۇڭلا يەكشەنبە دېدىم ھەممىڭ كېلىش جۇمۇ؟

— كەلمەمدىغان، بۈگۈنكىنى 20 — 30 ھەسسە قىلىپ ئۇندۇرۇۋالىدىغان يەرگە كەلمەمدىغان.

يېزا ئاسمىنى قازان كۆمتۈرۈپ قويغاندەك قاپقاراڭغۇ ئىدى. گۈركىرەپ شەرقىي جەنۇب شامىلى چىقىۋاتاتتى. ئاشپۇزۇل بىلەن مەھەللە ئارىلىقىدىكى ئۆزۈكچىلىكتە بىرەر توسالغۇ بولمىغاچقا، شامال بۇ يەردە تېخىمۇ كۈچلۈك ئىدى. كامالىددىن چاپىنىنىڭ ياقىسىغا تۇمشۇقىنى تىقىپ، شامالنىڭ يۆنىلىشى بىلەن دەلدۈگۈنۈپ - دەلدۈگۈنۈپ كېتىپ باراتتى. بوران ئۇنى ئارقىسىدىن ئىتتىرىپ سوقۇۋاتقاچ، ئۇنىڭغا مۇشۇنداق مېڭىش كۆڭۈللۈك ئىدى. ئۇ شېرىن خىيال ئىچىدە لەيلەيتتى. بۈگۈن يۈز كوي، يەكشەنبە كۈنى 4 مىڭ كوي، ھە راست، يەكشەنبە كۈنى ئەتىگەندە بورىسىنى ئۆتكۈزىدۇ، 400 پارچە بورىسىنى! پاھ، مانا، باي بولدى دېسە قانداق ئىش ئىكەن دېگەنىدى. مانا مۇشۇنداق گەپ ئىكەن، ئۇ تەرەپتىن، بۇ تەرەپتىن كېلىدىكەن... پۇل - پۇلنى تاپىدىكەن... بۇ تېخى باشلانمىسى. 15 كۈندە 400 پارچىدىن بورىنى ئۆتكۈزگىلى تۇرسا 10 - ئايغىچە پۇل دېگەن قۇم بولمامدۇ، قۇم. مانا كۆر، كامالبايىنى... ماشىنا ئالىدۇ... ئۈرۈمچى دېگەن يەرگە ماشىنىنى ئۆزى ھەيدەپ بارىدۇ. ھادى كۆرگەننىڭ ھەممىسىنى كۆرىدۇ... ھادى قىلغاننىڭ ھەممىسىنى قىلىدۇ... ياشايدۇ، ئۆلۈپ كېتىدىغان جانغا...

ئۇ، قولىدىكى تاماكىسىنى ھوزۇرلىنىپ

بىر شورىدى. تاماكا بىلەن تەڭ بېشى پىررىدە قايغاندەك بولدى. ھادەك تاماكىغا بىر نەرسە قوشۇۋەتمىگەندۇ - ھە؟ ئەجەب كاللىغىلا چىقتىيا؟ ھېچنېمە دەپ بولمايدۇ، ئۇ تازنى. ئۆزىمۇ چېكىدۇ ئەمەسمۇ نەشە دېگەن نېمىنى، بالىلارنىڭ ھەممىسىگە ئۆگىتىپ بولدى... بۈگۈن باشقىچىلا جوخولۇق قىلىپ كەتتىغۇ؟ تاماكا تۇتۇپ، چاي قۇيۇپ، ھاراق قۇيۇپ... يەنە تېخى ئۇنىڭغا بولۇشۇپ، مەھەللىدىكىلەرنىڭ ئۆكتىسىدىن قاچۇرۇپ... بولىدىغان تاز، بولمىسا... كامالىددىندا پۇل بار ئەمەسمۇ؟ ئەمدى ئۇلار ئۇنىڭ ئايىغىدا ئۆمىلەيدۇ، ھادەكتەك... رازىقمۇ... ھەئە، رازىقمۇ! رازىق گەدىنىنى قوپۇرۇپ يۈرىدۇ، يېنىچە قىر چىقىرىپ... سەن دارازىنىمۇ بىر كۈنى «جان ئاكا» دېگۈزىدۇ، كامالىددىن...

كامالىددىن بىر نەرسىگە ئۈسكەندەك قىلدى - دە، تۈمشۇقىنى ياقىسىدىن، چىقاردى. ئۇ، خىيال بىلەن بولۇپ يولدىن چىقىپ، شورلۇق تۈز لەڭگە بېسىقلىق بورا دۆۋىسىنىڭ قېشىغا كېلىپ قاپتۇ. كامالىددىن كۆزىنى يوغان ئاچتى. بورا دۆۋىسى؟ رازىقنىڭ؟ ئۇ مۈتتەھەممۇ خېلى يىغىپتۇ، بىرەر يۈز پارچە چىققۇدەك. خىيالىدىن، يەكشەنبە كۈنى بورا ئالىدىغانلارنى مۇشۇ بورىسى بىلەن ئىلىشىپ، ئۇلارغا چوپقەت بولغىدەك... ئۇ چاغدا كامالىددىننىڭ بورىسىنىڭ كۈرسى چۈشىدۇ. ياق... خېرىدارنى كامالىددىن بىراقلا تارتىپ كېتىدۇ، ئۇ چاغدا...

كامالىددىننىڭ چىشلىرى كاسىلداپ، پۈتۈن ئەزايى تىترەيتتى، كۆزلىرى ھازىرلا چىقىپ كېتىدىغاندەك چەكچىيىپ كەتتى. ئۇ... ئۇ بۇرۇنراق نېمىشقا ئويلىمىدىكىن؟ ئويلىمىدى ئەمەس... ئويلىدى، لېكىن ھېچنەرسە قىلالمىدى، يەتتە ـــ سەككىز گادايىنى بوراڭنى رازىققا ساتماي ماڭا سات دەپ تۇسۇپ قالالمىدى. رازىق ئوقۇتۇۋەتكەن ئوخشايدۇ ئۇ چۆپچىلەرنى... ياق، ئاشۇ رازىققا خېرىدارنى تارتقۇزۇپ قويغىچە ئۆلۈۋالسا بولىدۇ... ئۇ، قولىدىكى تاماكىسىنى قاتتىق شورىدى. شامالدا تاماكا چوغى چىرسىلداپ، چېچىلىپ ئۇچتى. كامالىددىن تاماكا چوغىغا چەكچىيىپ قاراپ قالدى. تۇختاپ تۇر! مانا يولى تېپىلدى. بىراقلا... ھەممىسىنى... ھە ئەمدى دۈشمەنلىشىپ باقە قېنى؟...

كامالىددىن ئەتراپقا كۆز يۈگۈرتتى. ئىنسى - جىن كۆرۈنمەيدۇ. بوران ھۆركىرەيدۇ. مەھەللە تەرەپتىن ئىتلارنىڭ ئەنسىز قاۋىغىنى ئاڭلىنىدۇ. بىر ئېشەك ئاچچىقى كېلىۋاتقاندەك جان - جەھلى بىلەن ھاڭرايدۇ. ئاسماندا بىر تالمۇ يۇلتۇز كۆرۈنمەيدۇ.

كامالىددىن كۆپ ئويلىنىپ تۇرماستىن قولىدىكى تاماكىنى قاتتىق بىر شورىۋېلىپ، قىپقىزىل يېلىنجاپ تۇرغان تاماكا قالدۇقىنى شامالدا شالدىرلاپ تۇرغان بورا دۆۋىسىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدىكى ئاراشقا تاشلىۋەتتى - دە، ئالاق - جالاق قىلىپ ئەتراپىغا قاراۋېتىپ، يول تەرەپكە ئەمەس، شىۋاقلىق تەرەپكە پايپاسلاپ يۈگۈردى ۋە يىقىلىپ - قوپۇپ، ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ، مەھەللىنىڭ نېرىقى بېشى بىلەن ئايلىنىپ ئۆيى تەرەپكە كېتىپ قالدى.

12

ئەتىسى، مەھەللىدىكىلەر رازىقنىڭ بورىسى بېسىلغان مەھەللە سىرتىدىكى تۈزلەڭدە بىر دۆۋە قومۇش كۈلىنى كۆردى. كۈل دۆۋىسىنىڭ يېنىدا رازىقنىڭ كېسەلچان قېرى ئانىسى خۇددى بالىسى ئۆلگەندەك ھازا ئېچىپ پۈتۈن ئاۋازى بىلەن زارلاپ يىغلىغىنىچە مۈكچۈيۈپ ئولتۇراتتى.

رازىقنىڭ يۈز نەچچە پارچە
بورىسى كۆيۈپ كېتىپتۇ، بىر قالام پاخال-
دەك ئەمەس. ئاز بولغاندىمۇ 7 — 8 يۈز
كوي كۆلگە ئايلانغانىدى. رازىق ئانىس-
دىن سەل نېراقتا، ئىككى قولى بىلەن
بېشىنى چاڭگاللىغىنىچە چاتىرىقىغا قاراپ
ئولتۇراتتى. ئۇ غىق مەست ئىدى. كىشى-
لەر ئۇنى هادىكىنىڭ ئاشپۇزۇلىدا ئېغىناپ
ياتقان يېرىدىن تارتىشتۇرۇپ ئەكەلگەنى-
دى. ئۇنىڭ ئاغزى گەپكە كەلمەيتتى،
چىرايى ئاشۇ دۆۋىلىنىپ ياتقان قومۇش
كۆلىدەك قارىيىپ كەتكەنىدى.
ئادەملەر بارغانسېرى كۆپەيدى. رازىقنىڭ
ئانىسىنىڭ نالە - پەريادىغا، رازىققا بور-
سىنى ئۆتكۈزۈپ تېخى پۇلىنى ئالمىغان
ئامانقۇل چورۇقنىڭ خوتۇنىنىڭ يىغىسى
قوشۇلدى. ئادەملەر دەم غىق مەست پېتى
دەلدۈگۈنۈپ ئولتۇرغان رازىققا، دەم دۆ-
ۋىلىنىپ ياتقان قومۇش كۆلى دۆۋىسىگە،
دەم تولا يىغلاپ ئۇنى پۇتۇپ ئايلىنىپ
قالاي دەپ قالغان رازىقنىڭ
ئانىسىغا قاراپ ئېغىر تىنىشىپ بىر - بىر-
لەپ كېتىپ قېلىشتى.

13

ئەتىسى شەهەردىن ساقچىلار چىقتى.
مەهەللىلىكلەردىن ئۇنى - بۇنى سورىدى.
كېيىن هادىكىنىڭكىگە كېلىشىپ، ئاخشام
ئولتۇرۇشقانلارنى دېرەكلىدى. هادى ساق-
چىلارغا هەدەپ جوخولۇق قىلغاچ، سىرلىق
هىجىيىپ، ئۇلارنىڭ قولىقىغا كۇسۇرلىغىلى
تۇردى. كامالىددىن ئاشپۇزۇلدا ئىدى. ئۇ،
تىك - تىڭلاپ كەلگەنىدى. ئاش يېيگەن بو-
لۇۋالدى. ساقچىلار كامالىددىنغا هومۇيۇپ
قاراشقىلى تۇردى. كامالىددىننىڭ يۈرىكى
ئاسقىپ كەتتى. ئۇ، هادىككە گۈلۈيۈپ قا-
رىدى. هادىك بىر پىيالە چاي ئەكىلىپ
كامالىددىننىڭ ئالدىغا قويۇپ، هىجىيىپ،
پىچىرلىدى:
— ساقچىلار سېنى تۇتىمىز دەيدۇ،
دەررۇ قاچ. ئۇرۇمچىگىلا.
كامالىددىن چاچراپ قوپتى:
— ئاناڭنىڭ قېشىغا قاچىمەنمۇ؟
ئۇنىڭ چىرايى تۆمۈردەك كۆكىرىپ،
بويۇن تومۇرلىرى بورتۇپ چىققانىدى:
— ... تۇتنى يا مەن ياقمىسام... مېنى
نېمىدەپ تۇتقىدەك...
ئۇنىڭ لەۋلىرى تىترەپ كەتتى.
ساقچىلار تاماق يەپ بولۇشنى كۈتۈپ
ئولتۇرۇشقاندەك كامالىددىنغا قادىلىپ
تۇرۇۋېلىشتى. كامالىددىننىڭ گېلىدىن ئاش
ئۆتمىدى، نېرىسىغا ئىتتىرسە، بېرىسىگە
يېنىپ. ئاخىرى چوكىنى تاشلاپ تەخسىنى
سۈرۈپ قويدى - دە، پېشانىسىدىكى مۇز-
دەك تەرنى يەڭگى بىلەن سۈرتۈپ ئورنىدىن
قوپتى.
— مەيەرگە كەل. كامالىددىن دېگەن
سەنمۇ؟
كامالىددىننىڭ پۇت - قولى تىترىگىلى
تۇردى. بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ ساقچى-
لار ئولتۇرغان شىرەگە باردى.
— هەئە، مەن...
ساقىلى ئۆسۈپ كەتكەن، قاراهۇتۇق
ساقچى ئېشەك ئوغرىسىغا قارىغاندەك ئۇنىڭ-
غا يەر تېگىدىن قارىغىلى تۇردى.
— ئاخشام بۇ يەردىن ئۆزۈڭ يالغۇز
كەتتىڭمۇ؟
— ياق، سىياۋۇش بىلەن كەتتىم.
— سىياۋۇش دېگىنىڭ كىم؟ قېنى ئۇ؟
نەگىچە بىللە ماڭدىڭلار؟
ئەتراپتا ئادەملەر كۆپ ئىدى. بۇ مەهەل-
لىگە ئەزەلدىن ساقچىلار كېلىپ باقمىغانى-
دى. بىرەر يىلدىن بېرى پات - پات كېلى-
دىغان بولۇشتى. بۈگۈن ئادەملەر ساقچىنى
ۋە ساقچى تۇتىدىغان ئادەمنى كۆرگىلى

كېلىشكەنىدى. ساقچىلار تامىقىنى يەپ بولسا كىمنى تۇتار ئىكىن، دەپ ئاشپۇزۇلنىڭ ئالدىدا كۇسۇرلىشىپ تۇرۇشقان ئادەملەر گۇررىدە ئولاشتى. ئۇنىڭ ئارىسىدا سىياۋۇشمۇ بار ئىدى.

— ئەنە، سىياۋۇش، — هادى سىياۋۇشنى كۆرسەتتى.

— بېرى كەل، — ساقچى ئەمدى سىياۋۇشقا قادالدى. سىياۋۇش بويىنىنى ئىچىگە تىقىپ، قولىنى قوشتۇرغىنىچە ساقچىنىڭ ئالدىغا دەلدۇگۇنۇپ - دەلدۇگۇنۇپ مېڭىپ كەلدى ۋە ساقچىنىڭ قورقۇنچلۇق كۆزلىرىگە ئەخمەقلەرچە ھېجىيىپ تىكىلدى. ساقچى سىياۋۇشنىڭ ئۇستىبېشىغا ھەيران بولۇپ كۆز يۈگۈرتتى. سىياۋۇشنىڭ باش - كۆزى قارىغۇسىز ئىدى. كىيىملىرى جۇلجۇل بولۇپ، ئۆسۈپ كەتكەن چاچ - ساقاللىرىغا سامان، ئوت - خەس پارچىلىرى چاپلىشىپ قالغانىدى. يۈز - كۆزى ئىششىپ كەتكەنىدى. چىرايىدا قان دىدارى يوق ئىدى. چاپاق باسقان كۆزلىرى ئۆلۈكنىڭ كۆزىدەك پارقىرايتتى. خېلى زامانلاردىن بېرى يۈز-كۆزىنى يۇمىغاچقا، باش - كۆزى مورىدىن چىققاندەك قاسماقلىشىپ كەتكەنىدى. ئەزايىدىن گۆپۈلدەپ ھاراق پۇرايتتى.

— سىياۋۇش دېگەن سەنمۇ؟ — ساقچى چىرايىنى بىرقىسما قىلىپ سورىدى.

سىياۋۇش ساقچىغا قاراپ ئىلىشىپ قالغاندەك ھېجايدى:

— ھە... ئە... مەن بولماي كىم؟... ئەمىسە... — ئۇ، تىلى ئاغزىغا پاتمىغاندەك تىلىنى چايناپ گۇكۇرىدى.

— سەن ئاخشام نەدە يۈردۈڭ؟

— ئاخشام... مەشەدە، ئۆيدە... زاپپانىڭ سامانلىقى ... دا ...

سىياۋۇشنىڭ تىلى كالۋالىشىپ، گېپىنى ئاڭقىرغىلى بولمايتتى.

ساقچىلار بىر - بىرىگە قارىشىپ قويىدى.

— نېمە بولغان ئادەم بۇ؟

راجى قورۇق دېگەن ئادەم چۈشەندۈردى:

— بۇ ئەسلى ساپساقلا ئادەم ئىدى. ھاراق مۇشۇنداق قىلىۋەتتى. ئۆزى ئۇستا تۆمۈرچى. ئۇ سوققان كەتمەن، ئورغاق، چالغىلارنىڭ داڭقى بار... يەرنى كۆتۈرە بەرگەندىن كېيىن ئوبدانلا بېيىپ قالغانىدى. ئۇن زاۋۇتى، ياغ زاۋۇتى قۇرىمەن دەپمۇ يۈرگەن، كېيىن...

— مۇشۇ ھادەكنىڭ ھارىقى جايلىدى ئۇنى... — ئەيسا قوتاز ئۇن قاتتى، — ھادەك شىلاپ يۈرۈپ ھاراق ئىچۈرۈپ يولدىن چىقاردى. ئاياغىسىغا كېلىپ بامداتتىن يەتتە خۇپتەنگىچە ھاراق ئىچىدىغان بولۇۋالدى. ھاراق ئىچمىسە ئۆرە تۇرالمايدۇ... تاپقان - تەرگىنىنى بۇزۇپ-چېچىپ، ئۆزى تالادا قالدى... ماخودا، سامانخانىدا سۆرۈلۈپ يۈرۈيدۇ... ھادەك ئەمدى ئۇنىڭغا قاراپمۇ قويمايدۇ...

ھادەك ئېتىلىپ كەلدى، ئۇنىڭ يۈز - كۆزى خوراز تاجىسىدەك قىزارغانىدى.

— ھاراق دېگەننى ھۆكۈمەت ئىشلەپچىقارغان، ھەر قايسىڭنىڭ ئاغزىغا قۇيدۇممۇ؟ چىدىمىساڭ ئىچمىسەڭ بولمامدۇ؟

— ياش بالىلىنى ھاراق بىلەن كاردىن چىقىرىپ بولدى بۇ خۇنخور...

— مەھەللىنى بۇلغاپ، ھەممىنى يولدىن چىقارغان مۇشۇ ھادەك... ھاراق، نەشە، قىمار بىلەن...

— سەن كەلمەستە، ھاراق، نەشە دېگەننى بىلمەيتتۇقاۋاي بىز.

ساقچى ئورنىدىن قوپتى.

— بولدى، بولدى. بۇ گەپنى كېيىن قىلىشىمىز. دېمىسىمۇ 20 — 30 يىلنىڭياقى بۇ مەھەللىدە بىرەر ئەنزە تۇغۇلۇپباقمىغانتى.ھازىر سەپسىن قىمارۋاز،

ھاراقكەش، لوكچەك، قاتىللىنىڭ ئۇۋۇسى بولۇپ قالغىلى قوپتى بۇ يەر. سەككىزئونىڭ سولىنىپ ياتقىنىنىڭ يەتمىگەندەك يەنە ئوت قويغۇچىمۇ چىقىۋاتىدۇ... پۇل بېقىنىڭغا ئوسۇۋاتىدۇ ھەر قايسىڭنىڭ. شۇ ھاراققا خەجلىگەن پۇلۇڭنى بالىلىرىڭنى ئوقۇتۇشقا خەجلەشسەڭ بولمامدۇ ئاغىنىلەر؟ يىغىپ - سورۇشتۇرۇپ كەلسە ئوندىن توققۇزۇڭ ساۋاتسىز... يەنە ھاراقنى ئۆلگىدەك ئىچىشىپ جاھاننى بېشىڭغا كىيەشىسەن، ئاتا - بوۋاڭنى گۆرىدە تىنچ ياتقىلى قويماي! قېنى، قىلىدىغىنىڭ بولسا قىلىۋەر، ئاخىرىدا نەگە بېرىشارسەنكىن...

— مۇشۇ ھادەكنى كۆزدىن يوقاتمىسا، ھەممە ئادەمنى ۋەيران قىلىدۇبۇتاز!

— ھېلىمۇ ھايۋان قىلىۋەتتى بالىلىرىمىزنى مۇشۇ! دوزاققا تۇتۇرۇق بولىدىغان...

— ئەسلى تۇتىدىغان ئادەم مۇشۇ ھادەكتى... ھاراق ساتقانغا، ياش بالىلىنى بۇزغانغا تويۇكە دەپ بۇ خومپەرنى...

ساقچى كامالىددىنغا ئۆرۈلدى.

— سەن ئاخشام سىياۋۇشنى نەدە كۆرۈۋىدىڭ؟

تۇيۇقسىز سوراقتىن كامالىددىن چۆچۈپ كەتتى.

— مەن... مەن... ھادىنىڭ ئۆيىدىن چىقسام، دەلدەڭشىپ مېڭىپتىكەن، مەھەللىگە... كېيىن مەندىن ئايرىلىپ قالدى. ئاشۇ... ئوت كەتكەن يەردە...

— نېمە ئىش قىلىۋېتىپتىكەن دېدىڭ يولدا؟

— ھە... ھە... دەلدەڭشىپ يۈرۈپتىكەن، قولىدا تاماكا... بەڭگىمكىن، بەڭ پۇراپ كېتىپتىكەن...

— سەن... گەپ قىلدىڭمۇ سىياۋۇشقا؟

— مەن... مەن... نېمە ئىش قىلىۋاتىسەن، دېسەم مەشەدە ئۇخلايمەن دېگەن... ئاشۇ بورنىنىڭ ئارىسىدا...

ساقچى سىياۋۇشقا ئۆرۈلدى:

— راستمۇ؟

سىياۋۇش بېشىنى گىلدىڭشىتىپ ھىجايدى.

— راست.

— سىياۋۇش بەڭ چېكەمدۇ؟ — ساقچى ئەيسا قوتازدىن سورىدى.

— چېكىدۇ، ھاراقمۇ ئىچىدۇ، بەڭمۇ چېكىدۇ.

— بۇرۇن تاماكىمۇ چەكمەيدىغان.

— ناماز ئوقۇيتتى تېخى... خېلى ئىلمى بار نېمە بولمىسا، ئېتىنى يازالايدۇ.

ساقچى كامالىددىندىن يەنە سورىدى:

— سەن ئۇ يەردە توختىدىڭمۇ؟

— ياق... ياق، مەن ئۇنىڭدىن شۇنداق دەپ سورىدىم - دە، ھايال بولماي ئۆيۈمگە كەتتىم، بۇ يەردە تاماكا چەكمىگىن، دەپ قويۇپ.

— راست شۇنداق دېدىمۇ؟

سىياۋۇش بۇرنىنى تارتىپ قويدى.

— ھەئە... شۇنداق دېدى... — دەپ ھىجايدى ئۇ خۇشال بولۇپ.

ساقچى كامالىددىنغا شۈبھە بىلەن تىكىلدى. كامالىددىنىڭ تېنى جۇغۇلداپ كەتتى، بېشىغا سوغۇق سۇ قۇيغاندەك.

— جورە، سىياۋۇش بىز بىلەن.

سىياۋۇش ساقچىنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ گىلدىڭشىپ ماڭدى. شۇ تاپتا ئۇ مېھمان بولۇشقا ماڭغاندەك خۇشال كۆرۈنەتتى.

— تويە ھاراققا.

— بىچارە... يۇۋاش نېمىتى...

— ھاراق كاردىن چىقاردى - ھە؟ ساپساق ئادەمنى.

— ئەمدى قانداق قىلار؟

ساقچىنىڭ موتسىكلىتى توپا توزۇتۇپ شەھەر تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى.

بايا خەقنىڭ گېپىدىن قېچىپ ئۆيىگە

كىرىۋالغان هادى ساقچىنىڭ موتىسكلىتى ئۇزىشى بىلەنلا ئۈيدىن ئېتىلىپ چىقتى:

— قېنى، كېسىپ بەردىمۇ ساقچى؟ يوقۇلۇش بۇ يەردىن، هۇ، تۇزۇمنى يەپ تۇزلۇقۇمغا چىچىدىغان كالۋالار...

بايا ئۇنى - بۇنى دېيىشىپ، هادىنىڭ ئۇستىدىن شىكايەت قىلغانلار توپتىن سۇغۇرۇلۇشۇپ چىقتى - دە، تىكىۋەتتى، ئۇلار ئۇ يىلدىن - بۇ يىلغا ئاشپۇزۇلغا كەلمەيدىغان، بىكار ۋاقتىنى مەسچىتتە ياكى مەسچىتنىڭ ئالدىدا ئۆتكۈزىدىغانلار ئىدى. ياشلار كەتمەي قېلىشتى. هادەك كامالىددىننىڭ يېنىغا كەلدى:

— خاپا بولما، چاقچاق قىلىپ قويغانىدىم، ئابايام...

كامالىددىن بوينىنى تولغاپ غۇدۇڭشىدى:

— ئۇسال نېمىكەنسىناۋاي، سېنىمۇ كۆرۈپ قويدۇم.

— هېچقىسى يوقەۋا! تۇگىدى، مانا، سىياۋۇش بىلەنلا كەتتى، — هادى كامالىددىننىڭ قولىقىغا پىچىرلىدى، — بوراگنى ئۆتكۈزۈپ بولۇپلا مەشەگە كەل جۇمۇ. بۇگۇن بىر داستىخىنىم بار، ئاندىن كەچقۇرۇن... هېلىقى...

كامالىددىن هىجايدى:

— تۆت مىڭ كويما؟

— هە... هە... تۆت مىڭ كوي، بۇگۇن بېلىقچى بايۋەتچىلەرنى سوپۇرىمىز... هەممىمىز بىرلىشىۋېلىپ... قانداق؟

كامالىددىن قولىنى ئىشقىلاپ، بېشىنى گىلدىڭشىتتى:

— ماقۇل، چۈشتىن كېيىنلا بىكار بولىمەن.

ئۇ بايىقى كۆڭۈلسىزلىكنى پاك - پاكىز ئۇنتۇغانىدى. كۆڭلى بىراقلا كۆتۈرۈلۈپ قالدى - ئۆزى ساق قالدى. سىياۋۇش كەتتى. هېلى ئۇچ - تۆت مىڭ كوينى قومۇرىدۇ، بورىسىنى ئۆتكۈزۈپ. كەچتە يەنە خۇدايىم بەرسە يەنە ئۇچ - تۆت مىڭ كوي كىرىدۇ، يانچۇققا. ئۇ، مەيدىسىنى كېرىپ، بورا باسقىلى كېلىدىغان ماشىنا تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى. بۇ چاغدا ئاشپۇزۇل ئالدىدىكى بازارغا تەرەپ - تەرەپتىن بازارچىلار يىغىلماقتا ئىدى. ئاتلىق، ئېشەكلىك، هارۋىلىق، موتىسكلىتلىق، يوكلۇك، يوكسىز.

13

ئاشپۇزۇل قايناپ كەتكەن. مەھەللىدىكى ئېتى بار بىلەن سېپى بارنىڭ بەرى يىغىلغان. سۇپىدا، يەرگە سېلىنغان پالازدا، بورىدا.

چۇش مەھەل، ئىزغىرىن شامال، قىزارغان كۇن، بىر تامچە قاندەك.

— كەلگىن كامالباي، هازىر هەممىدىن بېيى سەن بولۇپ قالدىڭ، سېنى يوقسىنىپ ئولتۇرۇپتىمىز.

قىزارغان كۆزلەر، ئۇتۇقان يۇزلەر، لاۋۇلداپ تۇرغان ئادەملەر...

— بۇ پېتىر ناننى كىم سۇندۇراركىن...

— هادەك، كىم بولاتتى، شۇ تازدىن باشقىسى بىكار...

چىۋىن باسقان تەخسىلەردە سوۋۇپ قالغان ئېشىندا قورۇمىلار، بەدرەڭ، مىلىش - مىلىش...

هادى قاياقتىندۇ پەيدا بولدى. ئۇنىڭ باش - كۆزى سويۇۋەتكەن پىيازدەك يالتىراپ كەتكەن، هاراق كەيپىدىن، خۇشلۇقتىن، تەردىن...

— كەل كامالباي، كەپسەن - دە، مانا مەيەرگە ئۆت، — سۆزلىرى تېيىلغاق، يېپىشقاق، مىچ - مىچ، ياغلاپ قويغاندەك، قويۇق ياغ تامچىپ تۇرغاندەك...

— كەل كامالىددىن، نېرىسىغا سۇرۇلەۋا، قوتۇر.

— نېمە سەتلەيسەن چوغۇنىدەك؟ پۇلى بارنى كۆرۈپ بىر يېرىڭ قىمىشىۋاتامدۇ؟

— ئاغزىڭنى يۇم نىياز قىز، بولمىسا نىياز چېچىڭنى كېسىۋېلىپ ئۇششتانباغ قىلىپ ئۆتكۈزۈۋالىمەن ...

باشقىچىلا قۇتراپتىغۇ بۈگۈن، بۇ تايغانلار. كامالىددىن ئولتۇردى. هادى سۇنغان ئىلمان چايدىن ئوتلىدى.

— قېنى كامالغا قۇيە، قۇرتلىغان يېرىدىن. ئۆز قولۇم بىلەن بىر تۇتاي.

— بوراڭنى ئۆتكۈزۈپ بولدۇڭمۇ؟ قوماردىڭ - دە!

— نېمىنى؟ قومۇرىدىغانغا كونا قوتاننىڭ قىغىمىكەن ئۇ؟

— بولدى قىلىشقىن دەيمەن! ئۇكام ماۋۋال پىيالىنى قولۇڭغا ئالە. مۇنداق گەپ، بۈگۈن ئالتە ئوغۇل بالىنى يىغىپ يېدۈرۈپ - ئىچۈرۈپ ئولتۇرغىنىمنى ساراڭغا جورىما! ئەتىگەن دېدىمغۇ، بۈگۈن پۇل ئۇسسۇيمىز دەپ.

مەككار تاز، ئىچىدە قان يۇتۇپ ئولتۇرۇۋاتسىدىيۇ، يەنە چاندۇرمايۋاتىدۇ - ھە! ئېشىغا توپا چاچقىنىغا كامالىددىننىڭ. كۆزلىرى باشقىچىلا ئويناپدىغۇ هادەكىنىڭ، يەنە كىمنى قوپاركىن ؟ياق، كامالىددىن قوپىدۇ هادەكنى، ماۋۇ ئولتۇرغان دوست - دۇشمەننى،ئۈرۈمچىدىن كەلگەن ئاۋۇ ئوقەتچىنى. ئۇنىڭمۇ كۆزى غىلىپ قاپتىغۇ بۈگۈن. هىجىيىشىنى، غىتمەكتەك. تازا چەككەن چېغى، مەكىتىنگكىدىن ...

— ئىچەمدىم؟ — كامالىددىن پىيالىنى قولىغا ئالدى.

— ئىچە، گۆپپىدە.

ھەممىنى يۇغۇشتۇرىدۇ، كامالىددىن، غازاڭ سۇپۇرگەندەك، قوغۇن پاساڭ قىلغاندەك... يانچۇقتىكى ئون مىڭ كوينى يەمچۈك قىلىپ... ھەممىسىنىڭ كۆزى شۇنىڭدا ... كۆندۈزى ئۇخلىماي چۈش كۆرۈتۇ ... دادىسى دەيدىغان، مۇشۇ بالامنىڭ پېشانىسى ئوچۇق، تەلىيى بار دەپ - ئاخشام ئاۋۇ ئۈرۈمچىلىك ئاداشمۇ دېدىغۇ قىماردا تەلىيىڭ بار ئىكەن، دەي ... دۆڭ قىمارۋاز بىلىدۇ. دېمىسىمۇ ئاخشام سۈپۈردىغۇ!

— ئىچتىم، ھە؟

— قېنى، خوشە!

ۋايجان، ئوتقۇ بۇ؟ كۆيدۈرۈپ تېشۈەتتى بولغاي بىر يەرلىرىنى ... قوغۇشۇننى ئېرىتىپ قۇيۇۋەتكەندەك ... ئاچ قورساق ئىچسە، ئۇچيىي پىشىپ قالغۇدەك ... ۋاي كاپىر، باشقا بىرنېمىنى قۇيۇپ بەرمىگەندۇ - ھە! پىچاقتەك تىغى بار نېمىكەنا بۇ؟ قاۋاننىڭ قىيغۇچىدەك ... پىيالىدە سۇدەك بىر پاكىز تۇرغان بىلەن ... ئاناكىنى، تۇفى ...

— يارايسەن!!!

— ھەببەللى! دېگەنىبىلەن ...

— ئوغۇلبالا، كامالىددىن ... بايۋەتچىدەك ئىچىۋەتتىڭ.

— بۇدۇڭتەي ئولتۇرمامدۇ بەگ بالىسىدەك ...

— ياشاپ كەت! ياش - ئۇسەن باللىنىڭ كۆزى بولۇپ قالدىڭ مۇشۇ كۈندە جۇمۇ!

شامال ئورايدۇ ... بۇلۇت يۆگەيدۇ ... ئىسسىق، يۇمشاق ... مولايىم ... شېرىن ... يۈرىكى پاكىزلىنىپ قالدى، ئىلمان سۇدا چايقىۋەتكەندەك ... جىمى غەلە - غەشتىن خالاس بولۇپ ... پۇت - قولى چىڭقىلىۋاتىدۇ، كۈچ كىرىپ ... تەن قويۇپ يوغىناۋاتىدۇ ئۆزى، بوي - بەستى ئۆسۈپ - ئۆزىراپ ... جاھان نۇر ئىچىدە پارقىرايدۇ، پىرقىرايدۇ، نۇرلۇق چەمبەر بولۇپ، ئۆزى ئاشۇ چەمبەرنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدا ئۈگىمىزدىن،

ھايىتى ئېگىزدىن تۆۋەنگە قارايدۇ، ...مە نەرسە — ئاۋۇ قايناق بازاردىكى ...دەملەر، ئۇنى ئوراپ ئولتۇرغان ماۋۇ ...پچىلەر ئۆمىلەيدۇ، ئۆلەرمەن چىۋىندەك، ...مۆلىدەك، نىمجان قۇرتتەك، ئۇنىڭ ...يىغىدا ...

— قېنى، مانىمۇ كۆتۈرۈۋەت ئەمدى كامالىددىن... ھادى ھىجايدى. ئۇنىڭ كۆ-...نىڭ ئىچىگە قاراپ، خوتۇنىدەك، ئاۋۇ ...ك كۆز خوتۇندەك غىلجىڭشىپ...

— سەل توختاپ ئىچەي ...

— نىزىقىما ئاداش، داداڭنىڭ قىزىدەك.

— دادىسىدىن قورقىدۇ.

كامالىددىن ھۇمايدى، چاچراپ تۇرغان ...ۆزلىرى بىلەن. ئەتراپتىكىلەر دەررۇ جى-...مدى، ئۇنىڭغا جاۋابەن تىكىلىشىپ. ھىجى-...يىشلىرى، ھومۇيۇشلىرى، خىرىلداپ كۈلۈش-...رى بىلەن ئۇنى جەڭگە چاقىرىپ.

— كىمگە دەۋاتىسەن؟ ئاۋۇ ئوسما ئوغ-...سى سىڭلىڭغا بېرىپ دە، قاشلىقچى خان ...اچاڭغا بېرىپ دە بۇ گېپىڭنى!

— شۇ ئەمەسمۇ!

— شۇ تاپتا پىچاقتىن يانمايدۇ بۇ كامالىددىن، ئاشۇ ئىككى - ئۈچ پىيالە ھاراقتىن يانامدۇ؟

كامالىددىن قولىغا پىيالىنى ئالدى. ھاراقتا ئۆزىنىڭ شولىسىنى كۆردى. داۋالغۇيتتى، ئۇزىرايتتى، قىسقىرايتتى، كېڭىيەتتى، تارىياتتى، ئۇنىڭ باش شولىسى.

— نېمانچە قۇيىدۇڭ، دەريانىڭ سۈيىدەك ...

— بىلىق كۆزى دەپ ئاڭلىغانمۇ؟ چوڭ شەھەردە سەپسىن مۇشۇنداق ئىچىدۇ.

ھادى يەنە ھىجايدى. كامالىددىن نەپرەت بىلەن ئاغزىنى ھىمىرىپ قويدى. خەپ توختا كۆتەرمىچىلەر، ھېلى تاۋكادا كۆرسەن كامالىددىننىڭ نوچىلىقىنى. «جېنىم ئانىكا سەن نەدە» دېگۈزمىسە ھېساب ئەمەس. كامالىددىن ئۈنچىقماي ئىچىۋەتتى. لىپىمۇ لىپ بىر پىيالە ئوت سۈيى ئۇنىڭ قارنىغا شارقىراپ تۆكۈلدى.

— مانا ئەمدى ئوغۇلبالىغا ئوخشىدىڭ.

— مەيدىسىدە تۈكى بار رەسمىي ئوغۇلبالىغا...

نېمە دەيدۇ بۇ توڭگۇزلار، ئوغۇلبالا بولماي ئەمىسە ... ھۇ ئاناڭنى! دادىسىدىن قورقارمىش، نېمىشقا قورققۇدەك، ئاچىماق ئىشتان كىيمەيدۇ، دادىسىدىن قورقۇپ. ئۆي دېگەننى بىر قولىدا چۆرگىلى-تىۋاتقان ئوغۇلبالا ئۇ! پۇل دېگەننى تاتازىلاپ تېپىپ! دادىسى كىمتى؟ ئولتۇرسا - قوپسا «يامان - بولىدۇ!» دىن باشقا گەپ ئاغزىغا كەلمەيدىغان بىر تەرسا قېرى، شۇ! «كىيەي دېسەم ئىشتان يوق، ئېتىم مارجان بوۋۋى» دەيدىغان ... قولىدىن پوق كەلمەيدۇ، يەنە گېپى تۈگىمەيدۇ. قۇرۇق گەپ قۇلاققا خۇشياقمايدۇ ئەمدى. كامالىددىن قىلالىغاننىڭ مىڭدىن بىرىنى قىلىپ ئاندىن دادا بولسۇن. ئۇ يىلىدىن - بۇ يىلىغا كۆكۈرۈپلا ئولتۇرغان، يانچۇقىنى تەتۈر ئۆرسەڭمۇ تىيىنىنىڭ سۇنۇقى چىقمايدۇ ... بۇرۇنمۇ دادىسىدىن قورققان گەپ ئەمەستى، سەت تۇرىدۇ دېگەن گەپ. ئەمدى نېمىسكە سەت تۇرىدۇ. پۇلى بارنىڭ گېپى چوڭ دەپ بىكارغا ئېيتمىغان. كامالىددىن ئەمدى ئۆزىنىڭ يولىنى تېپىۋالدى. يەتمىش پۇشتىغىچە بېقىۋاتىدۇ. ئەمدى ئۇنىڭ ئاغزىغا قارىماي ھەددىمىكەن زالىم قېرىنىڭ. دېمىسىمۇ بۇنچىلىك ھېيقىپ كەتكۈدەك نېمىسى بار؟ قىز بالىدەك. مۇشۇ ئوغرىلار-نىڭ گېپى راستەكمۇ قىلىدۇ ... ئەجەب ياشاپ كەلدى - ھە؟ قورۇنۇپ، سىقىلىپ ...

ئۇنىڭكىرەكمۇ يۆتسىلەلمەي ... ئەمدى دادىسىغا دادا بولغىنىلىكى بار كامالىددىننىڭ. يان چىك، يۈرەك توم ...

— قويە ھارىقىڭنى ... بىلىق كۆزى قىلامسەن، پاقا كۆزى قىلامسەن ... قورقارمىش، ئىچەلمەسمىش ...

— مانا، مانا ئەمدى توخۇ قونداقىقا چىقتى.

— قونداققا ئەمەس، سېنىڭ شىلىلەڭگە چىقتىم. ھا - ھا - ھا. توخۇم توغىدۇراي دەپ.

— يەنە ئاقتىن ئىچەمسەن، يا قىزىلىدىنمۇ؟

— ئۆ ... ئۆ ... ئۆتەپپەرەۋا زاڭ، بىر پىيالە قىزىل ھاراق دېگىنىڭدە بارغۇ، قىرىق ھېجىقىزنىڭ سۈرىتى كۆرۈنىدۇ. ئۇنى سەندەكىلەر ئىچسۇن. ماڭا ئاشۇ ... ئاشۇ قورتلاپ كەتكەن ئاق ھاراقتىن قوي، ئاقتىن، قورقما ... پۇل دېگەن بار، مەشەدە ئولتۇرغىنىڭنىڭ ھەممىسىنى سېتىۋالىمەن. ئا ... ئاڭلىدىڭمۇ ...

— ئوغۇلبالا.

— يىگىت دېگەن سەندەك بولسا جۇما كامالباي. قېنى، ئىچە ...

كامالىددىن ئاچكۆزلۈك بىلەن كۆتۈرۈۋەتتى، ئولتۇرغانلار بىر - بىرىگە قاراپ كۆزلىرىنى قىسىشىپ قويۇشتى.

ۋاي، بۇ ھاراق دېگەن كاپىرنى! «لەپپىدە» كۆتەردىڭغۇ ئادەمنى! سەكۈنچەككە سالغانىدەك، ئەركىلىتىپ ... نېمە ئاۋاز بۇ؟ شارقىراۋاتقان! دەريانىڭ شاۋقۇنىمۇ؟ ياق، بۇ ئاۋاز تومۇرىدىن كېلىۋاتىدۇ. كامالىددىنىنىڭ ئۆزىنىڭ تومۇرىدىن ... شۇنداق، سەكسەن ئىككى تومۇرىدىن. ئۇنىڭ تومۇرىدىكى قان شارقىراۋاتىدۇ. نامراتلىقتا سۇيۇلۇپ، بەترەڭلىشىپ كەتكەن، ئەمدى تويۇنۇپ، پىشىپ، سەمىرىگەن قانلىرى جانلىنىۋاتىدۇ. ئوخچۇپ، كۆۋەجەۋاتىدۇ.

كۆز ئاپتىپىدا پىشىپ، سەمىرىگەن ئۈستەڭ سۇيىدەك ... ئۇلغىيىۋاتىدۇ، جىقلاۋاتىدۇ قىر - قىيا تەسكەيلەردە قېتىپ قالغان قار - مۇزلار تارام - تارام ئېگىز بولۇپ قوشۇلۇپ ئۇلغايغانىدەك. گۈركىرەپ تاشقانىدەك ...

ئۆزى بەك ئېگىزدە لەيلەيدۇ، ھوردەك ھاۋادەك. ئاسماندا — ئاينىڭ قېشىدا، كۈننىڭ قېشىدا، يۇلتۇزنىڭ ئارىسىدا ... ئۇ تۆۋەنگە قارىدى. پاكار - پاكار قىڭغاي ئۆيلەرنى كۆردى، نامراتلىقتا قەددى يادەك پۈكۈلگەن دادىسىنى دادىسىدەكىلەرنى كۆردى. يەنە شۇ قۇرۇق گەپنى شۇمەپ ئولتۇرىدۇ، مەسچىتنىڭ ئالدىدىكى چولاق سۇپىدا. «يامان بولىدۇ... گۇناھ بولىدۇ ...» دېيىشىپ. ئۇلار ئاشۇنداق ياشاپ كەلمىدى، جان تالىشىپ كەلدى. يا يېيەلمەي، يا ئىچەلمەي يا ئويىنيالماي، بىر - بىرىگە قەلەمتىراشتەك پۈكۈلۈپ كەتكىچە تەزىم قىلىشىپ قائىددىمىش، شۇنچىلىككە يارامدۇ ئاشۇ كۆك نامرات ئادەملەر؟ بىر - بىرىگە قۇرۇق گەپ بىلەن، سالام - سەھەتتىن باشقىسىنى بەرمەيدىغان ئادەملەر؟ باشقا كۈن چۈشسە «ئاھ»، «ئۇھ» دىن باشقىسىغا يارىمايدىغان مەھەللىلىكلەر! كامال ئۇنداق ياشىمايدۇ، ئالىدىغىنىنى ئالىدۇ، يۇلىدىغىنىنى يۇلىدۇ، كىمنىڭ بولسا بولمامدۇ، كۈچى يەتسىلا، پەمى بولسىلا! سەنمۇ ئال كۈچۈڭ يەتسە، كامالىددىنىدەك. پۇلدىن قورقۇشلىرىچۇ تېخى، جىندىن قورققانىدەك. شۆكرى قىل، ئىنساب قىل دەيدۇ، نېمىگە؟ يەرگە چەككىچە، لەۋلىرىنى گەز باغلىتىپ ياشاشقىمۇ؟ چامغۇر توغرىغان سۇيۇق ئاشنى كوكىرۈتۈپ ئىچىپ ئولتۇرۇشقىمۇ؟ پۇل تاپساڭ شۇ كۈن يوق ساڭا، بەگدەك ياشايسەن ... كامالىددىنىدەك. پۇل تېپىشنىڭ

بولى بولسا ... تولا گەپ ئىكەن ... يۈرىكىڭ سەل توم بولسا، يۈزۈڭنى سەل قېلىن قىلساڭ، باغرىڭنى سەل قاتتىق تۇتساڭ، پەمىڭنى ئازراقلا جورىساڭ ... ۋاقتانى - ۋاق كەلگەندە يەنچىيدىغاننى يەنچىۋەتسەڭ ... كامالىددىن ھىجايدى. گەۋدىسىنى ئىككى تەرەپكە چايقاپ، ئولتۇرغان يېرىدە قىمىرلاپ قويدى، قانائەت، رازىمەنلىك، مەمنۇنلۇق، شادلىق ئىچىدە. ئۇ، كۆزىنى ئاشپۇزۇلنىڭ چېتىدىكى تۇزلەڭدىن ھالقىتتى.

قەبرە بىلەن، ئاشۇ زۇمچاق - زۇمچاق كۆرۈنگەن قەبرىلەر بىلەن ئۆيىنىڭ ئارىلىقىدا قورقۇپ - قورۇنۇپ، تىترەپ، ئەندىكىپ، تۆت تەرەپكە سۈپكۈچلەپ، قارىغۇ چاشقاندەك مۆدۈرۈپ - چوقۇرۇپ يۈرۈشلىرىنى كۈن ئۆتكۈزۈش دەيدىكەن تېخى! بىر ئەرنىڭ ئۆمرى شۇلىمۇ؟ ۋاي ئەخمەق دادىسى، تۇرغانلا ئەخمەق، پۇل دېگەن يامان نېمە ئەمەس ئىكەنغۇ؟ ... خەقمۇ مۇشۇنداق بېيىپتىكەن — ئۇنى بۇنىڭغا سوقۇپ، ئۇنىڭ دوپپىسىنى بۇنىڭغا كەيگۈزۈپ ... نەدىكى «يامان بولىدۇ» سى بىلەن قورقۇتۇپ بىر پارچە گۆش قىلىپ قويغىنى يەتمىگەندەك، يەنە تېخى «ئاتا - بوۋاڭنى ئۇنتۇما!»، «ئىنسابنى ئۇنتۇما!» مىش! ئەمدى ئۇنداق كامالىددىن يوق، «چىك» دېسە «پوك» دەيدىغان. «ھايت!» دېسە «لەببەي!» دەيدىغان ... ياشايدۇ! تېلېۋىزوردا ئۆزى كۆرگەن ئادەملەر نېمە قىلغان بولسا شۇنداق قىلىپ باقىدۇ. پۇل تاپىدۇ، ئىچىدۇ، ئوينايدۇ، ئۆلۈپ كېتىدىغان جانغا ... ياشايدىغان گەپ ...!

ئىچكىۋازلىق بىر خىلدا داۋام قىلماقتا. بۈگۈن ھادى نېمىشقىدۇر مەردلىشىپ كەتتى. ھاراق - قورۇملارنى ئاياپ ئولتۇرمىدى. كېكەرگىچە يېيىشۋال، ئۆپكەڭ چىلاشقىچە ئىچىۋال دېگەندەك ...

ھەممىسى مەستتەك كۆرۈنىسىمۇ، راست مەست بولغىنى كامالىددىن ئىدى. ئۇ ئىككى قېتىم دۈم چۈشۈپ، ئۇخلاپ قوپۇپ يەنە ئىچتى. ئۇنىڭ چىرايىدا مەستلىكتىن باشقا ھېچقانداق ئىپادە يوق ئىدى. يۈز - كۆزلىرى ھاراق دەستىدىن ئۇتتۇقۇپ — ئىششىغانىدى. گەپ - سۆزلىرى ئوڭ - تەتۈر ئىدى. نېمە يەپ - نېمە ئىچىۋاتقىنىنى بىلمەيدىغان ھالغا چۈشۈپ قالغانىدى. قالغانلىرى «ھە - ھۇ» بىلەن كەچ كىرىشىنى كۈتمەكتە ئىدى.

ئۇتتۇققان كۈن. كۆرۈۋاتقانلىرىغا چىداپ تۇرالماي، ئېسىلىۋاتقاندەك. قان رەڭلىك شەپەق. قىلغۇلۇق ۋە بولغۇلۇقتىن ئاسماننىڭ بېتى قىزىرىۋاتقاندەك. ئۇپۇق تەرەپتىن سۇر رەڭ قاراڭغۇلۇق ئالدىرىماي كۆتۈرۈلۈپ كەلمەكتە، ئاستا، بەكمۇ ئاستا، ئۈن - تىنسىز ئۆمىلەپ كېلىۋاتقان مۇدھىش ھايۋاندەك ...

— قېنى، قۇيمامسەن؟

— ئىچە باللا! بۈگۈن ئىچمىسەڭ قاچان ئىچىسەن؟

— ھادى، ھەي ھادىكا ... ماۋۇنىڭ قۇسۇقىنى ئېلىۋەتسەڭچۇ! ئېچىتىۋەتتى ھەممە يەرنى ...

— قارىنقى ئارقىسىغا تارتىلىپتۇ. ئەمدى قۇيما ...

— كىمگە؟ ئىچمەنغۇ؟ كىمنىڭ قارىنقى تارتىلىپتۇ! تارتىلسا نېمە بوپتۇ ... تارتىلغىسى كەلگەندۇ ... قۇيە ھارىقىڭنى ...

— قېنى، خوش كەتتى.

— يارايسەن!

— ھەي، قايسىڭنىڭ قېرىنىغا پىچاق تېگىپ كەتتى، سېسىتىۋەتتىڭغۇ داستىخاننى ... قىزارغان يۈزلەر، غىلايغان كۆزلەر،

هارماس ۋە پاسكىنا ئىغىزلار ... قىقاس -
چۇقانلار ...

بىر كەمدە يولدا تىللاخان ئاتا پەيدا بولدى. ناھايىتى يىراقتىن كەلگەندەك قىلاتتى. ئۇستىبېشى چاڭ ئىدى. ئەسكى مالخىيىنىڭ ئاستىدىن مۇرىسىگە چېچىلىپ تۇرغان بوزرەڭ چاچلىرى چىگىچ ۋە مەينەت كۆرۈنەتتى. يىرتىلىپ جۇلدۇر كېپەن بولۇپ كەتكەن كىيىملىرى ئۇنىڭ ئورۇق ۋە قارايغان قاغجىراق تېنىنى ئارانلا ياپاتتى. يالىڭاياغ پۇتى چاك - چاك يېرىلغانىدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ...

ئۇ ئاشپۇزۇل تەرەپكە قايرىلىپ توپقا يېقىنلاپ كەلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ...

ئۇ تەكرارلىدى. ئۇلارنى ئاڭلىماي قالدى دەپ. ھېچكىم ئىرەن قىلمىدى. ئۇلار ئىچكىۋازلىق بىلەن بەنت ئىدى. ئۇلارنىڭ ئاغزى بىكار ئەمەس. يەيدۇ، ئىچىدۇ. بىر - بىرىگە ئىپلاس تىللار بىلەن چاقچاق قىلىشىدۇ. ئۆزلىرى ئادەم ئەمەستەك، ھېچ قىزارماي. كۈلۈشىدۇ، ساراڭدەك.

ئىلگىرى «كېلىڭ، تىللاخان ئاتا!» دېيىشىپ، «دۇررىدە» قوپىشىدىغان، مەھەللىسى، ئاتا - بوۋىلىرى توغرىسىدىكى چىرايلىق رىۋايەتلەرنى ئاڭلاشقا خۇشتار باللار ئىدى. تىللاخان ئاتا ئۇلارغا تىل چىقارغان، ئاشۇ چۆچەكلىرى بىلەن، خىيال ئاتا قىلغان ئۇلارغا، ئاشۇ رىۋايەتلىرى بىلەن. ئۇلار زېرىكمەيتتى رىۋايەتلەردىن، تىللاخان ئاتىدىن ... كەلمەي قويسا يوقسىناتتى، ئىزدەيتتى، كەلسە خۇشال بولاتتى، بىر - بىرىدىن قىزغىنىشىپ، ئۇنىڭغا يېقىنچىلىق قىلاتتى. ئادەم بولۇشنىڭ يوللىرىنى، ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ ئىزلىرىنى سورىشاتتى ... دىللىرىغا پۈكشەتتى. ماختىنىشىپ، سۆزلەپ يۈرەتتى ئاڭلىغانلىرىنى! سۆزلەپ يۈرۈپ ئاۋۇتاتتى ئۆزلىرىنىڭ خىياللىرىنى قېتىپ. بوۋاينىڭ دۇنيا، قۇياش، ئاي، يۇلتۇزلار، تاغلار، ئورمانلىقلار، كۆل، دەريا، ئۆلۈم، ھايات، يىراق تارىخ، مۇقام توغرىسىدىكى سۆزلىرىگە جان بېرەتتى، ئاشۇ ياشلىق خىياللىرى، ياشلىق ئويلىرى بىلەن ۋە ئىنتىلىشلىرى بىلەن ...

ئەمدىچۇ؟ ئاشۇلار شۇما! مۇشۇلار ھېلىقى باللارمۇ؟ بوۋاي رەسۋاچىلىققا بويىنىغىچە پېتىپ ئولتۇرغان توپقا قارىغىنىچە داڭقېتىپ تۇرۇپ قالدى، ئاسماندىن يەرگە چۈشكەندەك بولۇپ. خۇددىنى يوقاتقان بۇ توپ كۈلۈشمەكتە، خىرقىراشماقتا، ھۆركىرەشمەكتە ئىدى، بىر توپ ھايۋانلاردەك. كامالىددىن شۇ توپنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ غالجىرى ئىدى. ئۇنىڭ چاچلىرى چۇۋۇلغان، ياقىسى ئېچىۋېتىلگەن، ئىشتىنىنىڭ ئالدى ئېچىلىپ قالغان، قولىدا شالاقشىپ تۇرغان ھاراق شىشىسى، كۆزلىرى ساراڭنىڭ كۆزىدەك پارقىرايدۇ، ئاغزىدىن ئاق ئىت كىرىپ، قارا ئىت چىقىدۇ. قولىنى كىملەرگىدۇ جۇنۇپ ۋارقىرايدۇ، جارقىرايدۇ، گاھىدا شىشىنى داستىخان ئۈستىگە ئۇرۇدۇ. جاۋغىيىدا ئاش يۇقىندىسى، پېشانىسىدە تەر چىپىلدايدۇ. ئۇ بىر كەمدە ئۇدۇلىدا ئۆزىگە رەڭگى ئۆچكەن ھالدا ھاڭ - تاڭ بولۇپ قاراپ قالغان تىللاخان ئاتىنى كۆرۈپ قالدى. ئۇنىڭ كۆزىگە تىللاخان ئاتا بىر قېرى ئۆچكىدەك، ھېلىلا پاتقاققا يىقىلىپ قوپقان ئىمجان، ئۆلەرمەن ئۆچكىدەك كۆرۈندى. بىر ئەمەس، ئىككى، شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆزىگە ھەممىلا نەرسە ئىككى كۆرۈنەتتى! ئۆزى تۆت كۆزلۈك بولۇپ قالغاندەك. راستىنلا ئىككى ئۆچكە،

ساقاللىق، ھاسا تۇتۇۋالغان. مەينەت، قېرى ئۆچكە، ساقاللىرى تىترەپ تۇرغان. كۆزلىرىدىن ئەلەم، ئىچ ئاغرىتىش، ئۈمىدسىزلىك، بىچارىلىق ئەلەڭگىپ تۇرغان ئىككى ئۆچكە. بىر چاغلاردا نەدىكى بوقىلاڭ ئەپسانىلەر بىلەن ئۇنى چالغىتىپ يۈرگەن ساراڭ ئۆچكە ... كامالىددىن ئاشۇنىڭغا، ئاشۇنىڭ بىلجىرلاشلىرىغا ئىشىنىپ ياشاپتىكەن. ئەنە ئۇنىڭ تۇرقى، دۇنيانىڭ سىرلىرىدىن خەۋەردار دەپ چوڭ بىلگەن ئېلىشاڭغۇنىڭ تۇرقى ئەنە! پۈتۈن ساتىنى يىغىپ ئۆزىگە قوشۇپ ساتسا ئوچەڭگە يارىمايدۇ. ئاشۇ جىنىدا كامالىددىننى ئۆزىگە رام قىلىۋاپتىكەن - ھە؟ بىر ئۆمۈر داڭگال غاجاپ، ئەسكى مازار، بۇچۇق تامدا ئالۋاستىدەك تەنھا ياشاپ يۈرگەن بىر ماكانسىز دىۋانە! ئۇنىڭغا ھادىچىلىك بىر كىشىنىڭ يولىنى ئۆگەتكەن بولسا كاشكى، شۇنچە يىلدىن بېرى بۇ ساراڭ ئازغۇن. ھۇ قېرى ئۆچكە، بوز ئۆچكە، تۆكسىز ئۆچكە ...

— ئۆچكە! قېرى ئۆچكە، يوقال بۇ يەردىن ...!

كامالىددىننىڭ ئاۋازى گۈلدۈرلەپ چىقتى. مەستلەر ھەيران بولۇشقاندەك كامالىددىنغا قاراشتى. كامالىددىننىڭ كۆزلىرىگە ئەمەس، تۈپىنىڭ نېرىسىدىكى كىمدۇر بىرىگە قان قۇيۇلغان كۆزلىرى بىلەن چەكچىيىپ قاراپ قالغىنىنى كۆرۈپ ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ قاراشتى ۋە خۇددىنى يوقاتقاندەك داڭقېتىپ تۇرۇپ قالغان ئىللاخان ئاتىنى كۆرۈشتى. كىمدۇر بىرى ئارسىزلىق بىلەن قىھ - قىقلاپ كۈلۈۋەتتى.

— را ... را ... راست، بەئەينى قېرى ئۆچكە ... — قالغانلىرى قوشۇلۇپ كۈلۈشتى.

— تۆكىنى كۆيە يەپ كەتكەن ئۆچكە ...

— قاسساپقا يارىماس بولۇپ قالغان ئۆ ... ئۆچكە ...

— مەرەپ بەرسەڭ بىر پىيالە ھاراق بېرىمەن ...

— مە ... مە ... دەپ ...

— مە، مۇنۇ ھاراقتا مەينەت ساقىلىڭنى يۇيىۋالغىن ...

قىقاس كۈلكە. بوۋاي جالاقلاپ تىترىدى، تۇتقاق كېسەلدەك. لەۋلىرى كۆكىرىپ كەتتى شۇ ئاندا. كۆز چانىقى ياشقا تولدى، ھېلىلا «پاڭگىدە» ئېتىلىپ يىغلىۋېتىدىغاندەك. راست يىغلىدى. ئاخىرى يىغلىۋەتتى. يۇم - يۇم يىغلىدى. كىچىك بالىدەك. كۆز ياشلىرى ئۇنىڭ مەينەت ساقىلىنى يۇيۇپ ئاقماقتا ئىدى.

— جۇرۇڭ ئاتا ... بۇ يەردىن كېتەيلى ...

بۇ مۇئەللىم ئىدى. ئاسماندىن چۈشكەندەكلا پەيدا بولغانىدى. ياق، يەردىن ئۈنگەندەك. ئۇنىڭ كۆزلىرىگىمۇ ياش تولغان، چىرايى تاتىرىپ كەتكەن، قوناق شوپۇرىدەك.

— كېتەيلى، ئاتا ...

بوۋاي تۇپقا تىكىلگىنىچە قىمىرقىلمايدۇ. جېنى چىقىپ كەتكەندەك. بوۋاي سىنەسىنى تىترىتىپ ئۇلۇغ - كىچىك تىنىدى ۋە ئالدىغا بىر قەدەم ماڭدى، ئۇنىڭ كۆزى كامالىددىنغا قادالغانىدى. ئەمدى ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن دەھشەت ياغىدۇ. ئۆلۈۋاتقاندەك.

— گۇناھلىرىڭنى زېمىن قانداق كۆتۈرۈۋاتقاندۇ؟ شۇ تاپتا! ياق ... زېمىنمۇ كۆتۈرمەيدۇ ئەمدى. زېمىنمۇ چىدىمايدۇ ... سەنلەرگە دۈشمەننىڭ ھاجىتى يوق، ھېچكىم دۈشمەن بولمايدۇ ... ئۆزلىرىڭ ئۆزۈڭگە دۈشمەن! دۈشمەنگە ئەرزىمەيسەن ھەرقايسىڭ، پەقەت ئۆزۈڭگە ئەرزىيسەن، دۈشمەن بېرىپ بولالمىغان ئۆلۈمگە، ھالاكەتكە بىرلىگۈچە يېتىشىپسەن! نەسلىڭ مانا شۇ ھاراق بىلەن،

گۇناھ بىلەن قۇرۇيدىغان بولدىغۇ ئەمدى ...
ئاتا ئىزىدىن تېيىپ ئېرىشكىنىمۇ شۇ
بولدىمۇ؟...

بوۋاينىڭ ئاۋازى خىرقىراپ قالدى.
ئۇنىڭ ئورۇق، يۇڭلۇك مەيدىسى ئۆرىدەيت-
تى، تۆمۈرچىنىڭ كۆرىكىدەك. تىنىقى ئىچىگە
پاتمايتتى، ھاسىرايتتى. پۈتۈن تېنى بىلەن
تىترەيتتى، كېسەل تەگكەن ئىتتەك ...

بوۋاي ئۈشتۈمتۇت ئارقىسىغا قىڭغايدى.
مۇئەللىم بالا يۆلىۋالدى. بوۋاي ئايلىنىپ
قالغانىدى. مۇئەللىم بالا بوۋاينى تەسلىكتە
ھاپاش قىلىۋالدى.

— قېرى ئۆچكە جان بەردى.

— ھەي ئەپەندى، ئۇ ئۆچكىنىڭ ساقى-
لىنى كېسىۋال ... باللارغا سوپۇرگە قىلىپ
بەرگىن.

— بۇ قېرىنى مەكتىپىڭگە ئاپىرىپ كۆ-
مۈپ قوي، تاپان ھەققىڭگە بەش موچەن.
نېمە؟ ئاز كۆرۈۋاتامسەن؟ ساڭا ئايدا نەچ-
چە پۇل بېرىدۇ؟ ئاشۇ بەش موچەن ئۇ-
چۈن ئۆيدۇ ئۆي سوكولدايسەنغۇ، قەلەن-
دەرنىڭ كۈچۈكىدەك، بالا ئوقۇتىمەن
دەپ ... قارا ما پۇلنى، ئازراق بېرەيمۇ؟
سەندەك ئەپەندىدىن ئۇننى سېتىۋالىمەن ...

قايىر ئىدى. ئاشۇ قايىر. ھۆكۈمەت بى-
لىمى بار ئادەمنىڭ گېپىنى ئاڭلايدۇ، بىز
ئۈچۈن تۆت ئېغىز گەپ قىلىپ ھۆكۈمەت-
تىن قومۇش ئورۇشقا رۇخسەت ئېلىپ بەر-
سەڭ، بىزنىڭ ئۈچىمىزمۇ بىر ئاپتاپ كۆ-
رۈپ قالسا، سەن دېگەن مۇئەللىم بولغان-
دىكىن، دەپ يىغلىغان قايىر ئىدى، ئىك-
كى يىل ئاۋۋال.

بوۋاينىڭ ھالى بىلەن ھەپىلىشىۋاتقان مۇ-
ئەللىم ئاخىرى بېشىنى كۆتۈردى، غەزەپ،
ئەلەم، خورلۇق كۈچىدە. ئۇ چىدىيال-
مىغانىدى.

— پۇل ئۈچۈن سوكۇلدايدۇ دەيدىغان-
سەن، ساقالىنداڭنى ئاخىرقى ھېسابتا سى-
دەك ھايۋان بولۇپ چىقىمسۇن دەپ سې-
كۈلداپ يۈرىمەن، بىلسەڭ...

ئۇ، بوۋاينى ھاپاش قىلغىنىچە تويتى-
يىراقلاپ كەتتى.

بوۋاي ۋە مۇئەللىمنى ھۇشىنى يوقات-
تەلۋىلەر قىقاس ۋە چۇقان بىلەن ئۇزىتى-
قويدى.

14

كامالىددىن نېمىشقىدۇر جىمىپ كەتتى.
ئۇ شۇ تاپتا خۇشاللىق بىلەن قايغۇ-
ئىلغا قىلالماس ئىدى. بېشى چىڭقىلاتتى،
يەر پىرقىرايتتى، ئىچىنى نېمىدۇر تاتلايت-
تى، ئىچىدە بىر نەرسە ئۆرىدەيتتى. ھەر-
رەپ يىغلىغۇسى كېلەتتى، تۇرۇپ قاقاقلاپ
كۈلگۈسى كېلەتتى. نېمە ئۈچۈنلىكىنى، نې-
مە ئۈچۈن كۈلۈپ، نېمە ئۈچۈن يىغلايدى-
غانلىقىنى ئۆزىمۇ بىلمەيتتى. كاللىسى
ئىچى بوش ئىدى. كىمدۇر بىرى ئۇنىڭ
قارنىدىن يۈرەك ۋە ئەقىل دېگەن نەرسىنى
يۇلىۋالغاندەك ...

كۈن ئولتۇردى. تېخى قاراڭغۇ چۈشمى-
گەنىدى. ئىچىشىش داۋام قىلماقتا. ھادى-
نىڭ خوتۇنى ساغرىسىنى ئويىنىتىپ يۈرۈپ
داستىخاننى ھەر خىل يېمەكلىكلەر بىلەن
بېيىتىپ تۇردى.

بۇ خوتۇننىڭ خۇلقى بۈگۈن باشقىچە
ئىدى، بولۇپمۇ كامالىددىنغا. ئۇنى يېپىشكە،
ئىچىشكە زورلايتتى. كۆزىگە تىكىلىپ، كۆزى
ئارقىلىق ئۇنىڭ ئەت - يېنىنى سىلاپ ...
كامالىددىننىڭ مۇرىسىدىن ئارتىلىپ ئۇنىڭ
پىيالىسىگە چاي قۇيغاندا، راھەتتە يوغۇ-
ناپ، چىڭقىلىپ، نېپىز كۆڭلىكىگە پاتماي
قالغان ئەمچەكلىنى كامالىددىننىڭ مۇرىسىگە
ئەتەي قويىۋالدى. كامالىددىننىڭ شۇ تاپ-
تا ئادەملىك سېزىمى ئۆلگەن بولسىمۇ،
ئەرلىك سېزىمى ئەكسىچە ھاراقنىڭ كەيپىدە

ىخىمۇ قۇتراپ كەتكەنىدى. ئىسسىق، يۇمشاق ۋە ئېغىر ئەمچەكلەر مۇرىسى
تېگىپ، ئۇنىڭ ئۇچۇق تۇرغان بويىنى
سۇۋالغاندا ئەت - يېنى غۇژۇلداپ
ەتتى، سۈيدۈكى قىستاپ كەتكەندەك ...
ۇ خوتۇن چاينى ئۇزاققىچە قۇيدى، ئال
رىماي ... لېكىن ئاخىرى قۇيۇپ بو-
ۇپ كېتىپ قالدى. ئۇ خوتۇن كېتىۋىدى،
مچەك تەگكەن يەر كۆيگىلى تۇردى. ئوتقا
قلىغاندەك يۈرىكى ئويناپ دۈپۈلدەپكەتتى،
وتۇن ھىدىنى تۇنجى قېتىم ھىدلىغاندەك.
كامالىددىن تولغىنىپ كەتتى. ئەرمىكى شۇ
وتۇننىڭ چاي قۇيۇپ بېرىشىنى كۈتۈش
ولدى. شۇڭا ئۇ چاينى گۈپۈلدىتىپ ئى
چىپ پىيالىنى بىكارلاپ تۇردى ۋە ئۇ خو-
تۇنغا ئاچ ئىتتەك تەلمۈرۈپ ئولتۇردى.
وتۇن چۈشەندى. يەنە كەلدى. پىيالىگە
اينى ئالدىرىماي، سوزۇپقىنا قۇيدى. ئۇ،
چىكىنى كامالىددىننىڭ مۈرىسىدە بىر
تۇرغۇزۇۋالغاندىن كېيىن ئۆرە بولۇپ،
كامالىددىننىڭ كۆزىگە خۇمالىنىپ تىكىلدى
مېيىقىدا كۈلگىنىچە:

— ئاله ئۇكام، چېيىم قىزىقمىكەن، تې
ۋاتقاندۇ ... — دېدى كۆزلىرى بىلەن
ر ئېيتىپ.

كامالىددىننىڭ ھاراق ئېرىتىپ بولالمى
ان ئاخىرقى ئەقلىنى ئۇ خوتۇننىڭ گېپى
لەن، شۇ گەپنى قىلىۋاتقان چاغدى
ى قىلىقلىنىشى ھارام قىلدى. ئۇنىڭ ئې
رقىغان بۆرىنىڭ كۆزلىرىدەك يېلىنجاپ
رغان كۆزلىرى ئۇ خوتۇننىڭ دومبۇيۇپ
رغان ئەمچەكلىرىگە قادالغانىدى. ئۇ،
لىنى قىستاپ قۇرۇق يۇتۇنغىلى تۇردى.
شۇ ئەمچەكلەرنى خام يەۋېتىدىغاندەك.
ۇ، قولى بىلەن بايىقى ئەمچەكلەر تەگ
ەن يەرنى سىلىغىلى تۇردى. «ۋاھ ...
پىسدېگەن ئوخشىغان ئەمچەكلەر بۇ؟! يو-
غان، يۇمشاق، ئېغىر ۋە ئىسسىق. يېڭىلا
چىچقان كالا پوقىدەك ... ئۇنىڭ ئايالى-
نىڭچۇ؟ ۋاي خۇدا ئۇرسۇن! ئۈچ شۇمتەك
تولا ئېمىپ، مىجىقلاۋېرىپ لاتا قىلىۋەت-
كەن ئەمچەكلەر. ئۇلار ئەمچەك ئەمەس،
سۈيدۈك لاتىسى، ياق، خالتا ... سۇزمە
خالتىسى، باللىرىنىڭ رىسقى قاچىلانغان
خالتا. كامالىددىننىڭ رىسقى بولسا، مانا
مۇنداق ئەمچەكلەرگە قاچىلانغان. تو ۋا ...
خوتۇن خەقنىڭ بۇ نېمىسى نېمىشقا ئوخ-
شاش بولمايدىكىن؟ خوتۇنى كېسەلچان
بولغاچقا، شۇنداق بولامدىغاندۇ ياكى شە-
ھەر كۆرگەن خوتۇنلارنىڭ ئەمچىكىمۇ باش-
قىچىلا بولامدىغاندۇ؟ ئاھ ... دەرىخا!
ئەركەكنىڭ رىسقى قاچىلانغان ئەمچەك-
لەر ... كامالىددىنغا تېخى بۇنداق ئەم-
چەكلەر نېسىپ بولمىدى. ۋاھ ... ئاشۇ
ئەمچەكلەرنى چاڭگىلىغا تۇشقۇزۇپ مىجىق-
لاپ باقسا، ئوتتەك كۆيۈۋاتقان مەگزىگە
سۈۋاپ - سۈۋاپ باقسا، يۈزىنى لىغىلداپ
تۇرغان لەمپۈگىغا ياققاندەك. بېشىغا قويۇپ
يېتىپ باقسا، پاختا تىققان ئىككى تاغار-
نىڭ ئۈستىدە دومىلىغاندەك، باشقا جېمى
گەپنى قويۇپ ...»

ئۇ خوتۇن كامالىددىننىڭ ئىچىدىكىنى
بىلىۋالغاندەك نازلىق كۈلۈپ، يوشۇرۇن
جىلمىيىپ، كۆز - قاپاقلىرىنى سۈزۈپ كې-
تىپ قالدى. ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ قاراپ -
قاراپ كېتىپ قالدى. كامالىددىن كالپۇكى-
نى شوراپ، تامشىغىنىچە ئولتۇرۇپ قالدى.
ئۇ خوتۇن ھادى بىلەن نېمىلەرنىدۇ دې-
يىشتى ۋە سەل بېرىسىگە ئۆتۈپ، كامالىد-
دىنغا ئىشارەت قىلدى. شۇنى كۈتۈپ ئول-
تۇرغان كامالىددىننىڭ يۈرىكى ئويناپ كەت-
تى. ئۇ، تامغا تايىنىپ ئورنىدىن ئاران
تۇردى ۋە ھجايغىنىچە غالداڭلاپ ئۇ خو-
تۇننىڭ ئالدىغا باردى.

— نىم ... نىم دەيـلا ... خېنىم ...

ئۇ خوتۇن بارمىقىنى لېۋىگە تەگكۈزۈپ كۇلدى:

— ئاستا گەپ قىلىڭ، ئۇكام ... مانداق گەپ ... ئەمدى سورۇننى ئۆيگە يۆتكەيمىز ... تاۋكا ئاچىمىز ... قانچىلىك پۇل ئەكەلدىڭىز؟نوچىلىقىڭىز بارمۇ - يا؟ — خوتۇن كامالىددىننىڭ كۆزىگە تىكىلىپ يېقىن كەلدى. جان سورايدىغان كۆزلەر. جادىگەرنىڭ كۆزلىرى ...

— پۇل ... پۇل ... پۇل دېگەن بولمامدىغان ... سىلىگە لازىم بولسا ... پۇل دېگەن ...

كامالىددىن ئورنىدا غالداڭلاپ ئاران تۇراتتى. ئۇنىڭ گەۋدىسى بىر تەرەپكە قىيسىيىپ قالغانىدى. ئۇنى ھېق تۇتۇۋالغانىدى. ھەر قېتىم ھېق تۇتقاندا ئۇنىڭ گەۋدىسى بىر سىلكىنىپ، سەنتۈرۈلۈپ تۇراتتى.

— بۇگۈنچۇ، سورۇن چوڭ بولىدۇ ... بېرىپ ھەممە پۇللىرىڭىزنى كۆتۈرۈپ كېلىڭ ... ئۇ پۇللىرىڭىز، تاڭ ئاتقاندا نەچچە ھەسسە ئاۋۇپ كېتىدۇ ... جىق — جىق تىكىدىغان گەپ ...

خوتۇننىڭ ئوتتەك تىنىقى كامالىددىننىڭ بوينىغا ئۇرۇلدى. ئۇنىڭ بەدىنىنى بىر ئىسسىق جۇغۇلداش، بىر شېرىن غىدىق ئىسكەنجىگە ئېلىپ، ئۇنى بىھوش قىلدى، ئۇنىڭ يالىڭاچ ئېتىنى چىشى مۇشۇك ئىسسىق تىلى بىلەن يالىغاندەك.

— ۋاي ماقۇل ... ماقۇل خېنىم ... ئەكىلەي، ھەممىسىنى ... ئەممازە ... بىر گېپىم بارتتى ... ھې — ھې—ھې ... ئۇرۇمچى پەدىسىدە بىر سۆيۈپ قويغان بولسىلا...

— ۋاي بېشىڭنى يەيدىغان، بوش گەپ قىل، ھادى ئاڭلاپ قالىدۇ، — خوتۇن قىھ - قىھلاپ كۈلۈپ كەتتى. ھادىمۇ كۈلدى.

— بېرىپ پۇلۇڭنىڭ ھەممىسىنى يە... كەل ... — ئەمدى ئۇ بىراقلا سەنلە... ئۆتتى، — شۇ چاغدا، ئەپلەپ تۇر... بىرنى سۆيۈپ قويىمەن ... خوتۇنىڭ... تونۇرغا زاغرا ياققان پەدىسدە «پوك - پو... قىلىپ ئەمەس، ئورۇمچى پەدىسىدە لېۋ... بادام چاققاندەك، سېغىز كەمپۈت يېگەند... «قاس - قاس» چىقىرىپ، «چوك - چو... قىلىپ ...

ھاياسىز كۈلكىدىن ئىككىسى بوغۇلۇپ قېلىشتى.

— ئا ... ئا ... ئاران بىرنىما ... باشقىسىچۇ خېنىم؟ — كامالىددىننىڭ نەپسى تا... قىلداپ، ئۆزىنى تەستە بېسىۋالدى.

— باشقىسىما؟ ئاۋۋال پۇلۇڭنى ئەكەل... نوچىلىقىڭ بولسا ئاچاڭ تەييار ... ما... جۇگۇ ... ئىلدام بېرىپ كەل، — مەن كەتتىم ... قالغىنىنى قاراڭغۇ چۈشكەندە ھە؟ ... — ئۇ خوتۇن بىلىقتەك ئويناقلاپ كۆلگىنىچە كېتىپ قالدى. كامالىددىن ئۇنىڭ ساغرىسىغا كۆزلىرىنى تىكىپ بىر ھازاغىچە ھاڭۋېقىپ تۇرۇپ قالدى - دە، ئۇ خوتۇن ھادى بىلەن ئىچكىرىگە كىرىپ كەتكەندىن كېيىن ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ، گالدا - گۇلدۇڭ دەسسەپ ئۆيىگە قاراپ ماڭدى. ئەمدى ئۇ ھەممە پۇللىرىنى يىغىپ كېلىدۇ، ھەممىسىنى، جاندىن باشقىسىنى — پۇل دېگەننى نېمىگە تاپىدۇ ئوغۇلبالا؟ ئوينايدىغان گەپ، توگىسە يەنە تاپىدىغان گەپ. ئۇمۇ باشقىلاردەك ئەركەككۇ؟ نەرى كەم ئۇلاردىن؟ پۇل دېگەننى ئوغۇل بالىغا تېپىشقا ۋە خالسا بۇزۇپ - چېچىشقا ياراتقان ... ئاشۇنداق خوتۇن ئۇچۇن جان كەتسىمۇ مەيلى ...

كامالىددىن ئىگىز - پەس دەسسەپ ئۆيىگە كەلدى ۋە قاشانىڭ ئۇستىدىن بوينىنى سوزۇپ ھويلا ئىچىگە

كۆز يۈگۈرتتى. باللىرى ھويلىدا، تۇغۇلغىنىغا ئانچە ئۇزۇن بولمىغان موزاينى قوغلاپ، ئوينىشىپ يۈرۈپتۇ. ئانىسى ھويلىدىكى تونۇر ئوچاقتا قازانبېشى بىلەن ھەپىلىشىۋېتىپتۇ. دادىسى بىلەن ئاكىللىرى كۆرۈنمەيدۇ. خوتۇنى بىلەن يەڭگىللىرى كەچكىرىپ قالغىنىغا قارىماي تېخىچە بورا توقۇۋېتىپتۇ.

كامالىددىن قاشانىڭ شاخشا ئىشىكىنى قايرىپ قوروغا كىرىپ كەلدى، شۇ ھامان باللىرى چۇرقۇرۇشۇپ ئۇنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كېلىشتى.

— دادا، بىزگە بازارلىق ...

— بىزگە نېمە ئەكەلدىڭ دادا ...

كامالىددىن گۆكىرىدى،

— ئۆتىشە نېرى، پوق ئەكەلدىم، پوق ...

ئازار يېگەن باللار دادىسىنىڭ ئەپتىگە قاراپ قورقۇشۇپ ئارقىسىغا داجىشتى. خوتۇنلار ئۇنىڭغا چۆچۈشۈپ ۋەھىم ئىچىدە تىكىلىپ قېلىشتى. يېقىندىن بۇيان كامالىددىن ئۆيىگە پات - پات مۇشۇنداق ھالدا كېلىدىغان بولۇپ قالغانىدى.

— دا ... دام، دادام قېنى؟

— ئاكىلىرىڭ بىلەن نامازغا چىقىپ كەتتى، نەدە يۈردۈڭ ئۆزۈڭ؟

— كارىڭ نېمە، نەدە يۈرسەم؟

— ۋۇي، ئانامجۇمۇ ماۋۇ، ئانامغا مۇشۇنداق يۈزى سۆرۈنلۈك قىلامسىز؟

خوتۇنى قورقۇش ۋە ئەيمىنىش نەزىرىدە ئۇنىڭغا چەكچەيدى. بۇ، 24 — 25 ياشلاردىكى، قاراقۇمچاقتىنا چوكان ئىدى. ئىككى تال ئۆرۈلگەن بىلەكتەك چاچ ئۆرۈمى بويلۇق چوكاننىڭ تاپىنىدا سۆرۈلۈپ يۈرەتتى. كامالىددىننىڭ خوتۇنى مەھەللىدىلا ئەمەس، يېقىن ئەتراپتا قىز - چوكانلارنىڭ ھەۋىسى كېلىدىغان دەرىجىدە چىرايلىق چوكان ئىدى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئاشۇ سۇمبۇل چاچلىرى داڭلىق ئىدى.

كامالىددىن خوتۇنىغا يەۋېتىدىغاندەك قىلىپ گۆلىيىپ قويۇپ سەندىرەكلىگىنىچە ئۆيىگە كىرىپ كەتتى.

موماي كۆزلىرىگە لىققىدە ياش ئالغىنىچە سۇپىغا ئولتۇرۇپ قالدى.

ئانا، بۇنداق سوغ نەپەسلىكنى تۇنجى قېتىم ئاڭلاۋاتاتتى، ئانىسىغا قىلغىنى ھار كەلسىمۇ ئۇ قوپاللىقى بىر نۆرە، ئانىنىڭ، يەڭگىللىرى ۋە خوتۇن - باللىرىنىڭ كۆزىچە غىق مەست پېتى ھېيىقماي غالداڭلاپ يۈرۈش — تېخى كۆز كۆرمىگەن، قۇلاق تېخى ئىشىتمىگەن بىر ھاياسىزلىق، مۇسۇلمانچىلىقتىن، ئادەملىكتىن چىققان بىر ئارسىزلىق ئىدى. ئانىغا بۇ بەك ئېغىر كەلدى. كۆتۈرۈپ قوپقۇسىز ئېغىر كەلدى. ئەمدى كامالىددىننىڭ قولىدىن مۇشۇ كەپتىمۇ؟ كامال ئىككى تال پۇل تېپىپ مۇشۇ ھالغا چۈشۈپتىمۇ؟ ئاتا - ئانا، خوتۇن - باللىلا ئەمەس، تېخى خۇدانىمۇ تونىماس بوپتىمۇ؟ ئاھ خۇدا، ياراتقان ئىگىسى، ئانا بولۇپ كۆرىدىغىنى مۇشۇ كۈن بولسا، خۇدانىڭ ئالدىدا نېمە گۇناھ قىلغان بولغىدى. خەقتىن ئاڭلىسا ھەزەر ئەيلەپ ياقىسىنى چىشلىگۇدەك ئىشنى مانا ئۆز ئوغلىدىن، ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈۋاتىدىغۇ؟ ئەمچىكىنى يۇيۇپ ئىمىتۇپتىدىغۇ! ئېشەكنى ئەمەس، ئانىسىنى ئىمىپ چوڭ بولمۇدىغۇ؟ بۇ نەلەردە يۈرۈپ شۇنچە كۆڭلى قارا بولۇپ كەتكەندۇ؟ ئاھ، پەرۋەردىگار.

ئانا ئوغلى كىرىپ كەتكەن ئۆي تەرەپكە كۆزىنى چەكچەيتىپ قاراپ قالدى، قورقۇنچ، ھەيرانلىق، ئازاب مومايىنىڭ يۈرىكىنى ئامبۇردەك قىستى. «ئانا ...» دەپ بوزلاپ تۇرۇدىغان، ئالدىدىن توغرا

ئۆتمەيدىغان، تىك بېقىپ باقمىغان كۆيۈمچان، ئەدەبلىك ۋە ئىنسابلىق ئوغلى كامال شۇمۇ؟ دادىسى كۆرسە ئۇنىڭ شۇ ئەپتىنى، شۇ بىچارە دادىسى كۆرسە نېمە بولۇپ كېتەر شۇ تاپتا ... ۋاي خۇدا ... نېمە كۆرگۈلۈك بۇ! پۇل دېگەن شۇنداق ئىبلىس بولسا كۆيۈپ كەتسۇن ... ئۇنداق پۇللار! پۇل تاپتۇق دەپ بالىسىدىن ئايرىلىپتۇ ... كۆڭلى ئۆيۈپ، چۇشى بۇزۇلۇپ ئۆمىسلا بولىدىغان بولۇپ قالدى شۇ كۈنلەردە ... بىر ئىش بولىدىغاندەك. بىر قازا ماراپ تۇرغاندەك. مانا، قازا كەلسە ئاشۇ پۇلدىن كەلگىدەك، بىقىپ كۆرسە ... «ئادەمدىن هايا كەتسە، ئورنىغا بالا كېلەر» دېگىنى شۇمۇ ئەمدى! ۋاي خۇدا ... نەسلى - ۋەسلىمىز مۇشۇنداق قۇرۇرمۇ ئاخىر ...

ئانا ئازاپتىن ئېگىرىدى، يۈرىكى سانجىلغاندەك. كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلۇپ، كۆڭلىكىنىڭ ئالدىنى هۆل قىلدى. ئاشۇ كامال يېپىشىپ - چاپلىشىپ ئىمىپ چوڭ بولغان پاكىز كۆكسىنى ... ئانىنىڭ هالىغا قاراپ، كېلىنلەر كۆزلىرىگە ياش ئېلىشتى ۋە قىلىۋاتقان ئىشلىرىنى تاشلاپ مومايىنىڭ چۆرىسىگە ئولاشتى. كامالىددىننىڭ خوتۇنى سۇپىغا تەكىي تاشلاپ، مومايىنى ئاۋايلاپ ياتقۇزدى. بىر پىيالىدا قىزىق چاي ئەكەلدى. يەنە بىرى مومايىنىڭ مەيدىسىنى ئاۋايلاپ سىپاشقا باشلىدى، ئاچچىق ئورناپ قالمىسۇن دەپ.

— كۆڭۈللىرىگە ئالمىسىلا ئانا ... بىرسى بىلەن ئۇرۇشۇپ قالغان ئوخشايدۇ ... ئەتىگەن ساقچىلار تەرگا قىلىپتىكەنمىش، ۋلزىقنىڭ بورىسىغا كەتكەن ئوت توغرىسىدا، ئاشۇ ئىش بىلەن پاراكەندە بولغاندۇ.

— هېلىلا پۇشايمان قىلىدۇ ئانا ... ئوغۇللىرىنى بىلىلا ... ئۇ، ئۇنداق قىلىدىغان ئادەم ئەمەس ئىدى. بۈگۈن ...

ئۇلار كامالىددىنىدىن قورققاندەك موماي ئاڭلىغۇدەكلا قىلىپ گوڭۇرلىشاتتى. ياق — كامالىددىنىدىن ئەمەس، ئاستاغىنە ۋە شەپىسىز يېقىنلاۋاتقان بىر بالا - قازادىن قورققاندەك. گەپ ئارىسىدا، كامالىددىننىڭ خوتۇنىنىڭ ئېزىلىپ، ئۆكسۈپ يىغلىغىنى ئاران ئاڭلىناتتى ...

كامالىددىن ئۇلارنىڭ هالىغا پەرۋامۇ قىلماي ئۆيدىن چىقىپ تالاغا ماڭدى. ئۇنىڭ قوينى پومپايغانىدى. ئايالىلار كۆڭۈل ئاغرىقى بىلەن بولۇپ كېتىپ، كامالىددىننىڭ ئۆيگە نېمىگە كىرگىنىنى، نېمە ئۈچۈن بۇنچە تېزلا يېنىپ چىققىنىنى، هەم ئۇنىڭ قوينىدىكى نېمە ئىكەنلىكىنى ئويلاپمۇ قويۇشمىدى. خوتۇنلار - دە! خوتۇنلار ئازار يېگەندە، دۇنيانىڭ ئىشلىرىنى بىرلىگۇجىلا يادىدىن چىقىرىشىپ، ئۆزىنىڭ يۈرەك يارىسىنىڭ ئاغرىقى بىلەن بولۇپ كېتىدۇ. تېنىنى يارا قىلغان هايۋان بىلەن كارى بولماي، بىر چەتكە چىقىپ ئۆز يارىسىنى يالاپ ياتقان چىشى هايۋاندەك. كامالىددىن يەنە ئوڭ - تەتۈر دەسسەپ ئاشپۇزۇل تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ئۇنىڭ كۆزىگە نە يول، نە دەل - دەرەخ، نە يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ۋە ئۆزىنى كۆرۈپ داجىپ قېچىۋاتقان ئادەملەر كۆرۈنمەيدۇ.

15

هادىنىڭ ئاشپۇزۇل ئارقىسىدىكى ياتاق ئۆيى. ئادەمنىڭ تولىلىقىدىن پۇت قويغىدەك يەر يوق. ئادەملەر سۇپىدا، پەگادا ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن، تىقما - تىقماق! ئۆينىڭ تۆت تېمى كېرىلىۋاتىدۇ، هېلىلا يېرىلىپ كېتىدىغاندەك.

ئۆيگە تولغان ئىسنىڭ دەستىدىن كۆز ئاچقىلى بولمايدۇ. تاماكا ئىسى ئاچچىق،

اگسىق، ئۆتكۈر. ئېلېكتر چىرىغىنىمۇ ئىس قاپلىۋالغان. ئەسلىدىلا قىزىرىپ ئاران ياندىغان چىراغ ئەمدى كۆز يۇمۇشلاپ قالغان، جىنچىراغدەك. يېغى قالمىغان چىراغدەك ... هاراق، تەر، بەڭ، تاماكا پۇراقلىرى ۋە بۇزۇق يەل بىلەن نەقسىپ - كۆكەرگەن ئىسسىق هاۋا كۆڭۈل ئاينىتىدۇ. كۈندىخانا هاۋاسىدەك ...

ئولتۇرغانلارنىڭ بىر قىسمى مەھەللىلىكلەر، بىر قىسمى بېلىقچىلار، يەنە بىر قىسمى شەھەرلىكلەرمىش.

... ئوشۇقلار شاراقشىيدۇ. ئوشۇق ئاتقۇچىنىڭ گاھ مەيدىسىگە، گاھ تىزىغا كۈچ بىلەن شاپىلاقلىغىنى ئاڭلىنىدۇ.

— يا، پىر!

— يا، دەستىكام!

— كەتتى!

بۇ ئاۋازلار تىترەيدۇ، تېڭىرقاۋاتقاندەك، قورققاندەك، قاتتىق ئاغرىق ئازابى چىقىۋاتقاندەك. ئاچكۆزلۈك، ئۈمىد، نالە، نائۈمىد، قورقۇنچ، غالجىرلىق، يۈزسىزلىك، شۇم نىيەت ... چىپىلداپ تۇرىدۇ، ئاشۇ كۆلرەڭ، توزۇندا، قورغاق، شاراقلىشىپ تۇرغان ئاۋازلاردىن ... كۆزلەر، نەچچە ئون جۇپ چىڭقالغان، چەكچەيگەن، قىزىلايغان، قان تېپىلغان ئاچ ۋە شەپقەتسىز كۆزلەر قولدىن ئايرىلىپ، قارا كىگىز تەرەپكە ئۇچۇپ كېتىۋاتقان ئوشۇقلارغا جان - جەھلى بىلەن قادالغان. تىنىقلار ئۈزۈلگەن. يۈرەكلەر توختىغان. هېچكىم قىمىر قىلالمايدۇ.

ئوشۇقلار هاۋانى يېرىپ ۋىشىلداپ ئۇچىدۇ، ئوق يىلاندەك، يىراقتىن يۈرەككە مولجالاپ ئېتىلغان خەنجەردەك. بۇ دەھشەتلىك ۋىشىلداشلار ھەممە كىشىنىڭ جان ئۈنگىسىنى لەرزىگە سالىدۇ. يۈرەك ۋە تومۇرلاردىكى قانلار مۇزلاپ ئېقىشتىن توختىغاچ بۇ قورقۇنچلۇق ۋىشىلداش بىلەن جان قەپىزى ئىچىدە سادىر بولۇۋاتقان ساراسىمە بولۇپمۇ ئاشكارا ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ.

ئوشۇقلار قارا كىگىزگە يېقىنلىشىدۇ. ئالاقزادىلىك قارا قاناتلىرىنى يايىدۇ. ئوشۇق ئاتقۇچىنىڭ جېنى تۇمشۇقىدا لىپىلدايدۇ. ئۇنىڭ جىمى ئەسەبلىرى تەڭمۇتەڭ ئۈچلىنىپ، پۈتۈن پەي - سىڭىرلىرى تارمۇشتەك قاتىدۇ. ئەزايىدىكى هەر بىر تال تۈك تىكلىشىپ تىترەيدۇ...

«شاراق»

— ئاھ...

كامالىددىن ئىچىگە تارتىپ چىرقىرىۋەتتى. كىندۈربىرى ئوتتا قىزارغىچە قىزىتىلغان خەنجەرنى ئۇنىڭ يۈرىكىگە سېپىغىچە پاتۇرۇپ تىقىۋەتكەندەك. ئۇنىڭ چىرايى كۆكىرىپ— تاتىرىپ كەتتى. ئۆلۈكنىڭكىدەك كۆزى ئالىيىپ، قارىقى تارتىلىپ كەتتى، جان بېرىۋاتقاندەك. باشقىلار: «ئۇھ» دېيىشتى. هادى خۇشلۇقىدىن: «يا، پىر!» دەپ ۋارقىرىغىنىچە ئورنىدىن ئوخچۇپ قوپتى ۋە كامالىددىننىڭ ئالدىدىكى پۇل دۆۋىسىنى ئالمان - تالمان سۈپۈرۈپ، تېقىمىغا باستى. هادىنىڭ ئۈزۈن، ئەتسىز قوللىرى تىترەيتتى. ئۇنىڭ يۈزى قىزارغانىدى، قان ئىچىۋالغاندەك. كۈلۈۋاتاتتى، راھەت بىلەن، هۇزۇر بىلەن، ئۇتۇش شادلىقى بىلەن، ئىچى قارىلارچە...

كامالىددىننىڭ جانسىز كۆزلىرى هادىنىڭ پۇل يىغىۋاتقان قوللىرىغا چەكچىيىپ قالدى، ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋاتقان قاتىلغا نائىلاج قاراپ ياتقان چارىسىزنىڭ كۆزلىرىدەك. دەرۋەقە، ئۇلار قول ئەمەس ئىدى. ئاشۇ تۈكلۈك، بارماقلىرى تاماكىدىن سارغايغان، ئەتسىز قوللار راستىنىلا قول ئەمەس، ئۇ بارماقلارنىڭ هەر بىرى بىر دىۋە، بىر - بىرىدىن قورقۇنچلۇق ئالۋاستى، بىردىن

خەنجەر، بىر پارچىدىن يانغىن، ئۆزىدىن دەھشەت ياغدۇرۇپ ھۆركىرەپ كېلىۋاتقان، پۇل تەرەپكە، ياق، پۇل تەرەپكە ئەمەس جان تەرەپكە، كامالىددىننىڭ جېنى تەرەپكە ئېتىلىپ كېلىۋاتقان بەتبەشرە، ياۋۇز، گۆشخور ھايۋان. بىر كۆزلۈك قىينات①، ئېچىرقاپ كەتكەن يىلپىز، ئاغزىدىن ئوت چاچىدىغان ئەجدىھا...

— قوپە ئەمدى، سورۇننى بوشات!

كىمدۇر ھۆركىرىدى، كامالىددىن خارامۇشلۇق ئىچىدە كىمدۇر بىرىنىڭ بېقىنىغا قوپاللىق بىلەن مۇشتۇمىنى نىقتاۋاتقانلىقىنى سەزگەندەك بولدى ۋە بېشىنى تەسلىكتە كۆتۈردى. بۇ، مەھەللىدىكى روزى داڭقان ئىدى.

— نې... نېمە دەيسەن؟ — كامالىددىن بوغۇلۇپ خىرقىرىدى، ئۇنىڭ كۆزى ئەلەسلىشىپ، چىرايى قورقۇنچلۇق تۈسكە كىرىپ قالغانىدى.

— قوپ، سورۇننى بىكار قىل ئەمدى.

— ئوي... ئوينايمەن ... پۇللىرىمنى ياندۇرۇۋالىمەن...

— قېنى، پۇلۇڭنى چىقار! پۇلۇڭ بارمۇ تىكىدىغانغا؟

— پۇلۇم تۈگىدى. 13 مىڭ كوي تۈگىدى.

— 13 مىڭ كوي؟ مەندىن بايا ئالغان ئۈچ مىڭ كوينى ئاغزىڭغا ئالمايسەنغۇ؟ تېنىۋالاي دەمسەن ئېشەك؟

ھادى ئولتۇرغان يېرىدىن كۆتۈرۈلۈپ كامالىددىنغا ئېتىلدى.

— ھادىكا ... يەنە ئىككى مىڭنى بەرگىن، ھېلىلا ياندۇرىمەن ... ئەگەر ... خۇدايىم بۇيرۇسا ... خۇش بوپ كېتەي.... — كامالىددىن يىغلامسىرىدى.

ھادى دىمىقىنى قاقتى:

— كىمنىڭگە ئەركىلەيسەن؟ خوتۇنۇڭ... بېرىپ يىغلا ... پۇلۇڭ بولمىسا نېمەگە تىكىسەن ماز؟

كامالىددىن غىققىدە بولدى. كانى... سىقىلىپ، يۈز - كۆزى ئېتىلىپ كېت... غاندەك چىڭقالدى. جالاقلاپ تىترەيت... باش - كۆزىدىن مۇزدەك تەر قۇيۇلاتتى. ... ھادىغا چەكچىيىپ ئولتۇرۇپ قالدى.

— ئۆلتۈرىۋېتىمەن ئاناڭنى ...! ئ... نىڭ بالىسى، ھەممىڭ بىر بولۇۋېلىپ — مېنى... خوتۇنۇڭنى چىقىرىپ قويۇپ ....

كامالىددىن ئوخچۇپ قوپتى - دە، ئ... تىلىپ بېرىپ ھادىنىڭ كانىيىدىن بوغق... چە ئۇنى ئارقىسىغا باستى ۋە ھادىنى... ك مەيدىسىگە بىر نەچچىنى دېسىلىۋەتتى. ھا... دى خىرقىراپ قالدى. كامالىددىننىڭ بار... ماقلىرى ھادىنىڭ گېلىغا پېتىپ، كىرىشىپ قالغانىدى.

— ئۆلتۈرىۋېتىمەن دېمىدىممۇ، ئۆلتۈرۈۋېتىمەن ... قېنى مېنىڭ پۇللىرىم؟ بۇلغ... تۇرامسەن، يا، جانغىمۇ...

كامالىددىن دەھشەتلەنگەنىدى، ھايۋاندەك، غالجىر ھايۋاندەك. ئۆينىڭ ئىچى ئۆرە - تۆپە بولدى. لېكىن ھېچكىم ئۇنىڭغا يېقىن كېلەلمىدى. كامالىددىننى ھەممىسى بىلىشەتتى. ياۋاشتەك كۆرۈنگەن بىلەن قاۋاندەك كۈچى بارلىقىنى، بولۇپمۇ غەزەپلەنسە بىر بېشى بار ئون ئادەمگە تېتىيىتتى، بېلىقچىلارنىمۇ قورقاتقانىدى، نەچچە قېتىم، گۈل بويىدا.

ھادەك خىرقىراپ تىپچەكلەپ قالدى. ئۇنىڭ ھەر بىر خىرقىرىشى كامالىددىننى تېخىمۇ غەزەپلەندۈرۈپ، ئۇنىڭ دەھشىتىنى ئاشۇراتتى. ئۇنى ئۆلتۈرىۋېتىدۇ، ئۆلتۈرىدۇ. ئەتە نېمە بولسا مەيلى ... پۇل ... پۇل ... پۇل... جىمى پۇلنى ئۇتۇۋېلىپ قەرزمۇ بەرمەيدا ئەمدى! ئازراقلا پۇل بولسا

① ئوغۇزخان قىسسىسىدىكى قورقۇنچلۇق گۆشخور ھايۋان.

ئوتۇۋالاتتى، جىمى پۇللىرىنى ياندۇرۇۋالاتتى، ئۇ پۇللىرىنى ياندۇرۇۋالالمىسا، ئۆزى ئۆلۈۋالىدۇ ... بۇنداق جاننى ساقلىغىچە ... پۇلسىز...

— توختا، كامالىددىن بەگ، بىر ئېغىز گېپىمنى ئىڭشا...

— كۆتەر قۇرۇق پاخپاق گېپىڭنى! ئۆلتۈرۈۋېتىمەن بۇ قىزىلكۆز، ئالدامچى تازنى...

— ياق، ئالدىرىما، مەنمۇ شۇ پۇلنىڭ گېپىنى قىلىۋاتىمەن، ساڭا پۇلنى مەن بېرەي، راست گەپ...

كامالىددىن يېنىغا ئۆرۈلدى. يېنىدا ئورۇمچىدىن كەلگەن ھېلىقى خوزنەك ئوقەتچى ھىجىيىپ تۇراتتى. قولىدا ھارۋىكەش تاماكىسى.

— نىمە دىدىڭ؟

— پۇلنى مەن بېرەي، ئاۋۋال ھادىنىڭ گېلىنى قويۇپ بەر. مەن ساڭا پۇلۇڭنى تېپىۋالغۇدەك پۇل بېرىمەن.

كامالىددىن غەزەپتىن ھېچنەرسىنى كۆرمەس بولۇپ قالغان كۆزلىرى بىلەن ئۇنىڭ كۆزىگە قادالدى. «راستمۇ؟» دېگەندەك.

— ئالدايسەن.

— ياق، ئۇكام، راست گەپ، چۈشە پەسكە، گېپىمنى ئىڭشا

كامالىددىن بەقەمدەك قىزارغان كۆزلىرى بىلەن ئۇنىڭغا قادالغىنىچە، ھادىنىڭ كانىيىدا كىرىشىپ قالغان بارماقلىرىنى تەسلىكتە ئاجرىتىپ پەسكە چۈشتى. ھادى ھوشسىز ياتاتتى، ئۆلۈك مۈشۈكتەك. كىمدۇر بىرى ھادىنىڭ يۈزىگە مۇزدەك سۇ چاچتى. بىر ھازادىن كېيىن ھادى چوڭقۇر تىنىپ كۆزىنى ئاران ئاچتى ۋە ئىنجىقلىغىلى تۇردى. ئۇنىڭ ياغاق چىرايى ئىس تەگكەندەك قارىيىپ، كالپۇكلىرى كۆكىرىپ كەتكەنىدى. ئورۇمچىلىك ئوقەتچى قولىدىكى يېڭى ئورالغان تاماكىنى كامالىددىنغا ئۇزاتتى ۋە سەرەڭگە يېقىپ بەردى. كامالىددىن تاماكىنى جان - جەھلى بىلەن ئىچىگە تارتتى. بىردىنلا ئۇنىڭ بېشى قېيىپ، ئۆزى ئولتۇرغان يەر بىلەن قوشۇلۇپ چۆرگىلەۋاتقاندەك تۇيۇلدى ۋە دەررۇ تامغا يۆلىنىۋالدى.

— چېكە! تازا دەم تارتىپ بىر نەچچىنى چېكىۋەتسەڭ سەل يېنىكلەپ قالىسەن،— ئورۇمچىدىن كەلگەن ئوقەتچى ھىجايدى،— ئۆيۈڭدە ساتقۇدەك نىمە قالدى؟

كامالىددىنغا تاماكا خۇش يېقىپ قالدى. تاماكىنىڭ تەمى قانداقتۇ ياغلىشاڭغۇ، گازىر مېغىزىدەك خۇش پۇراق ۋە يەڭگىل ئىدى. ئۇ، قولىدىكى تاماكىنى ئۇزمەي ئىچىگە تارتىۋەردى. بىردىنلا ئۇنىڭ ۋۇجۇدى يەڭگىللەپ، ئۆزىنى لەيلەۋاتقاندەك ھىس قىلدى. كۆڭلىدىكى مالمانچىلىق بىردىنلا بېسىقىپ، نەلەردىندۇ كۈلكىگە ئوخشايدىغان بىر نەرسە ئولىشىپ، ئۇنىڭ ھارغان ۋە ئازابتىن قاقشاپ ھالسىرىغان يۈرىكىنى، مېڭىسىنى پەپىلىگىلى تۇردى. ئەمدى ئۇنى بىردەم - بىردەم كۈلكە قىستايتتى. نېمىشقىدۇر بېشى سىلىنىپ كېتىۋاتاتتى. قاپاقلىرى يۇمۇلۇپ، ساڭگىلاپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ، بېشىنى تەسلىكتە كۆتۈرۈپ قاپىقىنى يىرىپ ئېچىپ، ئۆزىگە گەپ قىلىۋاتقان كىشىگە قارىدى. ئۇ ئادەم كۈلۈۋاتاتتى. كامالىددىنمۇ كۈلدى:

— ھەممىنى ئۇتتۇرۇۋەتتىم، ئۈچ كالىنى، موتونى، ئېشەك بىلەن ھارۋىنى ... يەنە ئىككى يىلدىن بۇيان تاپقان پۇلنىڭ ھەممە - ھەممىسىنى...

كامالىددىننىڭ يەنە بېشى چۈشۈپ كەتتى.

— ھېچنېمە قالمىدىمۇ؟

كامالىددىن بېشىنى كۆتۈرمەي جاۋاب بەردى:

— ھېچ ... ھېچنىمە... — ئۇنىڭ

ئاۋازى غەلىتە چىقىپ كەتتى. ئۇ، كۆزىنى يۇمۇۋېلىپ كۈلۈۋاتاتتى.

— ئاكىلىسام ... خوتۇنۇڭنىڭ چېچى بەك ئۇزۇنمىش - ھە؟

كامالىددىن بېشىنى تەسلىكتە كۆتۈرۈپ ھېلىقى ئوقەتچىگە ھۆرپەيدى:

— ئاناڭنى ... نېمە دەيسەن؟

— ياق، خاتا چۈشىنىپ قالما...مەن...— ئۈرۈمچىلىك ئوقەتچى قورقىنىدىن كەينىچە سىلجىپ بولۇشقا تىقىلدى، — مەن ... ساڭا پۇلنىڭ ئورنىنى قىلىپ بېرەي دەيمەن...

— پۇل؟ ھە... پۇل...پۇل...

كامالىددىننىڭ بايىقى ئەلپازى نەلەرگىدۇ يوقىلىپ، ئاۋازى يۇمشاپ كەتتى. ئۇنىڭ تامىقى قۇرۇپ، كالپۇكى چاپلىشىپ قېلىۋاتاتتى. ئۆي تېخىمۇ تېز پىرقىراشقا باشلىغانىدى. ئادەملەرنىڭ بېشى پەستە، ئايىغى تورۇستا كۆرۈنۈۋاتاتتى. پۇت - قولى بارغانسېرى ماغدۇرسىزلىنىپ پۈتۈن ۋۇجۇدى لاتىدەك بوشاپ، لاكاسلاپ قالدى. تۇرۇپلا ئۇنى بايىقى كۈلكە ئاۋارە قىلغىلى تۇردى. بايىقى غەزەپ ئەمدى كۈلكىگە ئۆزگەرگەنىدى. بۇ كۈلكە ئۇنىڭ كۆزىگە كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئۇ، يۇمىلاق، يېپىشقاق، سوزۇلۇشچان، شىلىمشىق كۈلكە ئىدى. بۇ كۈلكە ئۇنىڭ بوغىزىغا قاراپ نەلەردىندۇ يىلان سويلىغاندەك سويلاپ چىقىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇ كۈلكە كېلىۋېتىپ ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايىنى، ئىچ-باغرىنى غىدىقلاپ تاتلايتتى، ھېچنەنى ئالا قويماي غىدىقلايتتى. بۇ كۈلكە بىردىنلا تۆت چاسا، يەڭگىل، رەڭدار، نېپىز، لەيلەپ ئۇچۇدىغان، تاراقلايدىغان، ئۈستىدە ھەر خىل رەسىملەر — راۋاقىنىڭ، ئادەمنىڭ رەسىملىرى بار بىر نەرسىگە ئايلىنىپ ئۇنىڭ مېڭىسىدە، كۆز ئالدىدا ئۇچۇپ يۈرۈشكە باشلىدى. بۇ كۈلكە بەك نۇرغۇن، بەك جىق ... ئۇنىڭ پۇللىرىدەك جىق كۈلكە ئىدى. مانا شۇلارنىڭ ھەممىسى بىر كامالىددىننىڭ، بىر يالغۇز ئۇنىڭ. ئۇنى ھېچكىم ئوتۇپ كېتەلمەپتۇ. ئۆزىگە قاپتۇ. شۇنچە نۇرغۇن - ھە؟ ... كامالىددىن ھىجايدى، كۈلدى، قاقاقلاپ، تىترەپ كۈلدى. يۇمىلاپ كۈلدى، تېلىقىپ كۈلدى، يىغلاپ كۈلدى. ئۆي ئىچىدىكىلەرمۇ كۈلۈشكە، بىر - بىرىگە قاراپ كۆزىنى قىسىپ كۈلۈشكە باشلىدى.

— بىڭىسىڭ بار ئىكەن جۇمۇ ئاداش، كىمنىڭ ئەقلى بۇ!

— ئاشۇ ئاداش تاپتى. ئۈرۈمچىدە نوچىنى ئاشۇنداق جايلايدىكەن.

— پىلنىمۇ ئوسارتىۋېتىدۇ ھاراقنىڭ تۆپىسىگە چەكتۈرۈۋەتسەك ... قارا، ما نوچىغا ... ھا - ھا - ھا.

ئۇلار ھۇزۇرلىنىپ كۈلۈشمەكتە، كامالىددىنمۇ ئۇلارغا قوشۇلۇپ كۈلمەكتە، يىغا ئارىلاش.

كامال كۈلۈۋېتىپ ئويلايدۇ. كىم نوچى؟ قايسى نوچىنى؟ پىلنى؟ نەدىكى پىلنى؟ كىمنى جايلايدۇ؟ ئۆزى ھازىر ئۈرۈمچىدىمۇ؟...

— ھەي كامال، ئەمدى ئاكىلا، توختا ئەمدى، كۈلمە!

كامالىددىن كۈلىدۇ، كۈلۈۋېرىدۇ. نېمىشقا توختايدىكەن؟ نېمىشقا كۈلمەيدىكەن؟ كۈلكىنى ئۇتتۇرۇۋەتمىسە؟ كۈلكە ئۇنىڭ تۇرسا، ۋاي ...جان...كۈلكىدىن ئۆلۈدىغۇ ئەمدى.

— قوپ ئەمدى، ئۆيۈڭگە بېرىپ خوتۇنۇڭنىڭ چېچىنى تۈۋىدىن كېسىپ كەلگىن . ئىككىلىسىنى. بىر تېلىغا 500 كوي بېرىمەن. مەن سېتىۋالىمەن ... قوپە، راست گەپ ...

نېمە دەيدۇ بۇ خوزنەك، چاچ ئالىمەن دەيدىغۇ؟ خوتۇنۇمنىڭ چېچىنى؟ 500 كوي؟

ـەش يۈز! ئىككى تال چاچ مىڭ كوي!
ـىڭ كويغا ئالغۇدەك. خوتۇنىنىڭ چېچىنى؟
ـىڭ كويغا ئالسا ... كىمنىڭ چېچى بول-
ـسا بولىدۇ، مىڭ كويغا ئالسا ... مىڭ
كوينى بىرلا تىكسە ئىككى مىڭ، تىكىۋەر-
ـسە 10 مىڭ، 20 مىڭ ... ھەممىسىنى يان-
ـدۇرۇۋالىدۇ. موتونى، كالىنى، ئېشەك هار-
ـۋىسىنى ... ئىككى تال چاچ بىلەن، ناھا-
ـيىتى ئىككى تال چاچ ... خوتۇنىنىڭ بول-
ـسىمۇ...

كامالىددىن بېشىنى تىزىنىڭ ئارىلىقىدىن
تەسلىكتە كۆتۈردى. بېشى بەك ئېغىر، مىڭ
جىڭ، لېكىن بوش، قاپاقتەك. ئۇ، ياش
بىلەن خىرەلەنگەن كۆزلىرىنى زورىغا ئاچ-
ـتى. قاپاقلىرىمۇ بەك ئېغىر، كېسەك ئېسىپ
قويغاندەك. ئۇنىڭ كۆزلىرى — ئەس-ھوش-
ـتىن ئەسەر يوق كۆزلىرى ئالاڭلىدى. لې-
ـكىن ئۇ ھېچنەرسىنى كۆرەلمىدى. بىر
قارا تۇمان، قويۇق تۇتەك ئۇنى قورشىۋال-
ـغانىدى. ئۇنىڭ كۆلكىسى ئاخىر بېسىقتى.

— راستمۇ؟ چاچ ئالامسەن؟ مىڭكويغا-
ـھە، ئىككى تالنى... — ئۇنىڭ ئاۋازى ئۆ-
ـزگە ئىككى تال قۇرۇق تاختاينىڭ ئارى-
ـلىقىدىن قىستىلىپ چىقىۋاتقاندەك بىلىندى.
ئۇنىڭ تامىقى ئاغرىپ كەتتى، كالپۇكىنى
يالىدى. تامىقى، كالپۇكى، تىلى چەم
ئىدى. قۇرۇپ قېتىپ كەتكەن، سەزگۈ-
ـسىز چەم...

— راست گەپ، كېسىپ كەل، ھازىرلا
ئىككى تالغا مىڭ كوي سانايمەن.

ئۈرۈمچىدىن كەلگەن ئوقەتچى سورۇندى-
ـكىلەرگە قاراپ كۆزىنى قىستى، ئۇ-
ـياتسىزلارچە.

كامالىددىن ئۇنىڭغا قاراپ بىردەم چەك-
ـچىيىپ ئولتۇردى. ئاندىن ئورنىدىن دەل-
ـدۈگۈنۈپ قوپتى ۋە ئىككى تەرەپتىكى
ئادەملەرگە ئۇرۇلغىنىچە بېشىنى يەردىن

كۆتۈرمەي، غۇدۇڭشىغىنىچە ئىشىك تەرەپكە
ماڭدى. كىمدۇر بىرى ئۇنىڭغا ئىشىكنى
ئېچىپ بەردى. ئۇ، كىملەرنىدۇر تىللايتتى،
غۇدۇڭشۇپ كۈلەتتى، مىڭ كوي! پۇلۇمنى
ياندۇرۇۋالىمەن... مىڭ كوي... ئۇ، ئىشىك-
ـتىن چىقىپ قاراڭغۇلۇق قوينىغا كىرىپ
كەتتى. شۇ ھامان ئۆي ئىچىدە تورۇسنى
تىترەتكۈدەك كۈلكە كۆتۈرۈلدى. ئىنجىق-
ـلاپ ياتقان ھادى ئورنىدىن سەكرەپ
قوپۇپ، بېرىپ ئىشىكنىڭ ئىلغۇچىنى ئى-
ـلىپ قويدى ۋە سورۇنغا كەلدى.

— قۇتۇلدۇق ناكەستىن، گاڭسا-جىسا
قىلىۋېتىپ. كېلىشە ئاغىنىلەر، ئەمدى ئوڭچە
ئوينايمىز.

ئادەملەر تاۋكا قۇرۇپ قىمارنى قايتى-
ـدىن باشلىۋەتتى.

— ھادى، ئەمدى شېرىك ئەمەس، ئوڭ-
ـچە جۇمۇ! كىمدە كىم شېرىك بولۇۋالسا
ئانىسىنى قويىمەن، — كىمدۇر ۋارقىرىدى.

— ھوي قاپاق، بېلىقچىلارنىڭ چۆنتىكىنى
ئۇنتۇپ قالدىڭمۇ؟ بېلىقچىلارنى قۇرۇتقىچە
يەنە شېرىك بولايلى... ئاندىن كېيىن
ئوڭچە... جۇمۇ، جېنىم ئۇكام، — ھادى
روزى داڭقاننىڭ قولىقىغا پىچىرلىدى.

16

ھادى بىلەن ئۈرۈمچىدىن كەلگەن ئو-
ـقەتچى جەزخور ئىدى. ئوتتۇرۇۋەتكەن
مەھەللىلىكلەر ئۇلاردىن پۇل ئېلىپ تىكىپ
ئويناۋەردى، يەنە ئوتتۇرۇشتى. يەنە ئېلىپ
تىكىشتى. ھادىغا قەرز بولۇۋەردى.

شەھەرلىكلەر قۇۋراق ئىدى. تاۋكا
ئىككى-ئۈچ چۆرگىلىگەندىن كېيىن
ئۇتقىنىمۇ، ئۇتتۇرغىنىمۇ جىم بولۇۋېلىش-
ـتى. ئۇلار پۇللارنىڭ ئاخىرقى ھېسابىنى
بىراقلا ھادىنىڭ چۆنتىكىگە چۈشۈپ كې-
ـتىدىغانلىقىنى سېزىپ قېلىشقانىدى. لېكىن
بېلىقچىلار ساددىراق ئىدى. ئۇلار ھادىنىڭ

شىرنىڭ قورشاۋ قىلىۋاتقىنىنى چۈشەنمەي، قىزىشىپ، تاپقان - تەرگىنىنى تىكىشتۈەردى. ئاخىرىدا تەگىدىن تولۇسى تېكىدىن چىقتى. مەھەللىلىكلەرمۇ پاتاڭغىچە قەرزگە بوغۇلغاندىن كېيىن دېمى ئىچىگە چۈشۈپ ئولتۇرۇپ قېلىشتى. بايا ئۇلار كامالىددىننى باپلاشتا ھادىغا ئەسقاتقان بولسىمۇ، ئاخىرقى ھېسابتا ھادى قىلچىلىك يۈز - خاتىرە قىلماي ئۇلارنى پاك - پاكىز سىپىرىۋەتتى. ئەمدى پەقەت نىكولاي دەيدىغان ئورۇس بېلىقچى، شەھەردە كاۋاب دۇكىنى ئاچىدىغان رامىزان جىنتاق، مەھەللىدە يېڭىدىن باي بولۇپ دۇكان ئاچقان يانۇش موتاي، ھادى ۋە ئۈرۈمچىدىن كەلگەن ئوقەتچىلا تىكىشىۋاتاتتى. ئاخىرى ھادى بۇلارنىمۇ ئىندەككە كەلتۈرۈۋالدى، كاۋابچىدىن باشقىلىرى ھادى بىلەن بىر بولۇۋېلىپ نىكولاي دېگەن بېلىقچىنى قىسماققا ئېلىشقا كىرىشتى. ھاراقكەشلىكتە داڭ چىقارغان دوك ئورۇس بۇنى بايقىماي رېزىنكە ئۆتۈكىنىڭ قونچىغا قولىنى تىقىپ، قولىغا چىققان پۇلنى تىكىۋاتاتتى. دەسلەپتە ئۇ ئۇتقاندەك قىلدى. خۇشاللىقىدىن ئۇنىڭ قورۇلغىنىدىن كېسىم - كېسىم بولۇپ كەتكەن قىزغۇچ پاتىنگىسى تېخىمۇ قىزىرىپ كەتتى. ئۇ، تېگى كۆك بولسىمۇ ئۆڭۈپ ئاقىرىپ كەتكەن فۇراژكىسىنى گەدىنىگە ئىتتىرىپ قويۇپ، ئالتۇنرەڭ گىدى چاچلىرىنى پاخپايتىپ قويۇپ تاۋكاغا بېشىچىلاپ كىرىپ كەتتى. ئۇ، پوپايكىسىنى سېلىۋەتكەنىدى. ئۇ يەر - بۇ يېرى ئوق تېشىۋەتكەندەك تېشىلىپ، ئاپئاق ئېتى كۆرۈنۈپ قالغان ماتروس مايكىسى تەردىن چىلىق - چىلىق ھۆل بولۇپ كەتكەنىدى.

باشقىلار بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ بۇلارنىڭ تاماشىسىنى كۆرۈشمەكتەئىدى. ھادىنىڭ خوتۇنى كۆرۈنمەيتتى. چەينەكلەر ئاللىقاچان قۇرۇقدىلىپ، چېچىلىپ ياتقان سى[...] تەخسىلىرى قۇرۇپ قالغانىدى. بىر - ئىككىيلەن چوتار ئالغان پۇلىغا ھادىدىن ھاراق ئېلىپ ئىچىپ ئولتۇراتتى. ئۇلارنىڭ رەڭگىرويى ئۆچكەنىدى. دەردىنى ھاراقتىن ئېلىۋاتاتتى.

ئىشىك - تۈڭلۈكلەر مەھكەم تاقالغاچقا ئۆي ئىچىدىكى چېكىلگەن ھاۋا سىرتقا چىقىپ كېتەلمەي، ئۆينىڭ ئىچى سېسىقچىلىققا تولۇپ كەتكەنىدى. كىمدۇر بىرى تام تۈۋىدە دېزىل ماتورىدەك غارقىرىتىپ خورەك تارتىپ ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. ئولتۇرۇشقانلار بىر - بىرى بىلەن پاراڭلاشمايتتى، ھېچ تونۇشمايدىغاندەك. ئۇلارنى ئاچلىق، ھارغىنلىق، ئاچكۆزلۈك، ھاراقتىن كېيىنكى كەيپسىزلىك، ئۇيقۇسىزلىق، ھېچ سەۋەبسىزلا يۈرىكىدىن سۇغۇرۇلۇپ چىقىپ كەتكەن پۇللىرىنىڭ دەردى، ھەسرىتى ھالسىرىتىپ، ئەقلىنى يەنچىپ تاشلىغانىدى. ئۇلارنى شۇ تاپتا بىرلا خىيال — باشقىلارنىڭ ئۇتتۇرۇشىنى، ئۆزلىرىگە ئوخشاش پاك - پاكىز ئۇتتۇرۇۋېتىپ، ئۆلۈك چىراي ھالەتتە تاۋكادىن يىغلامسىراپ قوپۇشىنى كۆرۈش ئىستىكىلا ئاۋۇندۇراتتى، شۇ چاغدا ئۇلار ئۆزلىرىگە ھاي بېرىپ تەسەللىي تاپالايتتى. شۇڭا، ئۇلار سورۇندىن چىقىپ كەتمەي تاۋكانى چۆرىدەپ، تىللىرىنى يالىشىپ ئولتۇرۇشاتتى، گوداڭ ئىتلىرىدەك.

ئەمدى نىكولاينى پالاكەت باسقىلى تۇردى. ئۇ، شۇ تاپتا قونچىنى تاتىلاشتۇرۇپ ئاخىرقى پۇللىرىنى سۇغۇرۇپ چىقىۋاتاتتى. ئۇنىڭ لاتىدەك سولىشىپ كەتكەن پېشانىسىدە پۇرچاقتەك تەر تامچىلىرى پەيدا بولدى. تۈكلىرى ئالتۇندەك پارقىراپ تۇرغان يىرىك بارماقلىرى ئىختىيارسىز

ئاللىق...رىمەكتە ئىدى. ئىككى جاۋغىيىدا لازا
ن سە...يكىدەك ساڭگىلاپ تۇرغان سارغۇچ
— ئىك...ۇتى تىكلىشىپ كەتكەنىدى. ئۇ، ئو-
...ىدى...ۇقنى قولىدا ئىككىلىنىپراق شاراقلاتتى-
ئۇلار... نېمىلەرنىدۇ كالدىرلاپ، مەيدىسىگە
ردىن...يىست بەلگىسى سىزىپ چوقۇنۇشىلىپ
...كاغا ئاتتى. ئىيسا پەيغەمبەر بىلەن
غاچقا...ۇى مەريەم قوللىمىدى بولغاي، ئوشۇقى
ا چ...س كەتتى. نىكولاي ئوشۇقنى ئېتىپ
...قچ...ۇپلا مەيدىسىگە مۇشتلاپ، ئېيىقتەك
بىرى...ۆركىرىگىنىچە ئورنىدىن سەكرەپ
...رىتىپ...رۇپ كەتتى.

ئول... — سىن ساباكى①.

...ڭلاش... كىملەردۇر ئىچقارىلارچە ھىجىيىپ خۇش
لارنى...ولۇپ، بەزىلىرى ئىرەنسىزلىك بىلەن
...قتىن...ۇنىڭغا قاراشتى.

هېچ... — ئادى، ساباكى سىن!

...ىقىپ... ئۇ، مۇشتۇمىنى پۇلاڭلىتىپ، هادىغا قا-
هال...راپ جېنىنىڭ بارىچە ۋارقىرىدى. ئۇنىڭ
...دى. ...ۆزلىرى ئەسەبىيلىكتىن چاچراپ چىقىپ
...شقى...كىتىدىغاندەك چەكچىيىپ كەتكەنىدى. بۇ
...اش...ۆك كۆزلەر ئوتتۇرۇۋەتكەن پۇلنىڭ ئاچ-
...چى...چىقىدا تېخىمۇ بەتتەر كۆكۆرۈپ، كۆك
...ەينەك شارىكتەك كۆك نۇر چىقىرىپ،
...ۋال - ۋۇل چاقنايتتى. ئۇنىڭ لەۋلىرى
...تىترەپ، چىشلىرى كاسىلدايتتى.

— مېنىڭ دادام پالگان بولگان، ئور-
ماندا چوچكا ئاتىپ، بازاردا ساتىپ باي
بولگان. مەنگە كىمار ئوينىاش نېت②،
ئوندا جۇن ئالگالى ئاكچا نېت، كالاندار
بولاسىن دېپ ئايتكان. ئادى
مېنى چاكىردى. مېن بېلىق تۇتۇپ رىباگ
بولىب ساتىپ تاپكان ئاكچا نېت بولدى.
بەرىنى سەن تارتىپ ئالدى! ئاكچامنى بەر،
بولمىسا ۋاسەنى چاكىرىپ، بوگوزلاپ تاش-

لايمەن. سېنىڭ باشىڭدان مانىپولكادا
گوز ئاچامان...!

نىكولاي دەلدەڭشىپ كېلىپ، ئۆزىنى
زاڭلىق قىلىپ ئولتۇرغان هادىنىڭ پېشا-
نىسىنىڭ ئوتتۇرىغا بىگىز قولىدا جان
ئاچچىقىدا تۇرتۇپ - جۇنۇپ، دەھشەتلىك-
نىپ ۋارقىرايتتى. دەل شۇ چاغدا تام تۇ-
ۋىدە چوشقىدەك خارتىلداپ ياتقان مەست
تام - تورۇسنى تىترىتىپ يەل قويۇپ
بەردى. نىكولاينىڭ چىدىماسلىقتىن قىلى-
ۋاتقان ساراڭلىقىنى تاماشا قىلىپ ئولتۇر-
غان قىمارۋازلار تورۇسنى كۆتۈرۈۋەتكىدەك
قاقاقلاپ كۈلۈشتى. تېخىمۇ ئەسەبىيلەشكەن
نىكولاي ئېرەن قىلماي، تەڭ كۈلۈشىۋات-
قان هادىنىڭ قۇلاق تۈۋىگە مۇشت بىلەن
بىرنى سالدى. هادى ئولتۇرغان يېرىگە
ئەسكى چاپاننى تاشلىغاندەك ئۇچۇپ
چۈشتى. شۇ ئارىدا كىمدۇر بىرى نىكو-
لاينىڭ ئارقىسىغا بىرنى تېپىۋىدى، نىكو-
لاي سۈپىدىن ئاغدۇرۇلۇپ پەگاغا يىقىل-
دى. شۇنىڭ بىلەن ئۇر - تەپ باشلاندى.
بېلىقچىلار نىكولاي تەرەپ، باشقىلار هادى
تەرەپ بولۇپ بىر - بىرىگە تاشلاندى.
نىكولاي بىر چەتكە چىقىۋېلىپ هەدەپ
ئاغزىنى بۇزۇپ تىللايتتى. بىركىمدە بىر-
سى نىكولاينى پۇرلاپ باستى. كىملەردۇر
دەسسەيتتى، كىملەردۇر مۇشتلايتتى. نىكو-
لاي تېخىمۇ سەت تىللار بىلەن تىللايتتى.
يەنە كىملەردۇر ۋايجانلايتتى. ئىنجىقلاش،
پۇشۇلداش، ئۆپۈر - تۆپۈر، جاراڭ - جۇ-
رۇڭ... دىن ئۆينىڭ تېمى سىلكىنىپ
كەتتى.

— هەممىڭنى ئاتامېن سارتلار. سارت
ئىتلار.

— هېلى بىكار ئاناڭنى جۇمۇ ئىت
ئورۇس...

① ئىتنىڭ بالىسى. ② يوق، ياق، بولمايدۇ.

— ۋاسە كىلەدى. بىر ۋاسە ئون سارت-نى، ئىككى ئورۇس يۈز ئويگورنى سالادى...

— مانا ساڭا ۋاسە!

يەنە مۇشتلار، تېپىكلەر...

ئۇيغۇر بېلىقچىلار نىكولاينى قۇتقۇ-زۇۋېلىپ ئارىسىغا ئېلىۋالدى - دە، ئان-دىن يوپۇرۇلۇپ كېلىۋاتقان مەھەللىلىكلەرگە تاشلاندى. ئىككى بېلىقچى نىكولاينى ھىمايە قىلىپ ئېتىلىپ كەلگەنلەرنى يېقىن يولاتمىدى. ئۇلارنى شۇ تاپتا كەسىپ غورۇرى ۋە نىكولاي بىلەن جاپانى، ھالا-ۋەتنى بىللە كۆرگەن دوستلۇقى ئاياغقا تۇرغۇزغانىدى.

شۇ ئارىدا كىمدۇر بىرى ۋارقىرىدى:

— ساقچى كەلدى!

ئادەملەر چۆچۈشۈپ ئۆزىگە كېلىشتى ۋە قورقۇنچ ئىچىدە ئىشىككە قاراشتى. ئىشىك قىيا ئوچۇق تۇراتتى، ھېچقانداق تىۋىش ئاڭلانمايتتى. كىشىلەر ھېلىقى يال-غان ئېيتقان يىگىتنى ئاغزىنى بۇزۇپ تىللىغان بولدى. لېكىن ماجرا شۇنىڭ بى-لەن بېسىقتى، ھېرىپ ھالىدىن كېتىشكەن ئادەملەر ئۆزلىرىنى سۇپىغا، پەگاغا تاش-لىشىپ، ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ ئولتۇرۇپ قېلىشتى. نىكولاينىڭ بېشى، يەنە كىملەر-نىڭدۇ خامىرى، قاپىقى يېرىلغانىدى. نىكو-لاي بېشىنىڭ يېرىلغان يېرىگە ماز كۆيد-دۈرۈپ بېسىشقىمۇ ئۈلگۈرگەنىدى. بىركەمدە ئۇ بېشىنىڭ يېرىلغان يېرىگە بېسىلغان ماز كۆيۈكىنى بىر قولى بىلەن تۇتۇۋېلىپ، ئورنىدىن ئىنجىقلاپ قوپۇپ، دەلدۈگۈنۈپ— دەلدۈگۈنۈپ، ئاغزىدىكى قاننى ئېرتىپ ئولتۇرغان ھادىنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە كۈلۈپ:

— ئادى، سىۋۇلىچ، ئاراك ئال. جۇن ئال ئىتتىنىڭ بالاسى. مېن ئاگاينىلارنى مىمان كىلامېن، سەنمۇ ئىچ، مانا ئاكچا!— دېدى قونچىدىن 10 كويلۇقتىن بىرنى سۇ-غۇرۇپ ھادىغا تەڭلەپ.

— كۆتەر پۇلۇڭنى! ھېلى ئاقچا يوق دەپ قاقشاۋاتماتتىڭاۋا ئىت ئورۇس؟ ئىچ-مەن دېسەڭ قۇيۇپ بېرىمەن.

ھادى غۇدۇڭشىغىنىچە ئورنىدىن تۇ-رۇپ، بىر بۇلۇڭدىن بىر بوتۇلكا ھاراقنى چىقاردى ۋە بىر پىيالىگە لىققىدە تولدۇ-رۇپ نىكولايغا سۇندى.

— خورشو! يارايدى ئادى! ئوگول بالا! نىكولاي ياخشى ئادام، ئادى ياخشى ئادام، ئورۇس ياخشى ئادام، ئويگور سارت ياخشى ئادام... پىراشاي پاكا، داۋاي روكا، ئەكە كولوڭنى، دوست بولا-مىز — دوروگ① بولامىز، — خۇشاللىق-دىن نىكولاينىڭ گۇلقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى، ئۇ قولىنى ھادىغا سۇندى، — كەل ئادى، دوروگ ۋېيېپىم!

— ماشكا سىڭلىڭ بىلەن دوست بول-مەن، ئىت ئورۇس. ئىچە ھارىقىڭنى...

— ھا - ھا - ھا. نېت! مەندە سېس-تىرىنكا② ئورالدا قالدى. ئورالغا بار - دە، ئوينا... خوروشو... ئويگور ياخشى ئادام... مەندە سېستىرىنكا چىرايلىك...

شۇ چاغدا ئىشىك جالاقلاپ ئۆيگە بىرسى كىرىپ كەلدى. ھەممەيلەن ئىشىك تەرەپكە قاراشتى. ئىشىكتە كامالىدىن ھېجىيىپ قاراپ تۇراتتى. توپا - تۇمان-دىن ئۇنىڭ باش - كۆزلىرىگە قارىغىلى بولمايتتى، بېشىدىكى كەپكىسى نەلەرگىدۇر يوقالغانىدى. چاچلىرى يۇڭزىلانغانىدەك سالۋاراپ تۇراتتى، چاپىنىنىڭ ئالدى ئوچۇق، چاپان ۋە چاچلىرىدا، شىم - ئا-ياغلىرىدا لاي چاچرانلىرى قېتىپ

① دوست. ② سىڭىل.

قالغانىدى. قاپاقلىرى ئىششىپ قىسىلغان، كۆزلىرى مۇز چوقۇندىسىدەك ھېچ ئىپادە-سىز يالتىراپ تۇراتتى. بۇ كۆزلەردە پە-قەت گۇمۇشلۇك قېتىپ قالغانىدى.

ئۇ، ئۆي ئىچىدىكىلەرگە بىر - بىرلەپ قاراپ كىمنىدۇر ئىزدىدى ۋە غالداڭشىپ بېرىپ ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ھېلىقى ئو-قەتچىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ھەجايدى.

— ئەكەل مىلىڭ كوينى...

ئوقەتچى تېڭىرقاپ قالدى.

— نېمە... نېمە دەيدۇ مۇنۇ ساراڭ؟ نەدىكى مىلىڭ كوينى؟ مەندە نېمە ئېلى-شىڭ بار؟

كامالىددىن خالتا كۆڭلىكىنىڭ ياقىسى-نى قايرىپ قوينىدىن قاپقارا بىر كاللەكنى سۇغاردى - دە، سۇپىغا تاشلىدى. ئولتۇر-غانلار ئورۇنلىرىدىن چاچراپ قوپۇشۇپ ئىككىيلەننى ئورنۇپلىشتى ۋە ھېلىقى نەر-سىگە بوينىنى سوزۇپ قاراشتى. سۇپىدا كېسىۋېلىنغان ئىككى تال ھەم ئۇزۇن، توم چاچ ئۆرۈمى قارا يىلاندەك يۆگىلىپ ياتاتتى. ئادەملەر چۆچۈپ كېتىشتى. تىرىك يىلاننى كۆرۈۋاتقاندەك ئارقىسىغا داجىشتى. ئۇلار بايا كامالىددىندىن قۇتۇلۇش ئۈچۈنلا دېيىلگەن گەپنىڭ چىنىغا چىققىشنى كۇت-مىگەن، شۇڭا ئۇ گەپنى ئالىلقاچان ئۇن-تۇپ كېتىشكەنىدى. ئادەملەر ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ئوقەتچىنىڭ كۆزىگە بىچارىلەرچە تىكىلىپ، يېلىنىش نەزەرىدە قاراپ تۇرغان كامالىددىنغا چۆچۈش، يىرگىنچ، ۋەھىمە، ھەيرانلىق ۋە ئېچىنىش ئىچىدە ئاغزىنى ئېچىپ قاراپ قېلىشتى. ئوقەتچى گاڭگىراپ قالغانىدى، ئۇ، كۆزىنى قاچۇرۇپ غۇدۇڭشىدى:

— مىلىڭ ... مىلىڭ كوي... سەن راستىنلا كېسىپ كەلدىڭما؟

— نېمە، يېنىۋالامسەن، مېنى كېسىپ كېلەلمەيدۇ دەپ ئۇ... ئۇ... ئۇيلىغانمىدىڭ؟ بۇگۈن قىمار ئوينايمەن... ئۇتتۇرۇۋەتكەن پۇللىرىمنى ياندۇرۇۋالىمەن، سە... سەن... بۇنى ئاز كۆرسەڭ... دادا... دادامنىڭ سا-قىلىنىمۇ كېسىپ كېلىمەن... دادامنىڭ ساقىلىنى ئالامسەن؟ ئاپپاق، ئۇزۇن، پاكىز... پۇللا بەرسەڭ ھازىرلا كېسىپ كېلىمەن...

كامالىددىن جايىدا تىك تۇرالماي، دەلدۈگۈنۈپ تىلىنى چاينىدى. ئادەملەرنىڭ تەنلىرى شۈرقىراپ، يۈرىكى مۇزلاپ كەت-كەندەك بولدى.

— ھۇ، كا... كا... كالۋا! ھايۋان... توڭگۇز... ئادەم بولمايدىغان ئىشەك... چوشقا...

مەھەللىلىك روزى داڭقان ئولتۇرغان جايىدىن چاچراپ قوپۇپ كامالىددىنغا ئېتىلدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ، چىرايى تۆمۈردەك كۆكىرىپ كەتكەنىدى. ئاغزىدىن كۆپۈك بۇژۇلداپ چىققانىدى، بۇرغا توڭگىدەك. ئۇ كامالىددىننىڭ تۇمشۇقىغا زەرپ بىلەن بىرنى سالدى. كامالىددىن قاڭقىپ بېرىپ تام-نىڭ تۈۋىگە ئۆلۈك ئېشەكتەك «گۇپ» قىلىپ يىقىلدى. روزى داڭقان ماشىلداپ يىغلاپ تۇرۇپ كامالىددىننىڭ باش - كۆز-لىرىگە قارا - قويۇق دەسسىگىلى تۇردى.

— سەنمۇ ئادەم بولامسەن؟ پۇل ئۈچۈن سەن قىلمىغان شۇ ئىش قالدىمۇ! ئاتا - بوۋىسىدىن تانغان ئىت كۈچۈكى، ئەر-كەكلىكىدىن تانغان خوزنەك. ئاتا - بو-ۋىسىنى ساتىدىغان تۇزكور! پۇل ئۈچۈن ئەرلىكىنى ساتىدىغان قارا ئۆپكە! سەن ساتمىغان يەنە نېمە قالدى؟ يەنە نېمىنى ساتىسەن، ئۆزۈڭنىمۇ ساتامسەن؟ ئادىمىلى-كىنى پۇلغا تېگىشكەن ھايۋان... — ئۇ، كۆك قورتىدەك يەردە تۇگۈلۈپ ئىنجىقلاپ

ياتقان كامالىددىننى جان - جەھلى بىلەن چەيلەيتتى.

ئۇنى ھېچكىم توسمىدى. ئادەملەر قول قوشتۇرۇپ قاراپ ئولتۇرۇشتى. «خوپ بولدى» دېگەندەك. بىر كەمدە ھېرىپ ھالىدىن كەتكەن روزى داڭقان كامالىددىننى ئۇرۇشتىن توختىدى. ئۇنىڭ باش - كۆزلىرىدىن شۇرقىراپ تەر قۇيۇلاتتى. ئۇ، چاپىنىنىڭ پېشى بىلەن يۈز - كۆزلىرىنى سۈرتۈپ، بېرىپ تام تۈۋىدە زوڭزايدى. كىمدۇر بىرى ئۇزاتقان تاماكىنى كۈچ بىلەن شوراپ، قان تولغان كۆزى بىلەن يېرىم ئۆلۈك ھالدا خارقىراپ ياتقان كامالىددىنغا قادالدى. ئۆي ئىچى جىملىققا چۆكتى. ئادەملەر شۇ تاپتا خىيالغا، ئازابلىق خىيالغا پاتقانىدى.

— كىچىكىمىزدىن بىللە ئۆسكەنىمىز، بۇ لاتا بىلەن. بىر يىگىت بولىدىغان ئۆزىچە. جىگىرى بار، ئىنسابلىق. ئىزانى بىلىدىغان. پۇل دېگەنىنىڭ بىر ئوغۇل بالىنى شۇنچە قىلىۋېتىدىغىنى ئەجەب ئىكەن - ھە! — روزى داڭقان زارلىغاندەك غۇدۇڭشىدى. ئۇنىڭ كۆزى تورۇسقا قادالغانىدى. ئۇنىڭ ياشلانغان كۆزلىرىدە ئۆلۈم ئۈمىدسىزلىكى قېتىپ قالغانىدى.

— كامال ئويگور ئەمەس، كامال ئادام ئەمەس! ئوگول بالا ئەمەس، چوچكا... فى چىلاۋېك①، — نىكولاي بوتۇلكىدىكى ئاخىرقى ھاراقنى كۆتۈرۈۋېتىپ غۇدۇڭشىدى.

بىر كەمدە كامالىددىن ئورنىدىن ئۆمىلەپ ئاران قوپتى. ئۇنىڭ بۇرنىدىن شۇرقىراپ قان قۇيۇلۇۋاتاتتى. ئۇ، يېڭى بىلەن بۇرنىدىكى قاننى سۈرتۈپ، ئالدىغا دەلدۈكۈنۈپ كەلدى - دە، ئىككى تىزى بىلەن «دوككىدە» تىزلىنىپ، ھېلىقى چاچلارنى قولىغا ئېلىپ، ئۈنچىقماي قادىلىپ قالدى، ئاندىن ئۇ چاچلارنى باغرىغا بېسىپ «پاڭگىدە» ئېتىلىپ يىغلىۋەتتى. ئۇنىڭ كىچىك بالىدەك ھۆكىرەپ يىغلىغىنى كېچىنىڭ جىملىقىنى بۇزۇپ يىراق - يىراقلاردا ئەكس سادا قايتۇرۇپ، قارا سىيادەك تۈن قۇچىقىغا سىڭىپ كەتتى ...

17

تاڭ سۈزۈلۈشكە ئاز قالغان مەھەل ئىدى. كامالىددىننىڭ ھۆكىرىگەن ئاۋازىدىن توخۇلار ئەنسىز پالاقلىشىپ كەتتى. ئۇشتۇمتۇت ھويلا تەرەپتىن ھادىنىڭ خوتۇنىنىڭ ۋەھىمىلىك ۋارقىرىشى ئاڭلاندى:

— ھادى، ۋاي ھادى ... خۇدايىم ...

ئادەملەر چۆچۈپ، مەستلىكتىن ئېغىرلاشقان باشلىرىنى كۆتۈرۈشتى. ھادىنىڭ خوتۇنى رەڭگىرويى ئۆچكەن ھالدا ئۆيگە ئېتىلىپ كىردى.

— نېمە ... نېمە ئىش بولدى ...

ئادەملەر ئۆندەرىشىپ ئورۇنلىرىدىن قوپۇپ كېتىشتى. ھادىنىڭ خوتۇنىنىڭ تىلى گەپكە كەلمەي، قولى بىلەن ھەدەپ تالانى ئىشارەت قىلغىلى تۇردى.

ئادەملەر تالاغا قاراشتى. ھېچنەرسە كۆرۈنمەيتتى. بىردىنلا نېمىنىڭدۇر دەھشەتلىك ھۆركىرىگىنى ئاڭلاندى، بۇ ئاۋاز بىلەن تەڭ يەر ۋە تام - تورۇس تىترەشكە باشلىدى. بۇ ئاۋاز تولىمۇ قۇدرەتلىك ئىدى. ئۇ، گاھ تاغنىڭ گۈمۈرۈلۈپ چۈشكەن ۋاقتىدىكى ساداسىغا، گاھ چېپىپ كېلىۋاتقان توپ - توپ يىلقىنىڭ دۈپۈرلىگەن تۇيۇق ئاۋازىغا ئوخشايتتى. ئاۋاز بارغانسېرى يېقىنلاپ كەلدى. يەر ۋە ئۆي سىلكىنىپ، ئىشىك - دېرىزىلەر جالاقلاپ كەتتى. توخۇ، تۇمانلار تېخىمۇ

① ئادەم ئەمەس.

...ەتتەر پالاقشىپ، قاقىلداشتى. ئادەملەرنى ...ەھشەت باستى. نائېنىق ئۆلۈم قورقۇنچى ئۇلارنى ئاياغقا تۇرغۇزدى. ئۇلار قىيا - چىيا قىلىشىپ ئىشىككە ئۆزلىرىنى ...تىشتى. لېكىن كېچىككەنىدى. «گۈلدۈر - ...اراس» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ تام - ...ورۇس ئۆرۈلدى. دەھشەت بىلەن قايناپ - بۇژغۇپ ئېقىپ كەلگەن كەلكۈن كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقىچە ئۆي - پۆي، ئادەم - پادەمنى قوشۇپ باستۇرما قىلىۋەتتى. قىيا - چىيالار شۇ ھامان بېسىقتى. پەقەت قارامتۇل سەل سۇيىنىڭ دەھشەت بىلەن كۆۋۈكلىنىپ شارقىرىشىلا ئىراق - يىراقلارغا ئاڭلىنىپ تۇراتتى ... بۇ يەردە يىغا - كۈلكە ... لەر ئىراقلا ئۆچۈپ، گويا ھېچقاچان ھاياتلىق ياشاپ باقمىغاندەك گۆرىستان جىملىقىغا چۆمدى.

خاتىمە

ۋاقىتسىز كەلگەن كەلكۈن دەريا قېشىنىڭ ئازراق يېرىنى چېقىپ تېشىپ، مەھەللىنىڭ چېتىدىكى تۈزلەڭنى بويلاپ ھادىنىڭ ئاشپۇزۇلىنى سىيرىپ - سۈپۈرۈپ كەتكەنىدى.

كەلكۈننىڭ كېلىشى تولىمۇ ئۇشتۇمتۇت بولغانىدى. مەھەللىدىكى ئەڭ تەجرىبىلىك قېرىلارمۇ ھېچنەرسىدىن بىخەۋەر قالغانىدى. لېكىن ئۇلارنىڭ كۆڭلى بىر قازانى خېلى بولغانىدى تۇيغىلى ...

ئەتىسى مەھەللىدىكىلەر ھادىنىڭ ئۆيىنىڭ ئورنىنى تېپىشالمىدى. ئاشپۇزۇلنىڭ ئورنىدا ئۇماچتەك قويۇق، قارا - كۆلرەڭ كەلكۈن سۈيى كۆۋەجەپ، غەزەپلىك گۈركىرەپ، شارقىراپ ئاقماقتا ئىدى. سۇ ئۈستىدە ئاللىقانداق نەرسىلەر دەم چۆكۈپ، دەم لەيلەپ ئېقىپ كېلىۋاتاتتى. بۇلار تازا سەمرىگەن قوي، ئۆچكىلەرنىڭ تاپى، ھاراق ۋە پىۋا بوتۇلكىلىرى، بەش كويلۇق، ئۇن كويلۇق، ئەللىك كويلۇق، يۈز كويلۇق پۇللار ... ئىدى. ئېقىپ كەتكەنلەرنىڭ ئۆلۈكىنى يەر يۇتۇۋەتكەندەك بىرەرىمۇ لەيلەپ چىقمىدى. مەھەللىدىكىلەر ئاھ - پەرياد ئۇرۇپ، يىغا - زار قىلىشىپ كەتمىدى، پەقەت ياقىلىرىنى تۇتۇپ ئۈنسىز يىغلاشتى. ھەيرانمۇ بولمىدى بۇ كەلگۈلۈككە، يېزىنىڭ ئەڭ سەرخىل قىرانلىرىنى يۇتۇپ كەتكەن بۇ بالايى قازاغا. خۇددى ئاخىر بىر كۈن ئۇلارنى مۇشۇنداق بىر قازا يۇتۇۋېتىدىغانلىقىنى ئاللىقاچان بىلىشىدىغاندەك.

بىر كەمدە يىراقتا كىمنىڭدۇ ھايقىرىغىنى ئاڭلاندى. ئادەملەر ئەتراپقا ئالاڭلاپ كۆز يۈگۈرتۈشتى ۋە كەلكۈن ئېقىۋاتقان تۈزلەڭلىك يېنىدىكى دۆڭدە بىر بوۋاينىڭ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ قېلىشتى. ئۇلار بوۋاي تەرەپكە مېڭىشتى.

— ئەنە تىللاخان ئاتا ...

— تىللاخان ئاتا بىلىدۇ بۇنىڭ سىرىنى ...

ئادەملەر يۇم - يۇم يىغلىغىنىچە تىللاخان ئاتا تۇرغان دۆڭگە يېقىنلاشتى.

تىللاخان ئاتا ھاسىغا تايىنىپ ئالدىدىكى بۇژغۇنلاپ ئېقىۋاتقان قارا سۇغا تىكىلىپ تۇراتتى.

ئادەملەر بوۋايغا سالام قىلدى. بوۋاي ھەسرەتتىن 100 ياشقا كىرگەندەك پۈچىلىنىپ كەتكەنىدى.

ئۇلار قەبرە بېشىدا تۇرغاندەك قوللىرىنى باغلىشىپ، باشلىرىنى سېلىشىپ، بوۋاينىڭ ھەسرەتلىك، زەئىپ، لېكىن ئىسسىق، يېقىملىق ئاۋازىغا قۇلاق سېلىشتى. بوۋاي قەدىم زامان، كەلكۈن، كۆل پەرىلىرى ۋە نىلۇپەر كۆتۈرۈۋالغان بالا توغرىسىدا رىۋايەت سۆزلىمەكتە ئىدى، ئۇلار بۇنى ئاڭلىغان، كۈرمىڭ قېتىم.

تالاي - تالاي سۆزلىگەنىدى ئۇنى بوۋاي. لېكىن بۇ كونا گەپلەر ئادەملەرگە بۈگۈن ئاجايىپ تەسىر قىلدى. شۇ ئەسنادا، يېپيېڭى گەپ بولۇپ باشقىچىلا يىراقتا، مەھەللىگە تېخى يېڭى قۇرۇلغان مەدەنىيەت ئۆيىنىڭ ئۆگزىسىدىكى كانايدىن يېزا باشلىقىنىڭ بوم ئاۋازى ياڭرىدى. ئۇ، بۇ مەھەللىدە بېلىقچىلىق، بورىچىلىق كەسپى بىلەن شوغۇللىنىدىغان بىرلەشمە كارخانا ۋە تولۇقسىز، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەر، ھەمدە دوختۇرخانا، ئۇرۇقچىلىق پونكىتى، چارۋا مال دوختۇرخانىسى، كىنوخانا قۇرۇلىدىغانلىقى، شەھەرگە قاتنايدىغان مەخسۇس ئاپتوبۇس سېلىنىدىغانلىقى، مەھەللە ياشلىرىدىن بىر تۈركۈم كىشىنىڭ ئۈرۈمچىگە ھەرخىل كەسىپلەر بويىچە تەربىيىلىنىشكە ئەۋەتىلىدىغانلىقى توغرىسىدا سۆزلىدى. ئادەملەر يېنىككىنە تىن ئېلىشتى، ئۇلار رادىئو كانىيى ياڭراۋاتقان تەرەپكە بويۇنلىرىنى سوزۇپ ئۈمىتلىنىشتى...

يېزا باشلىقىنىڭ سۆزىدىن كېيىن ناخشا، ئاندىن كېيىن قانداقتۇ يېڭىچە بىر نەغمە بېرىلدى. بۇ نەغمە ياڭرىشى بىلەن ئاپئاق ئاقارتىلغان مەكتەپ بىناسىنىڭ تۆشۈك - تۆشۈكلىرىدىن يۈگۈرۈپ چىقىشقان ئوقۇغۇچىلار قىقاس - چۇقان ئىچىدە مەكتەپ قورۇسىدا سەپ بولۇپ تىزىلىشتى - دە، رادىئودىكى نەغمىگە كەلتۈرۈپ، ئاتام - ئانام كۆرمىگەن بىر خىل ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كەتتى. بۇ ئۇسسۇلنى بىر ئىزدا جىم تۇرۇۋېلىپ ئويىنىشدىكەن ...

كىشىلەر گاھ ھايات قايناۋاتقان مەھەللە تەرەپكە، گاھ كەلكۈن قازاسى بولغان ھېلىقى ئۆلۈك بوشلۇقتا بىر خىل گاڭگىراش ۋە تېڭىرقاش ئىچىدە قورقۇمسىراپ قارىشاتتى.

كىشىلەر بىردىنلا كەلكۈننىڭ يېنىۋاتقانلىقىنى بايقاپ قالدى. رادىئودىكى نەغمە كۆچەيگەنسېرى سۇنىڭ يېنىشى شۇنچە تېزلەشمەكتە ئىدى... توۋا! ئۇنىڭ كېلىشى بىر ئۇشتۇمتۇت بولسا، ئۇنىڭ يېنىشى مۇ ئۇشتۇمتۇت بولۇۋاتاتتى. ئاچچىقىنى چىقىرىۋېلىپ ئۆز يولىغا جۆنەپ كېتىۋاتامدۇ، نېمە؟ دەپ قالدۇ كىشى ... پىغانى تۈگەپتىكەن - دە، كەلكۈننىڭ، پۇخادىن چىققىنى بولغاي ئەمدى ...

ئادەملەر ھەيران بولۇشۇپ بىر-بىرىگە قاراشتى. كەلكۈن بۇنچە تېز يانمايدىغان تىيا ھېچقاچان؟ ... ئۇنىڭ ئۇستىگە كەلكۈن پەقەت ھادىنىڭ ھېلىقى نەس باسقان ئاشپۇزۇلى جايلاشقان تۈزلەڭنى چېقىپ بولۇپلا يېنىۋاتىدۇ ... خۇددى شۇنىڭغىلا غومى باردەك ... ئۇنى دەپ، بۇنى دەپ ئاشۇ تىنلاخان ئاتىنىڭ ھېلىقى رىۋايىتىنىڭ ئايىغى چىققان بولدىمۇ، شۇنداق قىلىپ؟ توۋا ...

1990 - يىل مارت، ئۈرۈمچى - باغراش